

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

**Renáta Vondráková**

**Spor o pozitivismus v německé sociologii.**

**Vývoj, hlavní myšlenky a pokračování.**

*Diplomová práce*

Praha 2012

Autor práce: **Renáta Vondráková**

Vedoucí práce: **PhDr. Jan Balon, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2012

## **Bibliografický záznam**

VONDRÁKOVÁ, Renáta. *Spor o pozitivismus v německé sociologii v šedesátých letech a jeho dozvuky*. Praha, 2012. 85 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jan Balon, Ph.D.

## **Abstrakt**

Hlavním tématem práce je problematika sporu o pozitivismus, kterým se běžně označuje diskuze, k níž došlo v německé sociologii v šedesátých letech. Jednalo se o debatu mezi stoupenci kritické teorie, jimiž byli Theodor W. Adorno a Jürgen Habermas, a kritického racionalismu v pojetí Karla R. Poppera a Hanse Alberta. Rozprava v rámci Německé sociologické společnosti se původně měla týkat otázek spojených s logikou sociálních věd, z mnoha důvodů se však vztahovala spíše k rozdílu mezi pojetím a úkoly vědy z pohledu obou výše zmíněných přístupů. A právě popisu a odhalení důvodů a souvislostí, které vedly k převrácení tématu diskuze, se věnuje tato práce. Cílem je popsat co nejširěji vnější vlivy a to, jak působily na výsledné chápání sporu, ale také, jakým způsobem se i díky sporu o pozitivismus proměnilo pojetí vědy v následujícím období.

V první části práce je pozornost věnována zejména společenské a historické situaci, za níž došlo ke sporu. Následuje přehled nejdůležitějších pojmů, které se v souvislosti se sporem nejčastěji vyskytují, tedy v podstatě jeho témat. Důraz je kladen i na důkladný popis prvních dvou příspěvků k diskuzi – referátů Karla R. Poppera a Theodora W. Adorna. Ve druhé části práce navazuje na předchozí zjištění rozbor prací, které se věnovaly sporu o pozitivismus s určitým časovým odstupem. Závěr práce tvoří zamyšlení nad tím, jak účast ve sporu ovlivnila další vědeckou práci hlavních účastníků.

## **Abstract**

The main theme of the work is the issue of positivism dispute, which is commonly referred to discussions that occurred in German sociology in the sixties. It was a debate between advocates of critical theory, which were Theodor W. Adorno

and Jürgen Habermas, and the concept of critical rationalism of Karl R. Popper and Hans Albert. The discussion initially was confined to issues related to the logic of the social sciences, for many reasons, but rather applied to differences between the concepts and challenges of science from the perspective of both the above approaches. Also the description and discovery purposes and contexts that led to the overturning topic discussion are devoted to this work. The aim is to describe the external influences as widely as possible and how it affected the final understanding of the dispute, but also how well the positivism dispute turned the concepts of science in the following period.

The first part is concerned with social and historical situation in which the dispute arose. Followed by an outline of key terms that in connection with a dispute likely occur, in fact it is the analysis of major issues. Emphasis is placed on a thorough description of the first two contributions to the discussion - Karl R. Popper papers and Theodor W. Adorno. In the second part builds on previous findings of the analysis work has been done on the positivism dispute with a certain time interval. Conclusion The work consists of reflection on how participation in the conflict affected other scholarly work of major stakeholders.

## **Klíčová slova**

spor o pozitivismus, spor o hodnocení ve vědě, spor o metodu, epistemologie, filozofie a metodologie vědy, historiografie vědy, sociologie vědění, kritický racionalismus, kritická teorie

## **Keywords**

the positivist dispute, Werturteilsstreit, Methodenstreit, epistemology, philosophy and methodology of science, historiography of science, sociology of knowledge, critical rationalism, critical theory

**Rozsah práce: 206 038 znaků**

**Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 9. ledna 2012

Renáta Vondráková

.....

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Projekt diplomové  
práce

Renáta Vondráková, 1. ročník SOC

**Jméno konzultanta a písemný souhlas:**

PhDr. Jan Balon Ph.D.

V Praze dne .....

### **Předpokládaný název práce:**

„Spor o pozitivismus v německé sociologii. Vývoj, hlavní myšlenky a pokračování.“

### **Námět práce:**

Spor o pozitivismus v německé sociologii je jedním z významných témat vědeckých diskuzí vedených v šedesátých letech 20. století. Tento „Spor o pozitivismus“ (*Positivismusstreit*) je srovnatelný se sporem o metodu (*Methodenstreit*), který je nejčastěji spojován v sociologii se jménem Maxe Webera, a s pozdějším sporem historiků (*Historikerstreit*), jehož nejznámějším proponentem byl Jürgen Habermas. Habermas ostatně stál i u zrodu sporu o pozitivismus. I když v případě třetího sporu se jednalo o téma méně sociologické, spíše historické, je přesto možné tyto tři teoretické debaty propojit. Ve všech třech případech je ústředním tématem sporu společnost, jedinec v ní či mimo ni a způsob nazírání na tento dialektický vztah. Ústřední téma sporu o pozitivismus je již od počátku silně propojeno s teorií vědy a s metodologií vědecké práce. Počátky sporu, který částečně a spíše jen myšlenkově navazuje na spor o metodu, většina pozdějších autorů spatřuje už u Webera v jeho požadavku objektivitě vědecké práce. Díky tomu lze spor zasadit do širšího rámce debaty o nehodnocení ve vědě (*Werturteil*).

Tuto učenou diskuzi je kromě toho třeba vidět v souvislostech zvláštního přístupu frankfurtské školy k tématu společnosti a jedince, jejíž hlavní žáci svým náhledem stáli v opozici vůči kritickému racionalismu. Celkově můžeme konstatovat, že v rámci sporu většinou docházelo k vyhranění dvou odlišných pohledů – na společnost, roli jedince v ní, na smysl uspořádání společnosti, na to, zda společnost vůbec nějaké systematické uspořádání vykazuje. Na směřování vývoje společnosti, na význam moci ve společnosti.

Obecně lze říci, že ve sporu se jednalo o diskuzi mezi dialektickou a pozitivistickou sociologií, přičemž hlavními zástupci dialektického pohledu na hlavní otázku byli Jürgen Habermas a Theodor W. Adorno, kteří představovali zároveň pohled kritické teorie frankfurtské školy. Proti nim stáli Karl Popper a Hans Albert, hlavní představitelé kritického racionalismu.

Mým cílem je nejprve popsat a nastínit situaci, za které vůbec došlo k této učené debatě. A to jak situaci ve vědeckých kruzích, tak obecně i společenskou situaci. Je třeba si uvědomit, v jakém období ke sporu došlo. Šedesátá léta byla obdobím revolučních změn, které se promítaly do celé společnosti, tudíž nemohli ani teoretici společnosti zůstat těchto nálad ušetřeni. Jedná se o období, kdy je ve Spolkové republice Německo v plném proudu debata o směřování a funkci vysokého školství, kdy Frakce rudé armády podniká své teroristické útoky, kdy se mládež aktivně brání vlivu starší generace a snaží se o diskuzi o událostech 2. světové války. Všechny tyto okolnosti působily i na učenou veřejnost a je tedy třeba si jich být neustále vědom, a to i při pokládání otázek směřujících čistě k počátkům sporu. Jaké byly výchozí postoje hlavních proponentů a jak byly tyto postoje obhajovány? Jaký ohlas vyvolala tato debata u veřejnosti? Je vůbec možné něco takového předpokládat?

V další fázi je třeba se stručně věnovat dopadu této debaty na metodologický přístup k sociologickému výzkumu prakticky. Došlo k nějaké změně v praktickém zkoumání společnosti? Byly argumenty diskutujících dostatečně silné, aby přispěly ke změně? Dále je jistě možné se zaměřit i na problematiku vlivu tohoto sporu na další sociálně vědní disciplíny. Je možné vysledovat vůbec nějaký tento vliv? Jaký ohlas vyvolal spor u ostatních společenskovedních disciplín?

Odpovědi na tyto a další otázky bych dále chtěla doplnit o pohled na pokračování sporu v německé sociologii. Jak účast na sporu ovlivnila v té době mladého začínajícího sociologa Habermase? Jak se změnil v dalších letech jeho postoj k této problematice? Věnoval se dále těmto otázkám či našel jiné, přínosnější téma?

### **Předpokládané metody a struktura práce:**

Diplomová práce bude v první fázi studiem příspěvků, jež byly samotným počátkem sporu o pozitivismus. Na základě jejich analýzy a studia dalších textů významných autorů se budu snažit ukázat, jakým směrem se ubíral jejich zájem v dalším období. Zda se dále věnovali již naznačeným tématům, či se přeorientovali na zcela jiné téma. Výběr bude proveden na základě dalšího studia.



### **Struktura práce:**

1. Úvod – Spor o ...
2. Spor o pozitivismus a jeho počátky
  - a. Hodnocení ve vědě
  - b. Logika sociálních věd
  - c. Metody sociálních věd
3. Reflexe sporu v německé sociologii
  - a. Dobové reflexe a další vývoj sporu
  - b. Současné reflexe a pohled na spor s časovým odstupem
4. Další směřování hl. účastníků
  - a. Jürgen Habermas
  - b. Ralf Dahrendorf
5. Závěr – význam sporu pro rozvoj metodologie sociologické práce

### **Orientační seznam literatury:**

- ADORNO, Theodor W. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München, 1993.
- NECK, Reinhardt. (Hsrg.). *Was bleibt vom Positivismusstreit?*. Frankfurt/Main, 2008.
- KEUTH, Herbert. *Wissenschaft und Werturteil. Zu Werturteildiskussion und Positivismusstreit*. Tübingen, 1989.
- RITSERT, Jürgen. *Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften*. Münster, 1996.
- HABERMAS, Jürgen. *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt/Main, 1982.
- DAHMS, Hans-Joachim. *Positivismusstreit. Die Auseinandersetzungen der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem Kritischen Rationalismus*. Frankfurt/Main, 1994.

# OBSAH

<b>ÚVOD – Spor o pozitivismus – jednoznačný název, nejednoznačné téma</b> .....	<b>1</b>
<b>1 Spor o pozitivismus v dobových souvislostech</b> .....	<b>7</b>
Pokus o časové a tematické zařazení sporu.....	8
Sociální kontext – vnitřní a vnější faktory.....	10
Spor o pozitivismus – důsledek propojení vědy, politiky a situace ve společnosti.....	12
Shrnutí.....	15
<b>2 Vymezení základních pojmů</b> .....	<b>18</b>
Kritická teorie frankfurtské školy.....	18
Kritický racionalismus.....	21
Spor o metodu (Methodenstreit).....	24
Spor o hodnocení ve vědě (Werturteilsstreit).....	26
Pozitivismus a novopozitivismus.....	29
Logika sociálních věd.....	32
Shrnutí.....	35
<b>3 Spor o pozitivismus v referátech Poppera a Adorna</b> .....	<b>36</b>
Karl R. Popper a jeho myšlenkový a žitý svět.....	36
Logika sociálních věd podle Karla R. Poppera.....	38
Theodor W. Adorno a jeho věčná negativita.....	42
K logice sociálních věd podle Theodora W. Adorna.....	44
Poznámky k diskuzi podle Ralfa Dahrendorfa.....	48
<b>4 Dobové reflexe a další vývoj sporu</b> .....	<b>51</b>
Bezprostřední reflexe sporu (období 1961 – 1969/1975).....	51
Pozdější vnímání sporu o pozitivismus.....	59
<b>5 Odras sporu v další vědecké práci Poppera, Habermase, Dahrendorfa a Alberta</b> .....	<b>64</b>
Proměny filozofie vědy.....	64
Kuhn – Popper diskuze.....	66
Habermas – Gadamer diskuze.....	68
Hans Albert.....	69
Ralf Dahrendorf.....	70
Shrnutí.....	71
<b>ZÁVĚR – O čem vlastně byl spor o pozitivismus?</b> .....	<b>72</b>
<b>SUMMARY</b> .....	<b>78</b>
<b>Seznam literatury</b> .....	<b>80</b>

## **ÚVOD – Spor o pozitivismus – jednoznačný název, nejednoznačné téma**

Spor o pozitivismus představuje jedno z nejnáměnitějších témat poválečné německé sociologie. Je to dáno jednak tím, že mezi aktivními účastníky najdeme několik významných myslitelů druhé poloviny dvacátého století, ale také tím, jakých otázek se spor týkal. Je také třeba hned na začátku upozornit, že pozitivismus nebyl hlavním tématem celého sporu. Naopak při důkladném rozboru celkových okolností sporu vyšlo najevo, že zájem badatelů se sice soustředil na otázky týkající se různých sociálně vědních metod, pozitivismus však byl až na samém okraji jejich zájmů. Jedním z cílů této práce je přiblížit, o jaká další témata se jednalo a proč pozitivismus nebyl tím hlavním problémem.

Spor o pozitivismus je nejčastěji spojován s obdobím šedesátých let, jelikož v té době se o jeho otázkách nejvíce diskutovalo. Velice zjednodušeně jej lze ohraničit lety 1961 a 1969 – rokem, kdy došlo k setkání členů Německé sociologické společnosti v Tübingen a rokem 1969, kdy byl vydán sborník šesti nejdůležitějších příspěvků pod názvem *Spor o pozitivismus v německé sociologii*. Obě tato data jsou však spojena i s mnoha kontroverzemi. Hlavním cílem uzavřeného pracovního setkání v Tübingen bylo vyřešit názorové neshody mezi zastánci různých přístupů k sociologii v rámci Německé sociologické společnosti. Tento cíl však setkání ani zdaleka nesplnilo. Navíc publikace obsahující hlavní referáty ze setkání, které se týkalo právě otázky logiky sociálních věd, byla podnětem k dalším polemikám. Avšak právě to, co se na první pohled může jevit jako čirý neúspěch, se v dalším období ukázalo jako výborný začátek pro další diskuze, polemiky a pojednání, ať už o problematice logiky sociálních věd nebo později o otázkách širšího významu sporu o pozitivismus.

Několik let po setkání v Tübingen tedy došlo k rozhodnutí vydat výše zmíněný sborník k této diskuzi. Vedením projektu byl pověřen jeden z nejváženějších tehdejších sociologů – Theodor W. Adorno, který se zároveň účastnil prvního kola debaty vedené na pracovní schůzce v Tübingen, kde byl pověřen přednesením druhého referátu, jakési odpovědi na zahajující příspěvek jiného významného sociálního vědce – Karla R. Poppera. K velkému zklamání všech zúčastněných však k očekávané otevřené debatě těchto dvou hlavních příspěvků nedošlo, z čehož Popper a jeho stoupenci obviňovali právě Adorna. Nicméně právě Adornova silná pozice v německé společnosti období šedesátých let, kterou mu zaručovala jednak jeho charismatická osobnost, ale i fakt, že

byl jedním z výrazných kritiků kapitalismu a průmyslové společnosti obecně, vedla k rozhodnutí, že koncepce sborníku bude svěřena právě jemu. Vydání sborníku se však neustále oddalovalo, až byl nakonec uveřejněn na konci šedesátých let – v době, kdy vlivem změněné společenské situace došlo i k odklonu od Adorna a jeho myšlenek. Název sborníku tak sice vyjadřoval jeho pojetí sporu, nebyl však už přijat s takovým nadšením, jaké by byl Adorno očekával jen o pár let dříve.

Obecně však lze shrnout, že v pojetí německé sociologie se spor o pozitivismus týká polemiky mezi stoupenci kritické teorie společnosti, jimiž byli Theodor W. Adorno a Jürgen Habermas, a stoupenci kritického racionalismu, zejména Karl R. Popper a Hans Albert. Diskuze mezi nimi probíhala ve dvou kolech, prvním bylo již zmíněné setkání v Tübingen s referáty Poppera a Adorna, další debaty byly vedeny už jen na stránkách odborných časopisů, přičemž hlavním tématem byly víceméně otázky spojené s rozdíly mezi kritickou teorií a kritickým racionalismem, tak jak je chápali Habermas a Albert.

V této práci je však mnohem větší důraz kladen na problémy, které sporu předcházely, a to jak v oblasti vědecké, tak společenské. Další okruh otázek se týká toho, k jakým změnám v pojetí sociologie vlivem sporu došlo, ale také jak příspěvek k některé z polemik ovlivnil další vědeckou dráhu hlavních účastníků. Pokud jde o významná témata, která sporu předcházela, jedná se zejména o význačné metodologické diskuze první poloviny dvacátého století, ale i o spory mezi členy Německé sociologické společnosti, ke kterým po druhé světové válce docházelo. Co se týká dalších vlivů sporu, jsou v práci označovány nejčastěji jako tzv. druhý život sporu. Oba nastíněné okruhy problémů považují za mnohem přínosnější než spor samotný. O čemž svědčí i množství odborné literatury, která se obdobnými otázkami zabývá.

Tím se opět dostáváme k již zmíněnému celkovému významu sporu a jeho pojetí v německé sociologii. Bezpochyby se jedná o silné téma, jemuž je věnován dostatek pozornosti jak na stránkách odborných časopisů, tak v monografických pojednáních. V českém prostředí je toto téma však téměř či spíše úplně neznámé. V podstatě se jedná o pár zmínek, zejména v souvislosti s dílem Poppera či Adorna. Habermas je do spojitosti se sporem dáván jen výjimečně, a to i přesto, že v jeho práci má spor bezpochyby zásadní místo. Postava Hanse Alberta je v české sociologii téměř neznámá, přitom se jedná o jednoho z nejvýznačnějších znalců Popperova díla vůbec.

Cílem práce je tedy přiblížit okolnosti, které ke sporu vedly, a to jak na poli společenském, tedy zejména to, jakými změnami německá společnost procházela od konce druhé světové války a v období šedesátých let, tak i na poli vědeckém, kde se v této souvislosti nejčastěji hovoří o dalších významných metodologických sporech – sporu o metodu a sporu o hodnocení ve vědě. V práci se zaměřuji také na to, jaký vliv měly diskuze o směřování sociálních věd v šedesátých letech na proměnu pojetí vědy jako takové, ke kterému došlo v období sedmdesátých a osmdesátých let. Jedná se zejména o přijetí tzv. silného programu Davida Bloora ve filozofii vědy. Této problematice je věnována systematická pozornost, a to i z hlediska koncepce práce.

Cílem bylo pojmout danou problematiku právě tak, jak je k otázkám historiografie vědy přistupováno v soudobé filozofii vědy, tedy tak, aby popis vědeckého poznání postihoval jeho „*povahu ve vymezeném časovém období a [...] jeho postavení v dobovém intelektuálním a kulturním kontextu.*“ [Špelda, 2009: 91]. Tím je dána i v jistém smyslu silně historiografická povaha práce, jelikož důraz na okolnosti mne nutil k poněkud obšírnějším popisům historických detailů. Tento přístup k historiografii sporu si je však také vědom omezenosti lidského poznání, proto si tato práce v žádném případě neklade za cíl postihnout veškeré možné souvislosti. Naopak, je omezena jak výběrem dostupných primárních, tak sekundárních pramenů.

Práce je však díky tomu i krátkou exkurzí do jedné z nejvýznamnějších etap historie, zejména hlediska pozdějších proměn vývoje vědy a společnosti. Šedesátá léta patří jak v českých, tak německých dějinách ke, svým způsobem, zlomovému období. Válka a její hrůzy jsou částečně zapomenuty, společnost hledá nové směry vývoje. Stále však jsou naživu lidé, kteří běsnění nacionálního socialismu zažili a pocítují proto potřebu se s tímto obdobím vyrovnat. Jejich potomci se zase snaží o pochopení činů svých rodičů. A všichni společně, s notnou podporou odborné veřejnosti, hledají odpověď na otázku *Proč?*. Věda se navíc musí vyrovnat i se svou vlastní minulostí, kdy mnoho významných myslitelů nedokázalo odolat svodům nebezpečné ideologie. Právě otázka vztahu některých významných sociologů k období druhé světové války byla základem sporu.

První kapitola představuje základní kontext, ve kterém se soudobá společnost, a to jak německá, tak sociologická, na počátku a v průběhu šedesátých let nacházela. Právě v této části se nejvíce projevuje již zmíněný důraz na sociální faktory, na souvislosti sporu. V dnešním pojetí sociologické vědy se jedná o známý přístup, avšak

v tehdejších souvislostech by takové pojetí sporu bylo vnímáno nepatřičně. Dobové pojetí např. sporu o metodu nebo sporu o hodnocení ve vědě se omezuje na čistě metodologický popis jednotlivých východisek. Až přístup francouzské historické školy *Annales* umožnil dávat důraz na vnější okolnosti. V historii se tento přístup nazývá mikrohistorický, pojem mikrosociologický se mu tak z části přibližuje.

Druhá kapitola pojednává o základních pojmech, které jsou se sporem o pozitivismus spojovány – jsou to zejména myšlenkové směry hlavních představitelů (kritická teorie společnosti, kritický realismus), dále myšlenkové školy, ze kterých tito autoři vycházeli (pozitivismus, frankfurtská škola), ale také metodologické spory, které předcházely sporu o pozitivismus (spor o hodnocení ve vědě, spor o metodu). Velká pozornost je věnována i pojmu logiky sociálních věd, který není v českém prostředí příliš známý. I proto je cílem upozornit na jeho propojení s filozofií vědy a sociologií vědění, přestože k tomuto propojení došlo později, vlastně v důsledku samotného sporu. V pojetí Karla R. Poppera se jednalo o čistě metodologický výklad toho, jak chápat sociální vědy a jejich specifický přístup k vědění. Ke změně v takovém pojetí došlo až v důsledku přijetí tzv. silného programu Davida Bloora, který pronikl ze sociologie vědění do oboru filozofie vědy. Druhá kapitola, ale v podstatě celá tato práce na tuto skutečnost neustále poukazuje.

Ve třetí kapitole je vždy nejprve představen každý z účastníků prvního kola sporu – Karl R. Popper a Theodor W. Adorno, a následně je proveden krátký rozbor každého z příspěvků. Na obě analýzy navazuje shrnutí debaty, tak jak je podal ihned po přednesení referátů v Tübingen Ralf Dahrendorf. Tato třetí část je z hlediska kontextuálního přístupu nejméně propojená s dalšími okolnostmi sporu, jelikož cílem je podat co nejjasnější obraz obou referátů. Cílem je totiž ukázat, jaké byly mezi nimi rozdíly a co vedlo k patové situaci tohoto prvního kola, jehož výsledek byl na místě, ale i v pozdějších hodnoceních, vnímán s velkým zklamáním. K tomuto dojmu z části přispívalo i slavné Dahrendorfovo shrnutí, ve kterém byly patrné stopy rozčarování ze vzájemného nepochopení a nepřijetí ani základních předpokladů protikladných stanovisek.

V navazující čtvrté kapitole je naopak opět kladen důraz na důkladné pochopení dalšího vývoje sporu. Jedná se jednak o tzv. druhé kolo, ve kterém spolu diskutovali Jürgen Habermas a Hans Albert, ale i o tzv. druhý život sporu, tedy pojednání o něm a jeho pozdějších analýzách z období sedmdesátých, osmdesátých a devadesátých let. Z hlediska dnešního pojetí dějin sociologie i filozofie vědy je přitom

mnohem důležitější tzv. druhý život sporu, který se dotýká témat spojených s diskuzemi, jež později proběhly mezi Popperem a Kuhnem a dalšími teoretiky vědy. Čtvrtá kapitola je ukončena pohledem na současnost sporu, jak je pojmán v soudobé sociologii a historiografii dějin a je také krátce nastíněno, jaký význam má tento spor z pohledu české sociologie.

V závěrečné páté kapitole se opět vracíme k hlavním účastníkům sporu, přičemž cílem je ukázat a analyzovat, zda pro ně byl spor o pozitivismus významným životním milníkem, který změnil směřování jejich vědecké kariéry, či zda se jednalo pouze o okrajové téma. Zároveň je nastíněn i již zmíněný význam sporu pro další debaty o rozvoji a předávání poznání. Cílem je ukázat, že i spor o pozitivismus se svým způsobem zasloužil o pozdější přijetí myšlenek tzv. silného programu a jejich další rozvoj v rámci historiografie vědy. Pátá kapitola tak navazuje na některé závěry kapitoly druhé.

Téma sporu o pozitivismus je velmi komplexní, zahrnuje množství podtémat, z nichž bylo nutné udělat alespoň nějaký výběr. V případě této práce bylo snahou ukázat základní okolnosti, které vedly k polemikám později nazvaným *spor o pozitivismus*. Proto je velký prostor ponechán popisu politických a kulturních podmínek, které v poválečném západním Německu určovaly další vývoj společnosti. Také je na úkor detailního rozboru konkrétních příspěvků kladen větší důraz na různé myšlenkové směry, které se ve sporu střetly. Poslední omezení se týká širších souvislostí, kdy je posuzována zejména literatura publikovaná v Německu. Cílem všech těchto omezení je poukázat na to, že věda a její poznání vzniká pod vlivem širších skutečností. I když tedy souhlasím s Popperovým strukturovaným pohledem na rozvoj poznání, nemohu souhlasit s jeho odmítnutím sociologických vlivů v tomto procesu. Naopak, zde je třeba dát za pravdu Kuhnovi a jeho následovníkům. Blíže je spor Kuhna a Poppera, k němuž v šedesátých letech nevyhnutelně došlo, popsán ve třetí kapitole.

Struktura práce vychází z několika významných pojednání, která se sporu o pozitivismus věnovaly v minulosti. Jedná se zejména o předmluvu k anglickému vydání sborníku *Spor o pozitivismus (The Positivist Dispute in German Sociology)*, v níž David Frisby nastínil spojitost sporu s dřívějšími metodologickými diskuzemi v rámci sociálních věd [Adorno, 1976; Frisby, 1976]. Tato předmluva pochází z roku 1976, tedy z období bezprostředně po skončení nejdůležitějších debat sporu. Pro

následující etapu byla pro mne inspirující práce Jürgen Ritserta *Uvedení do logiky sociálních věd (Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften)* [Ritsert, 1996], který spor o pozitivismus dává také do souvislosti se spory z počátku dvacátého století, ale naznačuje i další propojení sporu, která se navazují právě na změny v pojetí sociologie vědění a filozofie vědy. Práce však představuje ucelené pojednání o mnoha různých souvislostech a osobnostech, na které sociolog v souvislosti se sporem o pozitivismus může narazit. Cílem je upozornit na existující primární a sekundární literaturu a zpřístupnit tak českým čtenářům téma, k němuž je v českých knihovnách k dispozici jen velmi málo textů, či spíše žádná odborná literatura.

Dosavadní shrnutí, která byla ke sporu učiněna, lze rozdělit na dvě skupiny. Tou první jsou sborníky a následné texty, které vznikly ještě v době, kdy byl spor „živý“. K takovým patří například již zmíněný anglický překlad *The Positivist Dispute in German Sociology* [Adorno, 1976], který doplnil výborným úvodem David Frisby [Frisby, 1976]. Podle jeho pojetí lze spor o pozitivismus chápat jako pokračování různých vědeckých diskuzí, které v sociálních vědách probíhaly (*Methodenstreit – Spor o metodu, Werturteilsstreit – Spor o hodnocení, Positivismusstreit – Spor o pozitivismus*).

Druhou skupinu shrnujících textů tvoří práce, které vznikly s delším časovým odstupem. Zde je možné zmínit například také již zmíněnou práci Jürgena Ritserta, *Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften*. Oběma skupinám textů je však společné zaujetí tématem, které se na počátku zdálo být jen nevydařenou vědeckou polemikou – vůbec ne sporem, ale spíše názorným příkladem vzájemného nepochopení. A jsou to právě tyto a mnoho dalších prací, které ukazují, že i s odstupem více než čtyř desítek let lze stále najít i u tak teoretického tématu, jako je tento spor, mnoho sociologicky přínosných a relevantních spojitostí.

Tato práce je tedy svým záběrem spíše přehledovou prací k otázce sporu o pozitivismus. Snaží se o co nejkompexnější pojetí všech okolností, v žádném případě si ale neklade nároky na úplnost. Cílem je upozornit na význam tohoto tématu v dějinách sociologie a umožnit tak lepší přístupnost tématu dalším zájemcům. Přehled literatury, dostupné bohužel ve většině případů jen v němčině, by to snad mohl změnit. Podle mého názoru se jedná o velmi přínosné téma, které by mělo lákat právě svou šíří. Poznáváním jednotlivých částí a témat se badatel dozvídá mnoho podstatných informací ze širokého okruhu filozofie vědy.



## 1 Spor o pozitivismus v dobových souvislostech

Počátky tohoto sporu se běžně směřují do roku 1961, kdy se ústředním námětem pravidelného pracovního setkání Německé sociologické společnosti (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie – DGS*)<sup>1</sup> stala diskuze mezi Karlem R. Popperem a Theodorem W. Adornem. Důvodem sporu, který v mnoha ohledech vlastně žádným sporem nebyl, jelikož jeho proponenti zastávali v podstatě souhlasné stanovisko, jen každý z jiné pozice, však nebyla role pozitivismu ve vědě. Mnohem více šlo v první fázi o střet Poppera a Adorna. Ke skutečnému sporu mezi kritickou teorií společnosti a kritickým racionalismem, a tedy i k některým otázkám týkajícím se pozitivismu, však došlo až v druhém kole.

Popper, který byl v mládí velmi krátce příznivcem Vídeňského kroužku, sice musel často čelit nařčením z pozitivistického přístupu, jeho stanovisko však bylo neochvějné, ve svých příspěvcích byl stoupencem kritického racionalismu. K pozitivismu se po celý život vracel jako kritik. V druhém kole sporu, které začalo příspěvkem Jürgena Habermase, se původní Popperovy pozice ujal mladý německý sociolog Hans Albert, který myšlenkám kritického racionalismu zůstal věrný po celou svou akademickou kariéru. Na opačné straně sporu stál tedy nejprve Adorno, jako představitel kritické teorie, jeden z prvních a zakládajících členů předválečné frankfurtské školy, po něm se jeho pozice ujal již zmiňovaný Jürgen Habermas.

Adorno se s myšlenkami pozitivismu setkal již na začátku své kariéry, systematictěji se jimi ovšem zabýval až při svém exilovém pobytu v USA, kdy působil jako jeden z prvních německých profesorů na newyorském Institutu pro sociální výzkum (*Institute for Social Research*). Jak však z jeho osobních vzpomínek vyplývá,<sup>2</sup> toto velmi intenzivní setkání s empirickou sociologií a jejím hlavním propagátorem Paulem F. Lazarsfeldem (1901–1976) pro něj nebylo příliš příjemné, dá se říci až nepříjemné a rozhořčující. Své odmítavé stanovisko vůči empirii a americké pragmatické sociologii vyjádřil právě v referátu, jehož tématem byla původně logika

<sup>1</sup> Německá sociologická společnost neboli Deutsche Gesellschaft für Soziologie se v práci objevuje i pod zkratkou DGS.

<sup>2</sup> Mnoho prací věnovaných Adornově biografii vyšlo v roce 2003, tedy u příležitosti 100 let od jeho narození. V němčině jsou k dispozici práce [CLAUSSEN 2003], [JÄGER 2003], [MÜLLER-DOHM 2003]. O jeho americkém pobytu psal např. [JAY 1984], o vztahu k empirickému výzkumu více v článku [LEVIN, VON DER LINN 1994].

sociálních věd, později se však stal mnohem známější ve vztahu ke sporu o pozitivismus.

Po Adornovi tedy ve sporu pokračoval další významný myslitel, německý sociolog Jürgen Habermas, zastávající v diskuzi s Albertem stanovisko kritické teorie, které však později, zejména pod vlivem empirických testů teoretických obsahů teorie, byl nucen poněkud opravit. Znalost těchto základních souvislostí, základních charakteristik jednotlivých účastníků nás bude provázet v celé práci a na závěr nám umožní alespoň z části pochopit, oč se vlastně ve sporu o pozitivismus jednalo.

### **Pokus o časové a tematické zařazení sporu**

Na počátku každé práce, která se zabývá nějakou událostí v minulosti, musí nutně být alespoň snaha o její časové zařazení. Na příkladu sporu o pozitivismus však vidíme, nakolik je v problematice vědění a vědeckého poznání důležité pochopit propojení mnoha vnějších a vnitřních, zejména sociálních, faktorů, které působí na jeho vývoj. Mohlo by se zdát, že pokud existuje sborník příspěvků (*Spor o pozitivismus* byl poprvé vydán v roce 1969) a množství sekundární literatury k tématu, bude toto časové určení a popis sociálních souvislostí snadným úkolem. Stačí jen vzít datum první zmínky o sporu a analogicky hledat poslední článek k tématu. Bohužel, právě spor o pozitivismus je jednoznačným příkladem toho, že nic není tak, jak se na počátku zdá. Zde totiž narážíme na jedné straně na tzv. faktický stav, tedy vydávanou literaturu a sborníky odkazující přímo na spor o pozitivismus, na druhé straně však je celkové téma sporu, které je mnohem širší než jen otázky vztahu sociálních věd a pozitivismu.

Z tohoto hlediska se v podstatě všechna významná shrnutí<sup>3</sup> jednoznačně shodují ve dvou bodech, a to že název tohoto sporu je značně zavádějící, k čemuž se vrátíme později, a že stanovení jednoznačného tématu či jen několika okruhů témat ve sporu probíraných je velmi složité, ba dokonce nemožné. Tím se i takový jednoduchý úkol jako je časové vymezení sporu stává poněkud problematickým. Přesto se však pokusíme alespoň v hrubých obrysech vysledovat, jaká byla historie sporu o pozitivismus.

---

<sup>3</sup> Za významné práce ke sporu považuji zejména shrnutí německých sociologů z období osmdesátých a devadesátých let [Dahms 1994], [Keuth 1989], [Ritsert 1996] a další. V americké sociologii se tématem zabýval David Frisby [Frisby 1975], v české sociologii je toto téma téměř neznámé, stejně jako související téma filozofie a historiografie vědy.

Za určitý počátek sporu lze považovat rok 1961, tedy datum, které uvádí ve svém obsáhlém úvodu sborníku *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie (Spor o pozitivismus v německé sociologii)* Theodor W. Adorno s odkazem na setkání uskutečněné v Tübingen.<sup>4</sup> Podle mnoha autorů však lze skutečné kořeny sporu, či spíše některých témat v něm nastíněných, hledat už v období počátků sociologie, či dokonce novodobé vědy jako takové. S tímto pohledem úzce souvisí i zakořeněnost sporu v komplexní problematice sociologie a sociálních věd, ale i oborová provázanost většiny příspěvků. Díky tomu lze shrnout, že spor se netýká pouze sociologie – i když název sborníku by tomu odpovídal, ale z mnoha hledisek se jedná spíše o mezioborová témata z oblasti teorie, filozofie či metodologie vědy nebo historie sociálních věd jako takových. Tedy témata a problematika, která úzce souvisí s epistemologií, ontologií a filozofií zejména v klasickém pojetí. Ze současného pohledu je možné spor hodnotit jako teoretickou diskuzi otázek sociologie a filozofie vědy a vědění. A proto je i jeho časové zařazení komplikované.

Abychom tedy postihli skutečně celkové myšlenkové pozadí sporu, bylo by třeba se v dějinách sociologie, a to především té německé vrátit až do 19. století, do období, kdy se sociologie začala vymezovat vůči historii, filozofii a sociálním vědám. Takový to exkurz by však byl na úkor jiných oblastí, se kterými je vývoj sporu spojen a které jsou v souvislosti se současným vývojem problému mnohem důležitější a přínosnější. Proto se z této etapy vývoje sociologie budeme dále zabývat jen dvěma nejvýznamnějšími spory, které se odrážejí i v tématech sporu o pozitivismus. Jsou jimi *Methodenstreit (Spor o metodu)* a *Werturteilsstreit (Spor o hodnocení)*. Pokud bychom totiž chtěli obsáhnout vše, co vedlo ke sporu o pozitivismus, musela by se tato práce jmenovat úplně jinak – nejpravděpodobněji „Stručné dějiny sociologie“.

Konec sporu je stejně nejasný jako jeho počátek. Podle některých pojetí by jím mohlo být vydání sborníku *Spor o pozitivismus v německé sociologii*, podle jiných by jím mohlo být i úmrtí Adorna. Samozřejmě lze hledat další jednoznačné milníky, avšak pokud jde o vyřešení sporu, které by jej definitivně ukončilo, k tomu zatím nedošlo. To je však pro tuto chvíli snad i lepší, jelikož téma láká stále nové a nové badatele, kteří tak přicházejí s novými podněty a závěry a rozšiřují tak okruh témat sporu. Někdy bývá takto široké pojetí tématu na škodu, ve sporu o pozitivismus je to však v každém případě přínosem.

---

<sup>4</sup> Jeden z článků ve sborníku (*Soziologie und Empirie* - [Adorno 1972]) pochází již z roku 1957. Jedná se o Adornův článek týkající se vztahu sociologie a empirie.

## Sociální kontext – vnitřní a vnější faktory

Než se však budeme detailně věnovat otázkám spojeným s úplnými počátky sporu, vraťme se ještě k období šedesátých a sedmdesátých let, neboť právě v té době spor skutečně živě probíhal a byl středem zájmu laické i odborné veřejnosti. Tento fakt lze přijmout i přesto, že otázka ukončení sporu dodnes není uzavřená. Tato neuzavřenost je však z velké míry dána zejména skutečností, že problémy, které řešil Popper s Adornem a Habermas s Albertem, jsou stále významnými tématy teorie vědy a sociologie vědění jako takové. I proto nelze spor o pozitivismus omezit jen na určitý okruh sporných témat. Ve sporu o pozitivismus se totiž jasně odráží celková situace ve společnosti, tedy všechny představitelné vnější a vnitřní sociální faktory.

Odborná i laická veřejnost, která se aktivně zajímala o příspěvky vycházející v souvislosti se sporem o pozitivismus, se v té době musela vyrovnávat s mnoha novými skutečnostmi. Šedesátá léta byla z mnoha důvodů přelomová – dvacet let od konce druhé světové války, deset let od obnovení normálního života v poválečném západním Německu, definitivní tvrdé oddělení od východního Německa stavbou berlínské zdi. To vše a mnoho dalších okolností vedlo jak k významným změnám ve společenském, tak i ve vědeckém životě.

Adorno, na počátku padesátých let oslavovaný významný sociolog, se na konci šedesátých let dostává na okraj zájmu, mladí studenti na vysokých školách jej obviňují z konzervatismu a jeho dílo *Estetická teorie*, které je pro něj vyvrcholením celoživotního hledání odpovědí na stěžejní dialektické otázky, je odmítnuto jak studenty, tak odbornou veřejností. V politické teorii se ke slovu dostávají levicově smýšlející směry, naopak konzervativci a pravicově smýšlející vědci a politici čelí kritice, zejména ze strany nastupující mladé generace. Věda se musí změnit a také se mění. Jak? I na tuto otázku lze najít odpověď v příspěvcích sporu o pozitivismus.

Může to na tomto místě znít jako otřepané klišé, jelikož o mnoha tématech současné sociologie se takto mluví, ale ve sporu o pozitivismus je podle mého názoru skutečně nutné nejprve důkladně poznat myšlenkové pozadí diskutujících a vědecký vývoj, jímž prošli, než se stali účastníky sporu. Stejně tak je třeba věnovat se důkladně všem pojmům, jichž se diskutéři dotýkají, a to tak, aby bylo možné si alespoň rámcově představit, jaké nuance a nejjemnější zákruty je ve sporu o pozitivismus možné najít. Proto se v práci budeme důkladně věnovat i několika pojmům, dnes již neodmyslitelně spjatým jak se sporem o pozitivismus, tak se sociologií vědění, a tudíž i s filozofií a historiografií vědy.

Ve vztahu k tomu, co již bylo řečeno, se jedná zejména o tato témata: pozitivismus, kritický racionalismus, kritická teorie, konservatismus a frankfurtská škola. Rámcově se dotkneme také těchto pojmů: logický pozitivismus, novopozitivismus a logika sociálních věd. Pro pochopení všech souvislostí je třeba se seznámit i s termíny používanými ve filozofii vědy, jako jsou např. hermeneutika, dialektika, nomologie, normativní věda, pozitivní věda, hodnocení ve vědě. Z různých oblastí sociologie je to zejména sociologie vědění, fenomenologie a etnometodologie, Popperův historicismus či falzifikace, empirická věda i transcendentální filozofie. Všechny tyto pojmy a s nimi spojená témata se nějakým způsobem dotýkají otázek spojených se sporem o pozitivismus, ne všem se však budeme věnovat. Některá je třeba pouze vnímat jako součást nastíněných otázek a odpovědí.

Z toho, co bylo dosud zmíněno, vyplývá, že i když se na první pohled spor o pozitivismus jeví jako jednoduché téma, zjistit o co se v něm vlastně jedná, ve skutečnosti znamená pokusit se rozmotat jeden velký spleť soubor otázek a témat, které ne vždy a ne nutně spojuje pojem pozitivismus.

V této souvislosti je třeba připomenout ještě jeden z tematických okruhů sporu, o němž zde dosud nebylo řečeno téměř nic, a to otázka vztahu sporu k sociálním vědám a jejich metodologii. Celá debata totiž začala dvěma referáty na téma logiky sociálních věd. Na uzavřeném pracovním zasedání Německé sociologické společnosti (dále DGS), které se v roce 1961 uskutečnilo v univerzitním městě Tübingen, přednesl nejprve referát Karl R. Popper – jeho název byl *Logika sociálních věd* – krátce po něm vystoupil ke stejnému tématu i Theodor W. Adorno. Jak píše Dahrendorf ve svých poznámkách k diskuzi (*Poznámky k diskuzi referátů Karla R. Poppera a Theodora W. Adorna*) [Adorno, 1972: 145-154], téma bylo DGS zvoleno zcela záměrně. Cílem bylo vyřešit složitou situaci uvnitř Německé sociologické společnosti.

Německá sociologie se od konce druhé světové války nacházela ve stavu určité rozpolcenosti výzkumných směrů a teoretických pozic, přičemž právě interní pracovní setkání v říjnu roku 1961 si kladlo za cíl uklidnění situace na základě vyjasnění teoretických pozic a základů stoupenců různých táborů. Ovšem, vzhledem k povaze obou úvodních příspěvků (Popper: *Logika sociálních věd* a Adorno: *K logice sociálních věd*) [Adorno 1972], jejichž společným jmenovatelem byla zejména neochota jasně vystoupit a definovat vlastní morální a politické pozice, k očekávanému vyjasnění situace nedošlo. Naopak, vnitřní vztahy mezi členy DGS a další odbornou veřejností se vlivem setkání a zejména navazujících polemik a diskuzí na stránkách

odborných časopisů v následujících letech natolik zhoršily, že k dalšímu setkání došlo až v roce 1974 [Weyer, 1984; Frisby, 1976].

### **Spor o pozitivismus – důsledek propojení vědy, politiky a situace ve společnosti**

Opět se tedy vracíme k tomu, co bylo řečeno již na začátku této kapitoly. K nutnosti vnímat i tento ryze teoretický a zdánlivě jasně vymezený spor v jeho komplexních souvislostech, z nichž nelze vyloučit společenskou, politickou, ale ani vědeckou situaci, a to jak v tehdejších západním Německu, tak v celé globálně propojené společnosti. Z těchto vnějších a vnitřních faktorů, jejichž vliv na spor je přibližně stejně důležitý, lze vyzdvihnout nejméně dvě okolnosti, jejichž význam je pro pochopení sporu zásadní. Jak proměna situace v rámci DGS, tedy návrat k důrazu na teoretické zaměření, tak i sílící kritika společnosti, se totiž na vývoji sporu o pozitivismus, tak i na dalším bádání v oblasti filozofie a historiografie vědy, podílely přibližně stejnou měrou.

První zmíněnou významnou okolností byla bezesporu teoretická tradice německé sociologie, kterou tvoří a tvořily dnes již klasické osobnosti jako Max Weber, Georg Simmel nebo Ferdinand Tönnies, a na niž se nová generace sociologů snažila navázat. Šedesátá léta byla ve znamení znovuzrození toho, co násilně přervalo období druhé světové války, ale i následná poválečná obnova, kdy byl důraz kladen pouze na ryze praktickou vědu, která by byla schopna dopomoci k novému rozvoji německé společnosti. Mezi tématy, kterým se sociologové věnovali, proto převažovaly práce a výzkumy zaměřené prakticky a empiricky, s důrazem na vzdělávání a plánování. Právě tato úzká tematická orientace sociologie, jíž navíc chyběly teoretické základy, byla důvodem mnohých neshod mezi členy DGS. Setkání v Tübingen mělo být pro členy DGS příležitostí k vyjasnění sporných stanovisek a nalezení vhodného kompromisního řešení [Schäfers, 1995]. Posléze bylo naplánováno i konání prvního poválečného kongresu Německé sociologické společnosti.

V roce 1964 tak došlo k jednoznačnému vyjádření snahy o navázání na zmíněné teoretické tradice, jejímž potvrzením byl kongres v Heidelbergu, známý pod názvem „*Max Weber und Soziologie heute*“ („*Max Weber a dnešní sociologie*“). Hlavním tématem tehdy byla právě sociologie Maxe Webera. K tomuto výraznému posunu však bezpochyby přispělo i předchozí setkání v Tübingen a zájem, který posléze němečtí sociologové projeví o otázky spojené se sporem o hodnocení a sporem o metodu, tedy o klasická teoretická témata.

Pozvání na jednání přijal Karl R. Popper, který byl donucen k emigraci do Velké Británie, kde se věnoval zejména otázkám spojeným s jeho prací *Logika vědeckého bádání*. Na setkání však zastupoval a obhajoval myšlenky kritického racionalismu, jehož nadšeným příznivcem byl později i Hans Albert. V té době však zastával v rámci DGS pozici silně skeptickou vůči marxismu a naopak obhajující empiricko-analytický přístup k sociologii. Ke stejnému křídlu náležel např. i René König, který se jako jeden z mála předválečných sociologů vrátil po roce 1945 do zničeného Německa a spolu s Helmutem Schelskym se snažil o obnovu jak sociologie jako uznávané vědní disciplíny, tak s její pomocí i celého Německa. Významným počinem v tomto směru bylo zejména vydávání časopisu *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpolitik*, na jehož stránkách byly později otiskovány i příspěvky ke sporu o pozitivismus.

Nejmladším kritikem marxismu byl pak Ralf Dahrendorf, v té době na počátku své vědecké kariéry. Mezi významné sociology se však prosadil již svou první prací *Class and Class Conflict in Industrial Society (Třídy a třídní konflikt)* a byl pověřen organizací setkání. Nesmíme zapomenout ani na původem rakouského filozofa Ernsta Topitsche, který stál spolu s Albertem za pozváním Poppera do Tübingen. Právě jejich společné působení v okolí novopozitivistického Vídeňském kroužku bylo důvodem pro častá nařčení z pozitivistického přístupu ke vědě a její metodologii. Všichni tři, Popper, Topitsch i Albert se tomu bránili a naopak zdůrazňovali svá stanoviska kritického racionalismu [Schäfers, 1995].

Tato silná popperovská strana však narazila na stejně silného protivníka v osobě populárního T. W. Adorna a dalších zastánců kritické teorie společnosti. Jejich protikladný postoj se však netýkal toho, co bylo předmětem neshod mezi členy DGS, tedy otázky vlivu teorie na vývoj sociálněvědních metod. Předem proto bylo vyloučeno, že by mezi Popperem a Adornem byla možná diskuze na toto téma. K vyřešení problémů v rámci DGS došlo později, jak už to tak bývá, díky generační výměně členů a již popsané změně přístupu k teorii. Spor o pozitivismus tak sice vychází z problémů mezi členy DGS, ale naprosto se jich nedotýkal ve své první fázi nepřispěl ani k jejich vyřešení.

Tou druhou okolností, která měla vliv zejména na průběh a další pokračování sporu, byla již zmíněná celospolečenská situace a nálada, k jejíž proměně směrem ke kritice stavu společnosti v šedesátých letech docházelo. Stále ještě to byla doba poválečná, tedy ve znamení jednak neštěstí, ale i celospolečenské snahy o lepší

budoucnost. Na druhou stranu už se začínaly projevovat i některé nálady spojené s pozdějším postmoderním pochybováním o významu společnosti. Většina významných osobností jak ve státní správě, tak ve vědě, zažila druhou světovou válku a následující období obnovy a vyrovnávání se s minulostí již v dospělém věku. Právě tato zkušenost a její nedostatečná veřejná reflexe byla mnohdy terčem útoku veřejnosti, ale zejména mladých studentů, kteří tak vyjadřovali i celkovou nespokojenost s uspořádáním univerzit a celým vzdělávacím systémem.

Mezi mladými kritiky bylo mnoho horlivých stoupců marxismu, a proto pro ně spor mezi Adornem a Popperem představoval vyjádření toho, co sami kritizovali. Tedy nedostatečné otevřenosti a neschopnosti veřejně vyjádřit svůj názor. Je otázkou, na kolik byl při bližším pohledu spor o pozitivismus naplněním představ mladých lidí, jisté však je, že v dané složité vnitropolitické situaci, jejímuž popisu se krátce budeme věnovat posléze, byl pro mnoho mladých lidí Adorno symbolem osobnosti, která stojí trvale na straně utlačovaných a svou vědeckou prací se zasazuje o lepší pochopení a prosazení myšlenek marxismu.

Bylo to období, kdy se mladí lidé, kteří na rozdíl od svých rodičů nezažili druhou světovou válku, dožadovali vysvětlení, proč k tomu všemu došlo, a hlavně ujištění, že se daná situace již nebude opakovat. Ovšem politické poměry, které se vyznačovaly množstvím skandálů, jejichž základem bylo právě sporné postavení významných veřejných osobností z doby druhé světové války, na otázky mladých lidí neuměla odpovědět. Jediným způsobem řešení nepokojů ve společnosti zůstávala represe, což vedlo ke vzrůstající nespokojenosti. Vrcholem byl vznik tzv. mimoparlamentární opozice (*APO – Außerparlamentarische Opposition*), jejíž působení však nemělo takovou odezvu, jakou si studenti představovali.

Za těchto napjatých podmínek došlo k ještě silnější eskalaci konfliktních poměrů, když na konci šedesátých let vznikla tzv. Frakce rudé armády (*RAF – Rote Armee Fraktion*), jejímiž členy byli levicově smýšlející mladí lidé, vedení však dosti spornou osobou Andrease Baadera. Čistě teroristická organizace si sice z počátku kladla i určité ideologické cíle, ty se však po velice krátké době proměnily v čisté násilné činy, namířené nejprve jen proti „modlám kapitalismu a imperialismu“, tedy obchodním domům a např. sídlům americké armády, později se však obrátily proti



vysokým představitelům hospodářské sféry země a jejich jedinými cíli bylo vydírání za účelem propuštění zatčených stoupenců organizace [Müller a kol., 1995. S. 418].<sup>5</sup>

I tato situace, i když samozřejmě nepřímá, měla vliv na vydání sborníku v roce 1969. Zejména pro Adorna byly studentské nepokoje pouze symbolem násilí, které nikdy ve svém životě netoleroval. Poté, co otevřeně vyjádřil svůj názor a žádal ukončení protestů, byl studenty odmítnut a nařčen z nedostatečné podpory marxismu. Důsledkem byl odklon mladé generace od Adorna, což se projevilo například i naprostým odmítnutím jeho poslední a celoživotní práce *Estetická teorie*, a to jak u čtenářů – studentů, tak i u odborné veřejnosti. S odstupem let se však dá říci, že toto odmítnutí bylo nespravedlivé. V každém případě však Adorna zasáhlo na nejcitlivějším místě, velmi si totiž na své popularitě zakládal, a tak lze jeho náhlé úmrtí zasazovat i do těchto souvislostí. Sborník sporu o pozitivismus tak byl poslední příležitostí získat studenty zpět na svou stranu, avšak ve výsledku svým dlouhým úvodem dosáhl opět jen rozčarování a potvrzení mínění o jeho neschopnosti vykročit z teorie do praxe.

## Shrnutí

V současné teorii vědy, jejímiž hlavními směry jsou metodologie a filozofie vědy a historiografie vědy, převládá od konce šedesátých let tzv. silný program, který klade důraz na výše naznačený kontextuální přístup k epistemologii. Tento silný program hlavně ve svých počátcích čerpal z poznatků sociologie. Proto už dnes jen málokdo bude pochybovat o vzájemném působení mezi vědeckým světem a vývojem společnosti. Každá epocha přinesla a neustále přináší něco nového a objevného, v každé době lze najít mnoho příkladů, kdy díky vědeckým objevům došlo ke společenské změně, nebo naopak společenská změna přispěla k vědeckým objevům a vynálezům. Jen dříve převládalo takové pojetí vědy, které se soustředilo pouze na faktické výsledky a významné osobnosti. Takový přístup z části zastával např. i Karl R. Popper. O popis tohoto vývoje v rámci sporu o pozitivismus se snaží i tato práce.

V poslední době bylo jedním z nejvýraznějších a nejplodnějších období, kdy docházelo k neustálému proplétání těchto dvou oblastí a kdy jedna pro druhou znamenala velmi mnoho, právě období po druhé světové válce, velmi výrazně pak šedesátá a sedmdesátá léta. Ať už se zaměříme na Evropu nebo Spojené státy či na

---

<sup>5</sup> Podrobně k tématu viz práce Šárky Daňkové o RAF [Daňková 2006], k Adornovi a jeho vztahu ke studentským nepokojům v jeho biografii.

kteroukoliv z evropských zemí, najdeme bezpočet příkladů, kdy vědecký pokrok šel ruku v ruce se společenskou změnou. Podstatnější však je, že právě od konce šedesátých let si tuto skutečnost začala odborná veřejnost uvědomovat, díky čemu došlo k rozvoji vědeckého bádání i na tomto poli. Společenská změna tak zapříčinila změnu chápání vědní disciplíny, její vznik ale i zánik.

Bohužel i v tomto období bylo možné vědu, a to především v oblasti přírodní vědy, zneužívat k mocenskému taktizování, a argumentace vědeckým zájmem byla dostatečnou oporou pro zneužití moci. I v sociologii k takovým to excesům docházelo, i když by se zdálo, že právě tento vědní obor mohl být už tehdy osvícenější a mohl si být vědom tohoto nebezpečí. Kromě této silně negativní zkušenosti přinesly změny ve společnosti i mnoho pozitivního. Díky přílivu financí do vědy a vysokého školství obecně bylo možné rozvinout výzkum, poskytnout vzdělání většímu počtu osob a tím přispět k vzestupu vzdělanosti ve společnosti. Rozvoj nových vědních oborů, zejména vznik subdisciplín již etablovaných věd, vedl k mnoha plodným debatám. Ve změně společenské situaci se měnilo i postavení vědy, různost názorů vedla ke zvýšené kritice.

Vyvrcholením všech těchto pozitivních změn směrem k lepší a promyšlenější sebereflexi byl i tzv. obrat k sociologickému přístupu ve vědě, který předznamenal vznik mnoha významných teoretických prací jako je například Kuhnova *Struktura vědeckých revolucí*. Samozřejmě nelze vynechat vlnu kritiky, jež následovala a přinesla práce Imreho Lakatose, Paula Feyerabenda a dalších teoretiků vědy a společnosti. Ale byl to právě spor o pozitivismus a jeho hlavní aktéři, jejichž teoretické pojetí vědy v mnohém přispělo k těmto významným změnám v chápání filozofie vědy. Popper diskutoval svou práci *Logika vědeckého bádání* s Kuhnem, jehož práce té Popperově v mnohém odporovala. Lakatos a Feyerabend se zapojili do diskuze s Gadamerem, jehož pojetí bylo velmi inspirativní pro Habermase. Díky zaujetí pro vnější okolnosti se konečně dařilo lépe i mezioborové spolupráci.

Na závěr této první kapitoly se ještě jednou vraťme k otázce časového vývoje sporu. Jak už bylo řečeno, snažit se najít nějaký definitivní konec sporu o pozitivismus by bylo bláhové. Vzhledem k množství témat, kterým se jednotlivé příspěvky věnují, je neustále některé z nich živé. Navíc díky proměně pojetí filozofie vědy se vlastně jedná o jeden z jejích základních sporů, o kterém lze proto stále diskutovat.

Spor tak přežil a nejspíš ještě dlouho bude přežívat, přestože při bližším pohledu na pozdější práce hlavních účastníků sporu v nich většinou nalezneme jen málo odkazů na otázky nastíněné ve sporu o pozitivismus. Spor na sebe spíše postupně nabaloval další a další diskutéry, jako by už samotný fakt vyjádření se k tématu mohl nějak přispět k nalezení odpovědi na jeho základní otázky. Debata tak do značné míry připomíná situaci ve francouzském dějepisectví ve vztahu k Velké francouzské revoluci. Bezesporu by se našlo mnoho odborníků, kteří by odkývali, že je to již dávno uzavřená kapitola. Pokud se však začnete o téma zajímat detailněji, tak zjistíte, že stále existuje celkem široký okruh historiků, kteří nejsou schopni odpovědět jednoznačně na otázku, kdy skončila francouzská revoluce. Příkladem obdobného stavu v otázce vyřešení tohoto sporu je sborník, který vyšel v roce 2008 pod názvem *Was bleibt vom Positivismusstreit?* (*Co zbývá ze sporu o pozitivismus?*) jako zamyšlení sociologů nad sporem u příležitosti významných životních jubileí obou prvních protagonistů.

## 2 Vymezení základních pojmů

Jakými pojmy začít? Dalo by se předpokládat, že když se budeme dále zabývat sporem o pozitivismus, měl by tím prvním pojmem být právě pozitivismus. Avšak to by jen bylo potvrzením, že se ve sporu skutečně jednalo o to, co je to pozitivismus a jaká je jeho role v sociologii. Jak už však bylo řečeno výše, ve skutečnosti je otázka pozitivismu ve sporu spíše podřadná a z některých pramenů dokonce vyplývá, že název sborníku vznikl čistě na popud Theodora W. Adorna a nikoliv s naprostým souhlasem ostatních diskutujících [Schäfers, 1995: 25]. Proto bude nejlepší vysvětlit nejprve ty pojmy, které se ve sporu vážně vyskytují, nebo ty, jejichž propagátoři měli možnost obhájit svůj postoj. Tím zároveň alespoň obecně vymezíme některá témata sporu. Jedním z těchto pojmů, který je zároveň názvem jedné z nejvýznamnějších německých poválečných škol, je kritická teorie frankfurtské školy.

### Kritická teorie frankfurtské školy

Kritická teorie frankfurtské školy představuje významné téma nejen ve sporu o pozitivismus, jelikož zde šlo v podstatě o srovnání pohledu jejích nejvýznamnějších stoupců s pohledem zastánců teorie Karla Poppera, ale zabývat se alespoň chvíli dějinami a popisem toho, co všechno lze najít pod heslem *frankfurtská škola*, je přínosné i z pohledu vývoje německé, evropské, světové, ale i české sociologie. Tento pojem ovlivnil sociologii nejen v období do konce šedesátých let 20. století, ale i později. Všeobecně platí mnoho z těch pochybností, které byly zmíněny výše v souvislosti se sporem o pozitivismus. Byla to vůbec škola? Kdo jsou její žáci a učitelé? Co byl její největší přínos vědě? Najít odpovědi na tyto otázky není naštěstí příliš složité, jelikož se jedná o tak jednoznačné heslo, se kterým lze velmi snadno spojit náležité pojmy a myšlenky, takže se zdá vše téměř jednoznačné.<sup>6</sup> Podívejme se ale na skutečnost, která se od představ vždy poněkud liší.

---

<sup>6</sup> Ve většině učebnicových textů najdeme vždy alespoň krátkou poznámku k frankfurtské škole. Důvod je prostý, význam jejích největších „žáků“ Adorna a Habermase zajišťuje i nyní, o téměř šedesát let později, že se k tomuto heslu každý vrací. Kromě učebnic lze najít mnoho pojednání také v německé sociologii. Avšak souvislých monografií v češtině je jen velmi málo. Vlastně jen dvě, které navíc mohou vyvolávat mnoho pochybností o objektivitě a pravdivosti informací v nich obsažených. Na druhou stranu, jedná se o dobové texty, a tak je třeba k nim i přistupovat. Obě práce vznikly ve spolupráci českých a sovětských badatelů, první je vlastně jen překladem z ruštiny [Kol. autorů 1977]. Druhý sborník příspěvků obsahuje už jen některé příspěvky sovětských autorů, převážná většina byla zpracována českými badateli [Javůrek a kol. 1976]. Mnoho prací, které se věnují srovnání

Nejprve si zopakujme některá základní data. Frankfurtská škola je spojena s univerzitním a finančním městem Frankfurt nad Mohanem, které bylo zároveň odněpaměti městem, kde se odehrálo mnoho událostí historicky významných pro německé země a později celé Německo. Zde byl v roce 1923 založen Institut pro sociální výzkum (*Institut für Sozialforschung*). Jeho zakladatelem a zároveň mecenášem byl student z bohaté rodiny Felix Weil, motivací k založení tohoto ústavu bylo jeho revoluční smýšlení, které se jinak neseťkávalo s pozitivním ohlasem a mělo za následek problémy se studiem (byl nucen změnit školu, promoval nakonec právě na Frankfurtské univerzitě) [Jandourek, 2003: 38]. Prvním ředitelem se stal Carl Grünberg, který se do Frankfurtu dostal také kvůli svému smýšlení. Ale prvním skutečně významným ředitelem, který s sebou přivedl i další myslitele tzv. první frankfurtské školy, byl až od roku 1931 Max Horkheimer. Ve stejném období se k institutu připojuje Erich Fromm, Theodor W. Adorno, Karl Mannheim, Norbert Elias, Herbert Marcuse a Friedrich Pollock – všichni jsou zástupci významné myslitelské generace, která však zažila útlak a jen tři z nich se po roce 1949 navrátili do Německa a podpořili tak pokračování a zejména významný rozvoj školy po roce 1960. Právě tato zkušenost ze setkání s americkou pragmatickou sociologií a jejím příklonem k empirickému pojetí výzkumů vedla zejména u Adorna k odmítání pozitivistických myšlenek a snaze poukazovat i ve sporu o pozitivismus na jeho zápory ve vztahu k dialektickému pojetí sociologie.

Díky neskrývanému zájmu o myšlenky marxismu a židovskému původu většiny členů, se po roce 1934 Institut musel přesunout nejprve do Švýcarska a poté do New Yorku, kde až do roku 1949 působil pod hlavičkou Kolumbijské univerzity. Po návratu Maxe Horkheimera, Theodora W. Adorna a Friedricha Pollocka do Německa byl obnoven ve Frankfurtu nad Mohanem. Už ne však jako samostatná instituce pod ochranou bohatého mecenáše, ale jako součást university, a to jak institucionálně, tak především ekonomicky. Velký díl finanční zátěže navíc nesla americká vláda, jejíž působení v Německu postupně prošlo silnou kritikou, související s výše zmíněnými problémy v německé společnosti. I tak ale došlo pod vlivem změny nálady ve společnosti na počátku šedesátých let k obrovské vlně popularity celé školy. Označení frankfurtská jí bylo vlastně přiřazeno až v tomto období, kdy už nesplňovala téměř žádnou z podmínek pro označení za samostatnou myšlenkovou školu (nevydával se

---

myšlenkových přístupů různých současných, nebo klasických autorů s myšlenkami frankfurtské školy lze najít také v produkci anglosaské.

vlastní časopis, neexistovalo jednotné paradigma ani nedošlo zásluhou jejich žáků nebo učitelů – zvláště proto, že vlastně nešlo určit, kdo jsou žáci a kdo učitelé – ke změně nějakého paradigmatu). Jediným společným ukazatelem prací myslitelů sdružených pod Institut byla snaha o interdisciplinaritu s důrazem na objektivní kritiku marxismu [Wiggershaus, 1987: 9-17].

Co konkrétně však bylo náplní kritické teorie, jež je spojována právě s frankfurtskou školou? Jak už bylo řečeno, nejednalo se o žádnou myšlenkově ucelenou koncepci s jasným programem a cílem. Práce výše zmíněných autorů se týkaly mnoha různých oblastí – od praktických výzkumů např. o dvorské společnosti na prahu novověku (Norbert Elias) po čistě teoretická pojednání vlivu modernizace na současnou společnost (Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse). Všichni však vycházeli z přesvědčení o nutnosti kritiky marxismu a o možnosti přeformulování některých jeho tezí tak, aby bylo možné podle nich prakticky i teoreticky postupovat. Ve výsledku se však jednalo v mnoha ohledech spíše o přání než o skutečně proveditelný program. Institut jako takový byl mnohokrát kritizován i pro nedostatečnost skutečného výzkumu, vždyť i zmiňovaný Elias vycházel spíše z historických pramenů než z výsledků empirických výzkumů.

Dalším společným znakem je tedy i určitá strnulost ideálů a nedostatečná dotaženost směrem k praktickým nástrojům, využitelným pro působení na soudobou společnost. Určitá roztržitost a nejednotnost v tématech a přístupech však byla programem badatelů, kteří se snažili již v první polovině 20. století o do té doby neznámý interdisciplinární přístup k výzkumu podmínek života v moderní společnosti. Největším přínosem kritické teorie tak není její kritika společnosti, i když právě Adorno na tomto poli přišel s mnoha významnými teoriemi, které jsou dodnes základem mnoha jiných významných myslitelských směrů, ale spíše právě důraz na interdisciplinaritu vědeckého poznání. K těm nejvýznamnějším pracím z této oblasti patří již zmiňovaná práce Eliasova, ale i další.

Kritická teorie tak v sobě spojuje přístupy a pojmy, které většinou tvoří protiklady. Rolf Wiggershaus, nejvýznamnější německý historik frankfurtské školy, to pojmenovává jako neustálé vzdalování a přibližování se teorie a praxe, filozofie a vědy, kritiky rozumu a záchrany rozumu, teoretické práce a práce výzkumné [Wiggershaus, 1987: 16]. Nejkonkrétněji však pojem popsal už na počátku třicátých let Max Horkheimer v práci *Tradiční a kritická teorie*, v níž je právě kritický přístup úplně poprvé na základě negativního vymezení vůči tradiční teorii popsán.

V této práci se Horkheimer také poprvé dotýká toho, co jeho pokračovatelé rozvinuli v pozdějším sporu o pozitivismus. Kritika společnosti se u něj úzce prolíná s kritikou soudobé vědy. Tradiční teorie podle něj vychází z přírodních věd, spojuje v sobě pozitivistické vnímání a empirické přístupy, čímž se naprosto stírá a vlastně i znemožňuje poznání skutečnosti. Tradiční teorie navíc není schopna kritiky soudobých negativních trendů, fašismu a kapitalismu. Naopak kritická teorie, zakotvená v sociální teorii a vycházející z marxisticko-hegelovských konceptů, umožní přeměnu společnosti kapitalistické v socialistickou [Harrington, 2006: 222-223; kol. autorů, 1977: 32-33].

Kritická teorie zůstala však jen u teorie, a to jak v době před, tak i po druhé světové válce, stejně jako se nikdy nezbavila snahy o sebevymezení se jiným než negativním vymezením vůči kritizovaným přístupům a myšlenkám. Tento způsob argumentace je patrný i v Adornově referátu, kterým odpovídal na Popperův zahajující referát. Adorno v něm vlastně vůbec neodpovídá na Popperovy teze, ale spíše se negativně vymezuje vůči myšlenkám pozitivismu, kterých se však Popperův referát vůbec netýkal. Adorno je tak sice kritický, ve smyslu kritické teorie, naprosto však nedosahuje pozitivního přínosu, který kritice přisuzuje Popperův kritický racionalismus.

### **Kritický racionalismus**

Na rozdíl od kritické teorie se nejedná o tak všeobecně známý pojem, ale každý jistě zná autora, který s tímto přístupem spojil veškeré své vědecké bádání, celý svůj přístup ke vědě a vlastně i k životu jako takovému. Karl R. Popper se již ve své první práci *Logika vědeckého bádání*<sup>7</sup> snažil nastínit, co pro něj tato metoda nebo přístup představuje. V dalších pracích (*Bída historicismu, Otevřená společnost a její nepřátelé* a mnoho dalších monografií či sborníků) se metoda opět objevuje, a to v mnoha rozmanitých souvislostech. Vždy však upozorňuje na základní charakteristiku, tedy snahu o co nejjasnější a nejsrozumitelnější vyjádření podstatné myšlenky tak, aby každý mohl přispět k jejímu rozvoji kritikou a vlastní argumentací. Jen tak totiž bude možné dále vědecké myšlení rozvíjet, jen promyšlenou a konstruktivní kritikou vlastních idejí se lidstvo posune ve svém myšlení dál.

---

<sup>7</sup> Poprvé vyšlo v roce 1934, Popper se otázce přijetí a rozvoje vědeckého poznání věnoval celý život. Práci sám přeložil do angličtiny (1959) a neustále přidával další a další vysvětlivky a dodatky. Od roku 1934 bylo toto pojednání vydáno v mnoha různých jazykových mutacích po celém světě. Jedná se o základní práci k vědeckému postupu *falsifikace*, ke kritice indukce a k dalším teoretickým nástrojům kritického racionalismu, který Popper prosazoval.

Kritika je zde tedy v naprosto odlišné souvislosti než v případě kritické teorie. Zatímco Popper kritiku chápe jako nástroj, Adorno ji vidí jako cíl vědeckého snažení. To je však jen jeden z mnoha rozdílů, ke kterým se budeme v této práci postupně na mnoha místech vracet.

Kritický racionalismus je tak shrnutím veškeré Popperovy vědecké práce, která se v oblasti metodologie týkala zejména odmítnutí induktivní metody empirických věd. Nemožnost uplatnění indukce při ověřování teorií ať už přírodních či sociálních věd ukazuje a do detailů rozvádí v již zmíněné práci *Logika vědeckého bádání*. Kromě nemožnosti použití induktivní metody jako důkazu platnosti či neplatnosti dané hypotézy, upozorňuje Popper i na nelogičnost a tudíž neplatnost pravděpodobnostních omezení. Proto navrhuje místo indukce používat dedukci a místo teorie pravděpodobnosti teorii blízkosti pravdě (*verisimilitude*).

Dalším pojmem, který je s kritickým racionalismem úzce spojen, je falzifikace, která je nahrazením pozitivistického přístupu verifikace vědeckých hypotéz. Jak už bylo řečeno, Popper požaduje neustálé zpochybňování teorií, a to pomocí věcné a logicky správné argumentace. Teorie v jeho pojetí nemůže být nikdy definitivně uznána za platnou, naopak je nutné neustále hledat cesty a argumenty k jejímu zpochybnění. Toto nepřetržité zpochybňování, které však v důsledku vede ke stálému rozvoji, nazývá falzifikací, jíž nahrazuje zavedenou verifikaci teorií, tedy dokazování jejich pravdivosti pomocí empirických důkazů, prakticky se jedná o pozorování a z nich plynoucí induktivní závěry [Parusniková, 2007: 11-17]. Právě falzifikace jako nástroj rozvoje vědeckého poznání byla později terčem Kuhnovy a Lakatosovy kritiky, kterou však Popper chápal plně v duchu svého pojetí kritiky. Proto ty námitky, které přijal za platné, průběžně do své teorie také zapracovával.<sup>8</sup>

Nejdůležitější však pro Poppera bylo uplatňovat tyto metodologické přístupy na veškeré oblasti lidského a vědeckého poznání, ale také praktického života. Je třeba být neustále kritický, tedy odmítat něčí neomylnost či všeobecně danou pravdu. Stavět se proti dogmatismu jak ve vědě, tak ve společnosti, stejně jako nepřijímat myšlenky scientismu. Kritika je v jeho pojetí způsobem, jak ukázat na možná jiná řešení, jiné cesty. Racionalismus se týká zejména racionálního přístupu ke světu, vědění a pravdě. Racionalita přístupu ke světu znamená uznání jeho existence, a to do všech důsledků.

---

<sup>8</sup> Velice detailně se Kuhnově kritice Poppera věnuje [Fajkus 2005]. Tématu diskuze Poppera a Kuhna, ke které došlo nedlouho po vydání Kuhnovy *Struktury vědeckých revolucí*, se budeme věnovat v poslední části této práce.



Včetně omylů a chyb, které však opět povedou k rozvoji vzdělání a tedy celé společnosti. Chyby je však v každém případě nutné si přiznat a poučit se z nich. Vědění se v jeho podání stává dobrodružstvím, tvořivou metodou pokus – omyl rozvíjí jak poznání společnosti, tak společnost jako takovou. Navíc, tuto úctu ke schopnosti jasného a srozumitelného vyjádření i složitých myšlenek převádí dále, a to i přesto, že je neustále pod tlakem nařčení z pozitivismu – spor o pozitivismus je toho jasným důkazem.

Nemůžeme se nyní vyhnout srovnání kritické teorie a kritického racionalismu. Zatímco v prvním případě se jedná o teorii společnosti, úzce spjatou s celou řadou významných filozofů a sociologů s jasně levicovou orientací, v druhém případě lze jednoznačně říct, že se jedná o propracovaný nástroj, jehož hlavním cílem je pochopení a další rozvoj vědeckého poznání. Více než o teorii společnosti lze mluvit o metodologickém přístupu k bádání, ke vědě. Cílem první teorie je aktivní působení na širší vrstvy společnosti, jejich detailní výzkum a následná změna společnosti (ovšem pod vedením jednotlivců, kritická teorie nikdy nedošla až k vytváření praktických nástrojů změny).

Kritický racionalismus lze chápat i jako návod pro každého jedince, jak žít ve společnosti v souladu s ostatními, mít ve vážnosti protichůdné názory. Vyzývá spíše k zamyšlení a hledání řešení cestou diskuze než k aktivním činům. Pokud bychom tedy chtěli pochopit, proč se vlastně tyto dva tak rozdílné přístupy k poznání a ke společnosti snažily najít nějaký společný bod k dalšímu jednání, musíme se opět vrátit k sociálnímu pozadí sporu. Nebylo totiž jeho cílem diskutovat o rozdílech mezi kritickou teorií a kritickým racionalismem, stejně jako nebylo cílem diskutovat o pozitivismu, cílem sporu bylo vymezení osobních politických pozic ve vztahu k vědění a ke vědě, ke kterému však opět z osobních důvodů nedošlo.

Popper k tomu v příspěvku z roku 1970, který byl později otištěn i v anglickém vydání sborníku říká, že zadání se netýkalo jeho vztahu ke kritické teorii, který vyjádřil dostatečně jasně např. v *Bídě historicismu*. Zadání referátu, který měl být přednesen, bylo formulováno celkem volně, v podstatě se mělo jednat o pojednání o *logice sociálních věd* [Popper, 1970]. Popper tak pouze dodržel svůj cíl držet se jasně a srozumitelně formulovaných argumentů.

Velkým Popperovým obdivovatelem i v době sporu o pozitivismus byl již jmenovaný Hans Albert, díky jehož celoživotnímu zaujetí se stal tento směr populárním i v německé sociologii. Pokud se však podíváme na jeho osud

v sedmdesátých letech a později, je třeba si přiznat, že Popper při vytváření své vlastní teorie vědeckého bádání silně vycházel z pozitivismu. Proto je jeho teorie oproti pozdějším sociologiím ovlivněným teoriím poněkud strnulá. Popper jako vědu chápe čistě přírodní vědy, což zaznívá i v jeho příspěvku ze setkání v Tübingen. V dnešní době lze kritický racionalismus vnímat spíše jako už překonaný směr, jako jednu etapu v historiografii vědy, která se však významným dílem zasadila o přechod k sociologicky laděným výzkumům problematiky vědeckého poznání.

### **Spor o metodu (Methodenstreit)**

Spor o metodu, který je známější z oblasti dějin ekonomie, byl z hlediska diskutovaných témat významným faktorem i ve sporu o pozitivismus. Jak v ekonomii, tak ve sporu se jednalo o otázku směřování a uspořádání sociálních věd. Jelikož spor má původ v ekonomii, je jasné, že mnoho detailů se týká právě této jedné ze sociálních věd, i tak je ale možné jej v obecné rovině vztáhnout i na další sociální vědy, což vyplývá z jejich společných vlastností, zejména těch, které lze nalézt v metodologii jako takové. Nelze to chápat tak, že by spor o pozitivismus byl nějakým pokračováním sporu o metodu nebo sporu o hodnocení ve vědě, kterému se zde také věnujeme, ve skutečnosti se spíše jedná o obdobné téma, pojímané v každém ze sporů poněkud odlišným způsobem. Na tomto místě se tak budeme soustředit právě na ta hlediska a kritéria, která lze později identifikovat i v prvním nebo druhém kole sporu o pozitivismus. Cílem je upozornit také na to, co je oběma sporům společné.

Spor o metodu je oproti sporu o pozitivismus vymezen v mnoha ohledech mnohem jasněji, což je dáno také tím, že ani Schmoller ani Menger se na rozdíl od Poppera a Adorna nesnažili jednat o něčem, co bylo mimo jejich hlavní odborný zájem, ale také bylo jejich cílem vyložit svá stanoviska tak, aby svého protivníka přesvědčili o správnosti vlastního přístupu. Spor o pozitivismus se naproti tomu vyznačuje nejasnostmi zejména pokud jde o jasné proklamace vlastního postoje. Proto je při popisu sporu o pozitivismus třeba klást důraz na veškeré souvislosti, kdežto spor o metodu stačí popsat jako střet dvou myšlenkových škol.

Na jedné straně sporu o metodu ekonomických věd stáli stoupenci názoru, že hospodářství se řídí přesnými, univerzálně platnými zákony, které vycházejí z matematických principů, tedy ze zákonů přírodních věd. Původně se jednalo o stanovisko klasické skotské nebo anglické politické ekonomie, na konci 19. století se tento myšlenkový směr a je stoupenci soustředili okolo vídeňského

národohospodářského teoretika Carla Mengera [Iggers, 2002: 41]. Proti takto přírodovědně pojaté ekonomii se postavil významný německý ekonom Gustav Schmoller a kolem něj sdružení vědci v tzv. mladší škole národního hospodářství. Ti naopak předpokládali, že *„ekonomii je třeba chápat historicky, v souvislostech s hodnotami a institucemi jednotlivých národů“* [Iggers, 2002: 41], tedy nejen jako vědu řídicí se přírodními zákony, ale jako proces, na který mají vliv i další, zejména historické faktory.

Přístup vídeňské školy k celému vědění byl veden zájmem o empirické vysvětlení jevů, ovšem bez hlubšího metodologického zakotvení a vědeckého pojmosloví. Jejich práce vycházely z přesvědčení, že veškeré informace lze najít v historických pramenech a pouze z nich je třeba vycházet. Schmoller a jeho žáci byli jiného názoru, svou snahu o širší vidění vědy ve všech souvislostech vyjádřil např. i tak, že nesouhlasil s již dříve popsáním rozdílem mezi přírodními a duchovními vědami, což byl pohled, se kterým poprvé přišli tzv. novokantovci (Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband a Heinrich Rickert). Schmoller neuznával ani dělení věd na nomotetické (takové, které produkují zevšeobecňující zákony, tj. spíše přírodní vědy) a idiografické (takové, které se snaží porozumět lidskému jednání a hledají individuální odlišnosti, tj. duchovní a později společenské/sociální vědy), které je také většinou spojováno s novokantovci [Iggers, 2002: 42].

Obě pozice byly svým způsobem dohnané do extrémů, v dnešním pojetí ekonomie lze proto nalézt jak prvky z historické školy Schmollerovy, tak přístup prosazovaný národohospodáři kolem Mengera. I když Schmollerovo pojetí odmítající důraz na přírodní vědy a hledání zákonů lidského jednání a možností jejich aplikace na další vývoj se shoduje s dnešním postojem ke společenským vědám, jeho důraz na historickou zakotvenost už v ekonomii nenajdeme. Spíše se setkáme s některými pojmy, které prosazoval Menger.

Celkově se však spor o metodu promítl do sporu o pozitivismus zejména pozicí Schmollerovou, odmítající Mengerovo zaujetí empirií a snahou o logickou dedukci. S časovým odstupem lze spor o metodu chápat také jako předstupeň sporu o hodnocení ve vědě, v němž Schmoller diskutoval s Weberem. Spor o hodnocení ve vědě je už velmi blízko otázkám sporu o pozitivismus, proto je třeba snažit se pochopit oba předcházející spory.

Schmoller a jeho stoupenci se tak dlouhodobě uzavírali proti názorům požadujícím více liberální přístup k ekonomii a snažili se i nadále o opozici a o

prosazení názoru o jednotě vědy, která se v každém případě má snažit o nalézání pravidel a všeobecně platných teorií, díky kterým bude možné vysvětlit reálný svět a testovat v něm pravdivost pravidel [Frisby, 1976: XVII-XVIII]. Tento názor se však setkával i v budoucnu jen s kritikou, ať už ze strany Mengera, Maxe Webera, Karla R. Poppera nebo Jürgena Habermase.

Postupně se ustálilo přesvědčení o neproveditelnosti a neudržitelnosti těchto pozitivistických pohledů na vědu, které jsou sice možné a pravdivé v přírodních vědách, ale naprosto selhávají při přenosu na oblasti výzkumu, které převažují ve společenských vědách, a to včetně metod historických věd, z nichž Schmollerova škola vycházela. Podle Frisbyho tak podstatou sporu nebyla otázka vztahu mezi teorií a realitou, ale spíše to, jak a z čeho vzniká teorie [Frisby, 1976: XIX]. Sporem o metodu je pak nazýván proto, že se v podstatě jednalo o zásadní rozpor mezi tím, jakým způsobem, jakou metodou by mělo být přistupováno k vědeckým otázkám. Lze s ním tak spojit i otázku rozdílu mezi vysvětlením a porozuměním, čímž se už ale dostáváme spíše do oblasti sporu o hodnocení ve vědě a opět se o něco více přibližujeme pochopení sporu o pozitivismus.

### **Spor o hodnocení ve vědě (Werturteilsstreit)**

Spor o hodnocení ve vědě tedy v určitém ohledu navázal na spor o metodu, přičemž důraz už nebyl kladen na uznání rozdílu mezi přírodními a společenskými vědami, tato otázka se zdála být na přelomu 19. a 20. století spolehlivě vyřešena – společenské a přírodní vědy se významně liší, a proto by cílem společenských měla být snaha přiblížit se jim jak metodami, tak výsledky. Spor o hodnocení se tak zabýval například otázkou, zda vědecké poznání může být objektivní, zda můžeme vědecké poznání hodnotit, nejdůrazněji se ptal, jaký je vztah mezi vědeckou teorií a praxí právě v oblasti sociálních věd. Nakolik je možné a přínosné převádět vědecké poznatky do praktických nástrojů a ovlivňovat tak směřování celé společnosti [Ritsert, 1996: 23]. Dostáváme se tak konečně k otázkám, které později nacházíme i ve sporu o pozitivismus – jakými metodami věda získává své poznatky a jak tyto poznatky převádět do praktického využití.

Jak už bylo řečeno, význam vědění hrál ve sporu o metodu, ale i ve sporu o pozitivismus významnou roli. Stejně tak byly otázky spojené s věděním důležité i v jiných oblastech společenských věd. Díky tomu vznikla v rámci sociologie celá nová disciplína – sociologie vědění. V průběhu 19. století postupně došlo také k oddělení

prvních sociálně vědních disciplín (ekonomie, sociologie, psychologie, antropologie, historie) a vědci si obecně začali být vědomi rozdílů mezi různými přístupy ke společnosti a k rozvoji vědění. Celkově však lze shrnout, že role tohoto sporu ve vývoji vědy byla mnohem významnější než je tomu v případě spor o metodu.

Námítky vůči hodnocení ve vědě stále přetrvávají a i dnes se najdou zastánci jednoho nebo druhého principu (hodnocení nebo nehodnocení). Téma a diskuze o něm lze vysledovat napříč vývojem sociálních věd, ale i napříč různými obory. Pro sociologii jako takovou se jedná o jeden ze základních sporů o dalším směřování vědy. V podstatě tak svým významem zastiňuje i v této práci představovaný spor o pozitivismus, jednoznačně se k němu vrací mnohem více autorů a pro velké množství vědců i nadále představuje nosné badatelské téma. I proto je často spor o pozitivismus označován jako jeho pokračování a mnoho autorů se snaží najít právě propojení těchto dvou sporů.

Propojení s dřívějším sporem o metodu je jak v oblasti zájmu o vědu, tak na personální úrovni. Opět zde jednu ze sporných stran zastupuje Gustav Schmoller, stoupenec tzv. katedrových socialistů, kteří stáli v roce 1872 u zrodu *Spolku pro sociální politiku (Verein für Socialpolitik)*. V rámci tohoto vůbec prvního vědeckého kroužku, který se zabýval soudobými sociálními otázkami a problémy, došlo k výše zmíněné debatě. Schmoller a jeho „křídlo“ zastávali názor, že stanovování praktických cílů a společenských norem, je a má zůstat i nadále nedílnou součástí všech teorií a výzkumů [Ritsert, 1996: 26]. Podle tohoto silně liberálně laděného názoru byla vědecká doporučení, vzniklá pod patronátem sociální politiky, jediným způsobem, jak odvrátit socialistické nebezpečí a vyřešit problémy „sociální otázky“.

Proti tomuto uskupení, které vzniklo jako odnož manchesterských hospodářských liberálů, kteří v 19. století prosazovali naprostou svobodu trhu a odmítali jakékoliv zasahování státu (řešení problému mělo podle nich vzejít z vědeckých výzkumů a ze sociálně politických doporučení), se postavili stoupeneci Maxe Webera. V první fázi se jednalo pouze o jednotlivce, Max Weber, Werner Sombart a Edgar Jaffé byli ti, kteří stáli v roce 1904 u vzniku prvního sociologického vědeckého časopisu (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*), později se právě kolem nejvýznamnější osobnosti sporu – Maxe Webera soustředila celá skupina příznivců, což bylo podnětem k založení vlastní odborné společnosti.

Weber totiž zastával opačný názor než Schmoller, a to že úkolem vědy je pouze popsat společnost a vystříhat se jakýchkoliv politicky praktických doporučení nebo

návrhů. Právě „sociologie se proto musí stát vědou, která se bude bránit směřování jejich teoretických prací a výzkumné praxe, jež musí být založeny na hodnotách jako je pravda, srozumitelnost, přesnost a testovatelnost, s propagací mravních nebo politických cílů“ [Ritsert, 1996: 27].<sup>9</sup> Tento postulát se v poněkud pozměně verzi vyskytuje i v zásadách, které ve sporu o pozitivismus zastává Popper. Naopak Adorno a jeho kritická teorie je toho názoru, že teoretické závěry by měly být inspirací pro jejich převedení do praxe. Což se ale v případě teorií frankfurtské školy nikdy nestalo.

Výsledkem sporu je tak v první řadě do budoucna důsledné oddělování sociální politiky, která se snaží o aktivní změnu společnosti, a sociologie, jejímž cílem je detailní popis a analýza společnosti, aniž by přikračovala k vytváření nástrojů změny. Díky sporu došlo ale i k definitivnímu oddělení sociologie od politických a ekonomických věd, a tedy k institucionalizaci sociologie jako samostatné vědy, s vlastním vědeckým institutem (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie* – vznikla právě z popudu Maxe Webera v roce 1911 ve Frankfurtu nad Mohanem) a samostatným vědeckým zastoupením.

Původně měla být DGS právě tou pokrokovou společností obdobně smýšlejících vědců, jejichž cílem bude rozvoje teoretických i praktických poznatků sociologie. Jak se však toto stanovisko proměnilo právě před vznikem sporu o pozitivismus jsme si ukázali v předchozí části práce. Spor o hodnocení je tedy spíše sporem o to, jaké hodnoty má sociologie a jí podobné vědy zastávat, jaké mravní zásady mají být vědcům vlastní a jak mají nakládat s poznatky, ke kterým je dovedou jejich výzkumy.

Z hlediska pozdějšího sporu o pozitivismus se jedná o obdobné otázky, jaké nastínil Popper, rozdíl však byl v tom, jakým vývojem sociologie prošla od období počátku 20. století do jeho poloviny. Stejně bouřlivá změna, ke které došlo ve společnosti se udála i se sociologií jako takovou. Co však bylo pokaždé stejné, byl požadavek nestrannosti vědce – jen s tím rozdílem, že Weber požadoval nestrannost vůči zkoumanému tématu a politice a naopak přijímal všechny okolní vlivy, které na vznik teorií působí. Popper naopak požadoval politickou nestrannost, stejně jako důraz na to, jakými logickými cestami vznikající teorie prochází. A Adorno se soustředil na

---

<sup>9</sup> Ritsert ve své práci *Úvod do logiky sociálních věd* [Ritsert 1996] cituje původní Weberův postulát, který byl uveřejněn v roce 1917 v příspěvku „Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaft“ (Smysl nehodnocení v sociologické a ekonomické vědě).

myšlenku nutného propojení teorie a politické činnosti, aniž by se snažil odpovědět na to, zda má být vědec ovlivnitelný či nikoliv.

### **Pozitivismus a novopozitivismus**

Tomuto pojmu se zde budeme věnovat jen krátce, jelikož jeho význam v dějinách vývoje poznání v sociálních i přírodních vědách je obecně známý. I proto se na tomto místě budeme zabývat čistě specifiky užití a užívání pojmu jednak ve spojitosti se sociologií jako vědou, a dále pak tomu, jak tento pojem a s ním spojené myšlenky figuroval ve sporu o pozitivismus. Jak totiž jasně vyplývá z předchozích závěrů a jak to dokládají i příspěvky ve sborníku, v celém sporu se žádný pozitivista neobjevil, nebyl pozván a pozitivismus jako takový nebyl v žádném případě tématem sporu. Přesto to byl právě T. W. Adorno, který na základě dohody s vydavatelem rozhodl o tomto názvu. Lze se jen dohadovat, jaký pro to měl důvod – osobní vyjádření toho, jak spor vnímal? Zájem nakladatele nalákat čtenáře na plodné téma? Či jen snaha vyvolat další diskuzi? I tento poslední důvod mohl mít velkou váhu, Adornova předčasná smrt těsně po vydání sborníku příspěvků však znemožnila nalezení jakékoliv odpovědi na tyto otázky.

Definicí pojmu pozitivismus se objevuje nepřehledné množství, což souvisí zejména s rozšířením této vědecké „metody“ do mnoha disciplín poznání. Pro příklad zde můžeme uvést definici Charlese-Henry Cuina a Francoise Gresla, která je použita v jejich *Dějínách sociologie*: „Termín *pozitivismus* v nejširším slova smyslu označuje každou filozofickou nebo vědeckou teorii dovolávající se čistého a prostého poznávání faktů nebo takovou, která se chce opírat o jistoty experimentálního typu.“ [Cuin, Gresle, 2004: 21]. Pro pozitivisty je tak přijatelné jen to, co je logicky zdůvodnitelné a empiricky ověřitelné, což si lze snadno představit jako přijatelnou podmínku přijetí hypotézy v přírodních vědách, v současném pojetí sociálních věd je to však nepředstavitelné. I když každý badatel, který přichází v sociologii s nějakou novou teorií se snaží ji co nejlépe podložit platnými argumenty, vždy je možné nalézt i velké množství protiargumentů. Proto je dnes nepředstavitelné, že by vědecké poznání v sociálních vědách bylo rozvíjeno na základě pozitivistických představ 19. století.

Pozitivismus jako pojem se poprvé objevuje v první polovině 19. století v souvislosti s pozitivní filozofií Augusta Comta, který tak nazývá poslední stadium vývoje dějin lidstva. Po stádiích teologickém a metafyzickém, která se vyznačovala buď následováním náboženství, nebo filozofických spekulací, přijde konečně třetí

stadium pozitivistické, kdy se lidé budou řídit už jen racionálním poznáním a pozitivistickou vědou. Jeho hlavními znaky jsou racionalita a vyvozování závěrů pouze z dostupných faktů, naprosté odmítnutí jakékoliv spekulace a teorie, která se nezakládá na pozorovatelných zkušenostech. Comte tento způsob nahlížení na svět a poznání dovádí až do snahy ustanovit pozitivistickou církev. I když se tento jeho záměr uskutečnit nepodařilo přesto zanechal dějinám vědy bezesporu velmi významné dědictví, které bylo na počátku velmi plodné svými výsledky a poté různými diskuzemi o vědě jako takové. Zvláště na počátku 20. století, kdy ustalo určité opojení pozitivistickým přístupem na poli historických věd, ale stále existovalo nadšení například v lingvistice, se o tomto do velké míry metodologickém přístupu vedlo mnoho sporů.

V té době se pojmem začal zabývat i mladý Karl R. Popper, původem z Vídně, kde se seznámil s tzv. Vídeňským kroužkem. Tato zkušenost, kdy Popper ve snaze dozvědět se co nejvíce o pozitivismu v lingvistice a díky tomu pak být schopen co nejlepší kritiky, se Popperovi stala osudnou. Dokonce uspořádal pro své kolegy několik přednášek, během nichž se snažil poukázat na nesrovnalosti pozitivismu, v očích mnoha vědců zůstal však už navždy pozitivistou. Pověsti pozitivisty se nezbavil ani poté, kdy ve své práci *Logika vědeckého bádání* vyvrátil možnost použití indukce a verifikace při ověřování platnosti hypotéz. Navíc, sborník *Spor o pozitivismus* jej díky Adornovi navždy zařadil mezi pozitivisty, přesto že detailní čtení Popperova příspěvku ukazuje, že sice požaduje racionalitu, tak jak ji požaduje pozitivismus, ale v jiných ohledech nelze najít nic z pozitivistických myšlenek.

Ve stejné době jako Popper se definici a snaze o co nejlepší poznání pojmu věnoval i mladý matematik a filozof Bertrand Russell, v té době již známý svým novopozitivistickým vědeckým přístupem. I on však přistupuje k vědění a k síle faktů obezřetně, snaží se ve svých pracích upozornit na možná úskalí pozitivismu a rozhodně vyzívá, stejně jako Popper, k obezřetnosti při vztahování pozitivistických pravidel poznávání na poznávání lidského chování a zákonů lidské společnosti.

Na rozdíl od Poppera, který je přesvědčen o neaplikovatelnosti pozitivistických zásad na sociálně vědní zkoumání, nechává si Russell naději, že snad někdy v budoucnu to bude možné: „Pojednáváme-li proto o takových věcech, jako je chování živočichů, musíme se *zatím* spokojit s kvalitativními zákony, které nejsou o nic méně vědecké, třebaže nejsou kvantitativní. [...] Jednou výhodou kvantitativní přesnosti, *kde je možná*, je to, že poskytuje větší sílu induktivním argumentům.“ [Russell, 1993: 112].



Zásadní rozdíl, který Popperovi nikdy neumožnil souhlasit s Russellem je indukce – zatímco Russell věřil v její platnost (za předpokladu „existence uniformity přírody a principu indukce“ jako takového [Parusniková, 2007: 33]), Popper byl stejně pevně přesvědčen o její logické neplatnosti. I to je důkazem toho, že Popper nikdy, ani v počátcích své vědecké kariéry nepřijal žádný ze zásadních principů pozitivismu. Na rozdíl od Russell nikdy ani neuvažoval o možnosti uznání indukce jako věrohodné a přijatelné metody pro vyvozování závěrů.

Pokud se nyní ještě vrátíme zpět na začátek, k definici pojmu a jeho aplikaci v sociologii, připomeňme si, že kromě Comta se o aktivní využití pozitivistické metodologie v sociologii snažili na konci 19. století ještě někteří britští myslitelé, a to zejména při spojování výsledků biologie a sociologie, čímž vznikl tzv. evolucionismus (Herbert Spencer). V další etapě vývoje sociologie už nelze mluvit přímo o pozitivistickém přístupu jako takovém, ale spíše o stejném nadšení pro sílu faktů a snaze aplikovat metody přírodních věd na vytváření zákonů společenských věd.

Tento způsob chápání sociologických metod byl velmi živý na počátku 20. století, postupně však upadal. Částečně lze některé stopy vysledovat v práci Parsonsově, potažmo v celém funkcionalistickém přístupu ke společnosti. Nejedná se však v žádném případě o čistý pozitivismus, tak jak byl definován a chápán po celé 19. století. Avšak i fakt, že pro Parsonse a jeho funkcionalistický strukturalismus byl tento pojem přijatelný, hovoří nyní proti jeho přijetí. Navíc, spor o pozitivismus byl pro mnohé, zejména pozdější účastníky a jeho nadšené čtenáře právě snahou o poukázání na nefunkčnost této teorie, která vychází z tradice americké pragmatické sociologie.

K druhé části otázky, tedy pojetí pozitivismu ve sporu o pozitivismus, bylo již řečeno, že Popper sám byl pozitivismem ovlivněn, avšak jen do té míry, že se snažil o jeho kritiku s cílem nalézt cestu ven. Popper sám pozitivistou nebyl, stejně jako jím nebyl ani Adorno. Přesto právě díky druhému jmenovanému zůstane už navždy tato diskuze v dějinách sociologie zapsána pod tímto názvem. Jisté je, že s pozitivismem jako takovým neměl ani jeden z hlavních příspěvků nic společného. Dokonce i příspěvky, které byly posléze k tématu uveřejněny v různých sociologických časopisech, se většinou zabývaly jinými tématy a otázku, zda některý z autorů byl či nebyl pozitivista, si nikdo nekladl. Ke stejnému závěru dospěl i Karl R. Popper v již zmíněném článku z roku 1970 [Popper, 1970]. Kromě oprávněné kritiky, kterou směřuje na vydavatele původní německé verze sborníku, do jehož koncepce nemohl zasáhnout, byť byl jedním z hlavních řečníků, se obrací na Adorna a jeho volbu názvu,

který kniha dostala, jehož výběr s ním také nikdo nekonzultoval [Adorno, 1976: 291]. Celou otázku pozitivismu ve sporu o pozitivismus tak v podstatě tímto můžeme uzavřít. Je-li některé z mnoha nastíněných témat v množství uveřejněných příspěvků naprosto okrajové a nehodné dalšího zájmu, pak je to právě téma pozitivismu v sociálních vědách.

### **Logika sociálních věd**

Poprvé se v sociologii s tímto pojmem setkáváme právě ve sporu o pozitivismus, i když problematika, jíž se týká, sahá mnohem hlouběji do minulosti vývoje vědy. V zásadě lze pod tento pojem shrnout velké množství témat, zhruba tolik, kolika byl věnován spor o pozitivismus a následné polemiky mezi sociology, filozofy a dalšími mysliteli různých sociálně vědních oblastí. Pod tímto pojmem se totiž skrývají otázky z široké oblasti filozofie vědy, a to zejména vše, co lze obsáhnout pojmem epistemologie. Spor o pozitivismus lze bez nadsázky nazvat jednou z největších epistemologických diskuzí, zvláště při tak širokém pojetí, o jaké se pokouší tato práce.

Epistemologie se od doby starověké filozofie zabývá otázkami poznání, řeči, znalostí a schopností, prostě vzniku, předávání a rozvoje lidských myšlenek. Filozofické bádání v této oblasti rozvíjelo mnoho myslitelů, prakticky v každém období. To je dáno základní otázkou této filozofické disciplíny, tedy jak vzniká, rozvíjí se a co to vlastně je lidské poznání. Témat, kterým bychom se mohli, a měli, věnovat, je jen při krátkém nahlédnutí do této oblasti velmi mnoho. My ale hledáme odpovědi na otázky spojené se vznikem a vývojem sporu o pozitivismus. Proto se omezíme na témata, která jsou úzce spojena se sociologií jako takovou a zmíněným sporem především.

Až do 18. století se poznáním a otázkami s ním spojenými zabývala pouze filozofie. Postupně však vznikly další disciplíny, které si dávaly za cíl rozpoznat jak vzniká a co to vlastně je lidské poznání. Sociologie je spolu s psychologií tím nejvýznamnějším oborem, přičemž zejména v počátcích vymezení sociologie jako samostatné disciplíny se jednalo v podstatě o jedno z hlavních výzkumných témat sociologické teorie. Spor o pozitivismus je zároveň i téměř němým svědkem toho, jak sociologie a psychologie v průběhu několika desítek let soupeřily o svůj předmět a o vymezení vztahu k poznání společnosti.

Na počátku 20. století spolu sociologie a psychologie spolupracovaly, právě tradiční německá sociologie byla na psychologii silně napojená, obě disciplíny se

vzájemně ovlivňovaly a předávaly si poznání. Se změnami během druhé světové války však došlo i ke změně tohoto plodného vztahu. Inspirování americkou pragmatickou sociologií, kde psychologie nemá při definici poznání žádné místo, vytlačili i němečtí sociologové své kolegy psychology z této oblasti. Spor o pozitivismus se svým důrazem na všechny faktory působící na předávání vědění byl pak snahou o opětovné připojení psychologie. Částečně se to i podařilo, avšak k obnovení předválečných vztahů už nedošlo. Psychologii zůstala jen ta část výzkumu lidského poznání, která je spjata s empirickými výzkumy a pozorováními. Sociologie dál zůstává u teoretizování, ovšem s přihlédnutím k široké paletě vlivů působících z vnějšku.

Částečné průniky je možné vysledovat na poli sociologie vědění, která se oddělila záhy po ustanovení sociologie jako samostatné disciplíny. Jedním z prvních, kdo pojem sociologie vědění použil, byl Karl Mannheim, který však navázal již na známé úvahy Marxovy, Nietzscheho a samozřejmě i na Maxe Webera nebo Emila Durkheima. Mannheim se oboru začal věnovat na počátku třicátých let 20. století, jeho práce se však dočkaly větší pozornosti až na počátku šedesátých let, kdy se oboru začal věnovat Robert K. Merton a svým věhlasem dosáhl většího uznání nároků na samostatnost této poněkud sporné subdisciplíny. Avšak rozdíly mezi Mannheimem a Mertonem byly obrovské – Mannheim ve svém přístupu ještě kladl alespoň z části důraz na psychologické aspekty, Merton však vycházel čistě z empirických a pragmatických kořenů. Proto jak Adorno, tak Popper ve svých příspěvcích upozorňují na chybné metody sociologie vědění jako nástroje pro výzkum poznání. Z dnešního hlediska nelze než s nimi souhlasit a dodat, že dnešní sociologie vědění je právě tím plodným propojením psychologie a empirického výzkumu institucí a hodnot, jaké by ocenili i Popper a Adorno.

Propojení sociologie a sociologie vědění jako takové spočívá v několika hlavních oblastech. Sociologie vědění si ve svých počátcích vytkla za cíl popsat a pochopit společnost a její přístup ke kumulaci vědění a zejména způsoby dalšího využití získaných poznatků. Obdobné pracovní postupy a cíle najdeme i v obecné sociologii, s jediným rozdílem – objektem je zde celá společnost a ne jen její „intelektuálně“ vymezená část. Kromě tohoto zaměření, je zde ještě druhá část sociologie vědění, která se rozvinula zejména v druhé polovině 20. století, a to výzkum reality, skutečnosti a toho, jak jedinci a celé společnosti konstruují svůj svět. Tento proud je nejlépe zachycen v práci Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna, *Sociální konstrukce reality*, která i když v názvu má pojem „konstrukce“ a dalo by se tak

předpokládat, že navazuje na Parsonsův funkcionální strukturalismus, se naopak snaží propojit dva zneprátené tábory uvnitř sociologie – ty, kteří stavějí na jednání, a ty, kteří si zakládají na struktuře [Hubík, 1999].

Kromě sociologie vědění je otázka poznání v sociologii také významnou metodologickou otázkou, jak o tom svědčí již představená významná témata – spor o hodnocení, spor o metodu, spor o pozitivismus. V každé z těchto diskuzí proti sobě stáli zastánci různých myšlenkových škol, ať už to byli stoupenci levice nebo pravice, indukce nebo dedukce, Hegela nebo Kanta. Tato otázka, nebo možná spíš hádanka, tak bezesporu tvoří významné téma v dějinách sociologie. Přesto však se lze ptát, proč zrovna pro německé sociology tvoří tak významné téma. A odpověď je nasnadě – v německé sociologii se jedná o klasické téma, sociologie vědění má právě zde svůj počátek, spor o pozitivismus lze chápat jako vyvrcholení tohoto zájmu v německé sociologii. Logika sociálních věd tak je jen jiným názvem pro teoretické otázky, kterým se do té doby věnovala sociologie vědění.

Právě počátek šedesátých let a s ním spojený spor o pozitivismus odstartoval v německé (převážně západní) sociologii úplný boom problematiky logiky sociálních věd. Popperova práce počátku třicátých let (*Logika vědeckého bádání*) byla v té době již přeložena do mnoha jazyků a Popper neustále pracoval na dalších doplněních a intenzivně hledal lepší a lepší odpovědi na každou kritiku. Příspěvek nazvaný *Logika sociálních věd* [Adorno, 1972: 103-123] byl nejspíš právě tím spouštěčem, který vše odstartoval. Ještě než v roce 1969 spatřil světlo světa sborník, kde byly publikovány příspěvky Adorna *K logice sociálních věd* [Adorno, 1972: 123-143] a Habermase *Analytická teorie vědy a dialektika* [Adorno, 1972: 155-192], přišel s obdobnou prací, ale z opačného názorového tábora, rakouský sociolog Ernst Topitsch. Jeho *Logiku sociálních věd* z roku 1965 tvoří celkem osm svazků příspěvků od různých sociálně vědních badatelů (tedy nejen sociologů) z různých zemí.

Tématu byl věnován i čtrnáctý ročník Kolínského časopisu sociologie a sociální psychologie z roku 1962 (*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*), kde byly příspěvky Poppera a Adorna uveřejněny vůbec poprvé a byla tak dána možnost zapojit se do diskuze na toto téma i dalších zájemcům. O jejich zájmu svědčí sborník Topitschův, ale i Adornův, který se v roce 1975 dočkal dokonce překladu do angličtiny a vydání ve Spojených státech amerických. Významný byl však zejména obrovský zájem studentů vysokých škol, o tuto problematiku. Specializované přednášky na téma logiky sociálních věd byly hojně navštěvované, jak o tom píše v předmluvě ke svým

skriptům Jürgen Ritsert: „[...] *teorie vědy byla v té době studenty chápána jako kritika vědy. Kritika vědy hrála tehdy významnou roli na poli univerzit a měla mít úzkou souvislost se studentskými protestními hnutími.*“ [Ritsert, 1996: 9].

Tímto popisem stručného vývoje sporu o pozitivismus, zasazeným do představení pojmu logiky sociálních věd se dostáváme k tomu, čím je tento spor nejpozoruhodnější. Z určitého úhlu pohledu byl totiž první debatou na téma, které se stalo významným tématem filozofie vědy na dalších několik desetiletí. Spor o pozitivismus předcházela přeměně filozofie vědy v historiografii vědy, přeměně mannheimovské sociologie vědění v Bloorův silný program. Jeho význam tak dalece přesáhl to, co předpokládal Adorno při zasazení sporu do Německa (sborník byl nazván *Spor o pozitivismus v německé sociologii*), stal se světovým.

## **Shrnutí**

Z nastíněného přehledu základních pojmů spojených se sporem o pozitivismus jsme konečně získali také alespoň hrubý nástin toho, o čem tedy vlastně spor o pozitivismus je. Je to diskuze, v níž proti sobě stáli stoupenci kritické teorie a kritického racionalismu. Jejich výchozí filozofická hlediska jsou sice protichůdná, avšak zároveň nejsou vůči sobě v opozici. Spíše, jak tento jejich vztah definoval ve svém pojednání o sporu jeden z německých sociologů, jdou vedle sebe. Popper detailně rozpracoval otázky spojené s filozofií vědy jako takovou, Adorno se intenzivně věnoval otázkám stavu společnosti a jak se proměnila v důsledku rozvoje průmyslu. Spojením těchto dvou filozofických přístupů došlo k polemice, v jejímž centru stojí společnost a její způsoby poznávání. Tato definice je široká, ano, ale to je v podstatě i spor o pozitivismus. Proto bylo třeba nastínit sociální pozadí sporu, včetně stručné exkurze do dějin sociologie, i Německa. Proto jsme se zastavili i u definice pojmu logiky sociálních věd s velkým odskokem k sociologii vědění. A proto se v následující části, která už se zabývá rozbořením obou prvních referátů a následné reflexe sporu v sociologii, budeme nejprve věnovat oběma jejím účastníkům. Protože, jak už bylo řečeno, tato práce se snaží co nejkomplexněji postihnout množství témat a faktorů, které ve sporu spolupůsobí.

### 3 *Spor o pozitivismus v referátech Poppera a Adorna*

Jak už bylo řečeno mnohokrát, spor započal oficiálně v roce 1961 na uzavřeném jednání německých sociologů, kde se svými příspěvky vystoupili Karl R. Popper a Theodor W. Adorno. Oba dostali stejné zadání, tedy promluvit o tématu *logiky sociálních věd*. Cílem pořadatelů bylo, aby oba proti sobě stojící tábory sociologů – tedy stoupenci amerického pragmatismu a jeho odpůrci – dostali možnost, veřejně vyjádřit svá stanoviska a na základě následné diskuze dosáhnout kompromisu a usmíření soupeřících skupin.

Na jedné straně tak stáli sociologové spojení s Adornem a jeho kritickou teorií zaštiťovanou frankfurtskou školou. Za jejich protiřečníka byl určen Popper, který pro mnohé platil jako stoupenec pozitivismu Vídeňského kroužku první poloviny 20. století. Podle předpokladů Adorna tak měl hájit pozitivistické pozice, proti nimž frankfurtská škola poprvé vystoupila osobou Maxe Horkheimera už ve třicátých letech, kdy byla publikována jeho práce *Tradiční a kritická teorie* [Horkheimer, 1985-1996]. Problém ovšem byl, že Popper nikdy nebyl pozitivistou a ani tedy nemohl pojmut téma způsobem, jaký Adorno a ostatní očekávali. Díky tomu vyzněla celá diskuze nedotaženě, žádný z účastníků se neodvážil k veřejnému vyjádření svých připomínek, což byla nejvíce kritizovaná stránka celého setkání.

Kromě nedostatečné debaty bylo však ještě mnoho dalších skutečností, které mezi účastníky sklidily velkou kritiku. Kromě toho, že Adorno vlastně vůbec nereagoval na Poppera a jeho dvacet sedm tezí, to byl také fakt, že ani jeden z řečníků nevystoupil se svým názorem na situaci v DGS. To, že se Popper k takovému hodnocení necítil povolán, zde již také zaznělo. Ale Adorno situaci znal a byl si vědom toho, proč k setkání došlo. Je tedy otázkou, zda celá diskuze byla pro Adorna vážně tak nepodstatná, jak tvrdí někteří jeho životopisci, či zda jej k jeho negativnímu postoji vedly jiné důvody. Některé tyto problémy se pokusíme objasnit na dalších stránkách.

#### ***Karl R. Popper a jeho myšlenkový a žitý svět***

Karl R. Popper se narodil v roce 1902 ve Vídni, do rodiny židovského právníka. Láska k hudbě a knihám jej provázela od dětství, ke studiu jej podněcovalo domácí prostředí plné dojmů a vjemů z různých oblastí filozofie a vědy. Ještě jako dítě prožil první světovou válku, ale tato zkušenost už u něj vedla k hlubšímu zamyšlení se nad uspořádáním společnosti a různými možnostmi nápravy nespravedlností světa.

Studium započal na Učitelském ústavu, pokračoval na Pedagogickém institutu. Jeho živý zájem o současné dění jej brzy svedl dohromady s Vídeňským kroužkem. Díky tomu už ve dvacátých letech vznikají jeho první pojednání, poprvé se zabývá otázkami pozitivismu, který kritizuje a je tak odmítán i členy Vídeňského kroužku. Intelektuálně nabitě prostředí Vídně opouští v roce 1937, kdy jej politická situace donutila k emigraci na Nový Zéland. Po skončení druhé světové války se přestěhoval do Londýna, který se tak stal jeho druhým domovem. Svě vědecké práci se věnoval až do své smrti v roce 2004. Ovšem setkání s pozitivismem a zkušenosti druhé světové války pro něj byly inspirativní po celou vědeckou kariéru.

O Popperovi a jeho teorii kritického racionalismu zde již bylo řečeno mnohé. Byla zmíněna jeho první práce *Logika vědeckého bádání* (1934), kterou po celý život rozšiřoval a doplňoval. Politické události kolem druhé světové války jej vedli k napsání díla *Otevřená společnost a její nepřátelé* (1943), která dodnes patří k nejvýznamnějším pojednáním na téma nebezpečí totality a nutnosti svobodného vývoje společnosti. Následovala práce *Bída historicismu* (1936), jejímž hlavním cílem bylo upozornit na nesmyslnost přesvědčení o predikovatelnosti vývoje společnosti. A hlavně na nebezpečí plynoucí z tohoto přístupu k vývoji dějin. I když se jednalo nejprve o reakci na různé verze marxismu (už v názvu je narážka na Marxovu *Bídu filozofie*), později se kniha stala i kritikou nacismu. Její hlavní přínos však tkví v logické srozumitelnosti a výstižnosti, s jakou ke kritice přistupuje. To je však v podstatě společný rys všech Popperových textů, z nichž bych ráda zmínila alespoň ještě následující dvě práce. První z nich je opět významnou a hojně citovanou monografií. Ve své práci *Objektivní poznání* (*Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, 1972), která však dosud nebyla přeložena do češtiny, se Popper zabývá opět, jako v první práci *Logika vědeckého bádání*, tématem teorie vědy. Stejně oblasti je věnován soubor textů a esejů *Conjectures and Refutations* (1976). Zejména *Logika vědeckého bádání* byla pro Poppera zdrojem inspirace při sestavování referátu o *Logice sociálních věd*, jehož obsahu se budeme věnovat za chvíli.

Mohlo by se z tohoto výčtu zdát, že Popper kladl větší důraz na své bádání o teorii vědy, ale pravdou je, že i teorie společnosti pro něj byla významným tématem. *Bída historicismu* a *Otevřená společnost a její nepřátelé* tvoří základ, na kterém lze názorně ukázat, jak plodné a k další diskuzi podněcující, může být propojení historie a sociologie, pokud se snažíme poukázat na možnosti vývoje lidské společnosti. Důkazem, že interdisciplinarita sociologie a historie je možná a přínosná, je i Popperův

vlastní životopis *Věčné hledání. Intelektuální biografie (1976)*, ve kterém autor na vlastním příkladu ukazuje, jak je poznávání světa, tedy jeho sociologické vnímání, úzce propojené s historickými událostmi. Tato zamyšlení se nad propojeností všeho se vším nalzáme v celé Popperově práci, nyní se však již budeme soustředit na jeho příspěvek do diskuze o metodologii sociálních věd, který byl podnětem k dalším debatám a polemikám a později se stal základem *Sporu o pozitivismus*.

### **Logika sociálních věd podle Karla R. Poppera**

Popper měl od organizátorů setkání, mezi nimiž byl i Ralf Dahrendorf, pro svůj příspěvek celkem jasné zadání – napsat krátké pojednání, jehož hlavním tématem bude logika sociálních věd, a jehož struktura bude taková, aby na ni mohl co nejlépe navázat koreferát T. W. Adorna. Že každý z autorů bude k tématu přistupovat na základě svého myšlenkového pozadí, bylo samozřejmé. Organizátoři setkání tak předpokládali, že následně dojde k otevřené diskuzi, kterou mělo usnadnit i uspořádání hlavního referátu do struktury jednotlivých výroků. Popper tak svůj příspěvek formuloval do 27 tezí, přičemž si byl sám vědom toho, že takové rozvržení může vyznít příliš dogmaticky, ovšem psal na základě zadání [Adorno, 1969: 104]. Při zpětném pohledu však mnohem dogmatictější vyznívá příspěvek Adornův a naopak Popper v porovnání s ním přichází s jasnou argumentací, založenou na dlouholetém zájmu o téma logiky vědeckého bádání.

Popper nejprve definuje, co je to vlastně věda. Je to podle něj rozpor mezi věděním, které má dnešní společnost rozsáhlé, a to jak ve smyslu vědeckého poznání svého fyzického okolí, tak i ve smyslu teoretických znalostí o svém sociálním okolí. Ovšem stejně tak má každý z nás i neomezený rozsah nevědomí. A právě uvědomění si tohoto rozporu mezi věděním a nevěděním, neznalostí, je základem toho, čemu se věnuje už dlouhou dobu epistemologie, jako samostatná vědní disciplína. Zároveň je to ale i počátek uvědomění si dalších možností. Ve chvíli, kdy si člověk uvědomí, že existuje rozpor mezi jeho věděním a skutečností, tedy že je něco, co neví, uvědomí si zároveň, že je zde *problém*. A právě tento problém je počátkem a základem veškerého vědeckého bádání. Popper to vyjadřuje takto: „*Žádný problém bez vědění – žádný problém bez nevědění*.“ [Adorno, 1972: 104]. Vyvrací tak zakořeněnou představu, že předpokladem vědeckého objevu je pozorování. Podle Poppera je to toto uvědomění si problému, pozorování je východiskem pouze pokud odhaluje problém: „*Objev jasného rozporu mezi zdánlivým věděním a skutečností*.“ [tamtéž].



Skutečný popis metody sociálních věd obsahuje šestá teze, kterou Popper nazývá *hlavní tezí*. Do šesti kroků je rozepsáno, jak má postupovat proces hledání řešení problémů, které vědec našel. Podle Poppera se jedná o nikdy nekončící proces, který je možné neustále zlepšovat. Každá teorie, ať už je uznána za platnou či neplatnou, se může opět „vrátit do hry“ a být podrobena nové kritice. Hlavní váha pak leží na hledání jak argumentů, které teorii (tedy navrhované řešení problému) podpoří nebo vyvrátí, přičemž toto kritické zlepšování nazývá metodou pokus – omyl.

Na závěr pak upozorňuje na fakt, že podle něj je objektivita vědy založena právě v objektivitě kritické metody, která, jak opět přiznává, může vyznít až *kriticisticky*, to je však dáno právě její nekonečností vycházející ze skutečnosti, že napětí mezi věděním a nevěděním vedoucí k objevování problémů nemůže být nikdy překonáno a že navrhovaná řešení nemohou být pravděpodobná, ale jen správná nebo špatná [tamtéž, 106]. Tento popis metody sociálních věd je jednak popisem jeho stanoviska metodologického, které už naznačuje jeho nesouhlas se scientismem, induktivním přístupem k vědě a běžně známým názorem na objektivitu vědy, ale i vyjádřením základního přesvědčení o jedinečnosti logiky jako nástroje kritiky teorií a pevné víry v platnost metody pokus – omyl, která je také vyjádřením přesvědčení o schopnosti společnosti učit se z vlastních chyb [tamtéž, 106].

Na příkladu proměny vztahu a pozice sociální antropologie a sociologie po druhé světové válce názorně ukazuje, jak omezeným a zavádějícím pojmem a konceptem je oborové vymezení – ať už na přírodní a sociální vědy nebo na sociální antropologii a sociologii. Doslova to Popper definuje takto: „*Tzv. vědecký obor je jen ohraničený a vykonstruovaný konglomerát problémů a návrhů jejich řešení.*“ [tamtéž, 108]. Je tedy jedno, zda mluvíme o sociologii či sociální antropologii, důležité je umět najít problémy a jejich co nejsprávnější řešení. Ve vědě, ať už se zabývá čímkoliv, platí vždy stejné zásady.

Proto je třeba si jen uvědomit, že např. od fyzika také nikdo neočekává nestrannost při hledání řešení, stejně tak nelze takovou formu objektivitu očekávat od sociologa. Stejně jako přírodní vědci jsou často jednostranní a uvažují jen v mezích své názorové „školy“, mohou být takový i sociální vědci. Protože „*Objektivita vědy není individuální záležitostí různých vědců, ale sociální příležitostí vzájemné kritiky, přátelsky – nepřátelské dělby práce vědců. Jejich spolupráce a také rivalita. Závisí proto z části na celé řadě společenských a politických vztahů, které tuto kritiku*

umožňují.“ [tamtéž, 112]. To, co je úkolem vědecké objektivit je stanovení toho, co je hodnotou, kterou je třeba brát v potaz a toho, co je naopak nedůležité, nehodnotné.

Aby vědec mohl co nejlépe rozlišovat mezi kategoriemi hodnotné, nehodnotné, správné či špatné řešení, má k dispozici již od starověku známý nástroj – deduktivní logiku a její zákonitosti. Přičemž platí, že „*pokud jsou předpoklady (premisy) platného závěru pravdivé, pak i konečný úsudek (konkluze) musí být pravdivý*“ [tamtéž, 115]. Pravidlo přenosu platnosti z premis na konkluze platí však i opačně, tedy pokud není platná konkluze, je alespoň jedna premisa nepravdivá. Popper zde názorně ukazuje, proč právě deduktivní logika a její systém ověřování platnosti předpokladů a závěrů z nich plynoucích zvolil za nejvhodnější metodu kritiky vědeckých teorií, tedy racionální kritiky.

Avšak pravým důvodem tak obšírného představení metody deduktivní logiky je snaha ukázat, jak chápe pravdivost a vysvětlení ve vztahu k teorii pravděpodobnosti. Jak už totiž bylo řečeno na začátku, Popper je výrazným odpůrcem teorie pravděpodobnosti, na jejímž místě prosazuje používání pojmu přibližování se pravdě a sílu vysvětlujícího potenciálu teorie. Pokud totiž přijmeme deduktivní logiku jako způsob kritiky teorií, je jasné, že není možné spokojit se s tím, že teorie je pravděpodobně správná. Vždy je třeba zjistit, který s předpokladů je špatný a na základě toho teorii přepracovat a podrobit ji další kritice. Nespokojit se s poloviční prací, naopak teorii neustále – i zpětně – podrobovat kritice. Tím se však opět vracíme k tomu, co bylo řečeno již mnohokrát – teorie musí podle Poppera být formulována tak, aby byla možná její kritika, která je neustále se opakujícím procesem, jehož cílem je neustálý rozvoj vědění, nikoliv hledání absolutních a za každých podmínek platných pravidel.

Závěr předchozího odstavce, ve kterém jsme se věnovali tomu, co Popper nazývá logikou poznávání (*Erkenntnislogik*), byl v podstatě přípravou pro vyvrcholení hlavního referátu, jehož smyslem bylo ukázat logiku poznání v sociálních vědách či spíše přijít s vlastní společenskou teorií. Do jaké míry se tato snaha setkala s úspěchem, je poněkud sporné.

Popper se nejprve obrací přímo na sociologii, jelikož cílem sociálních věd je poznávání sociálního prostředí člověka, k čemuž je nejlépe vybavena právě sociologie – na rozdíl od psychologie disponuje nástroji a zkušenostmi s objasňováním následků lidského jednání, které jsou často neúmyslné, nežádoucí nebo podle Mertonovy teorie nezamýšlené. Sociologie má za sebou navíc tradici „rozumějící vědy“, může tedy začít

používat nástroj, který Popper odvozuje z metod ekonomie – tzv. *situační logiku*. Ekonomie totiž často používá pravidlo, podle něž je určitá teorie platná „jen za jinak stejných podmínek“, tedy pokud jsou zachovány stejné podmínky v příkladě, na jehož základě teorie vznikla, může platit. Popper to přirovnává k situaci, kdy své chování přizpůsobíme, naše jednání je „*objektivně přiměřené situaci*“ [tamtéž, 120]. Pokud bychom tedy znaly všechny teorie a informace, které znal někdo, jehož jednání se snažíme pochopit, mohli bychom postupovat podle pravidel logiky a pochopit jednání v objektivním smyslu. I tak bychom ale museli časem naši kritiku zopakovat, jelikož je pravděpodobné, že bychom narazili na nesrovnalosti nebo nové informace ohledně znalostí jednajícího.

V podstatě tak Popper přichází s velmi individualistickou metodou, jejímž cílem a smyslem bylo zkoumat lidské jednání na základě situační logiky. Tento návrh však podává úplně na závěr svého referátu, tedy spíše jako základ k dalšímu rozpracování. Kromě situační logiky by se podle něj sociologie mohla věnovat také studiu a kritice teorie institucí a tradic. Sociální instituce používá Popper jako pojem popisující veškeré kategorie sociálního života – ať už abstraktní (rodina, manželství, zákon) nebo reálné (škola, obchod, nemocnice). Velmi individualistickou teorii tak doplňuje všeobjímajícím holistickým nástrojem. Není tedy divu, že se návrh nesetkal s velkým ohlasem. [tamtéž, 119-122].

Svůj referát pak Popper zakončuje odkazy na starověké myslitele, čímž se opět vrací k problematice epistemologie, tedy filozofické disciplíny zabývající se problematikou lidského poznání. Poznání a jeho meze však, jak upozorňuje, nepředstavují jen problémem filozofickým, naopak v současnosti se dostává stále více do popředí zájmu i dalších disciplín a snad i to, že jsme si vědomi toho, že nikdy nemůžeme a nebudeme vědět vše, vede ve společnosti k nechuti a k náboženství a filozofii [tamtéž, 122].

Popper však vyzývá k optimismu a neutuchající snaze o posun poznání vpřed: „*I když nemůžeme naše teorie racionálně zdůvodnit a ani dokázat jejich pravděpodobnost, můžeme je stále racionálně kritizovat. A odlišovat tak lepší od horších.*“ [tamtéž]. Tato optimistická výzva by snad tedy podle Poppera mohla být odpovědí na stále narůstající skepsi ve společnosti – pouze prací a snahou o nápravu věcí je možné něco změnit.

### ***Theodor W. Adorno a jeho věčná negativita***

Adorno, stejně jako Popper, ovlivnil svou životní dráhou a filozofií město, kde se v roce 1903 narodil. Dnes je spojení ‚Frankfurt nad Mohanem – kritická teorie‘ společnosti obdobně nerozlučné jako ‚logický pozitivismus a obrat k jazyku – Vídeň‘. Životní osudy Adorna a Poppera spojovala i zkušenost emigrace, která však u každého z nich vedla k jinému způsobu vypořádání. Jisté je, že i pro Adorna to byl jeden z nejvýznamnějších životních okamžiků. Co však předcházelo tomu, že jeden muž a okruh jeho spolupracovníků umožnili proslavení už tak velmi významného německého města o další příspěvek, tentokrát z oblasti výzkumu společnosti? A proč se Adorno vrátil z Ameriky do Německa, když Popper si raději zvolil Velkou Británii za svou novou vlast?

Theodor Wiesengrund Adorno se narodil jako jediný syn židovského obchodníka, který přestoupil na evangelickou víru. Jeho matka byla původem z Korsiky, katolička a úspěšná zpěvačka. Adornovo dětství ovlivnila i sestra matky, nadaná pianistka. Hudbě i umění se věnoval od dětství a své brzké mládí už věnoval i teoretickým otázkám hudby – hudební a estetické kritice. Do této oblasti jeho zájmu spadají pozdější významné práce k sociologii hudby a estetické kritice.

Kromě zájmu o hudbu se však již v mladém věku věnoval i otázkám filozofickým a teoreticko společenským. Stejně jako Popper se od dětství setkával s významnými mysliteli, s tím rozdílem, že jejich myšlenkové pozadí bylo vždy spíše levicové. Kracauer byl jeho průvodcem Kantovou filozofií, seznámil jej i s Walterem Benjaminem, Györgem Lukácsem a Ernstem Blochem.

To, že Adorno byl nadán výjimečným talentem, prokázal nejen ve vztahu k hudbě, ale i během školní docházky a pozdějšího studia. Gymnázium ukončil maturitou již v 17 letech, současně však studoval na konzervatoři. V roce 1924 úspěšně odpromoval na Frankfurtské univerzitě, kde studoval filozofii, sociologii, psychologii a hudební vědy. Poté se již naplno věnoval hudební kritice a postupně pronikal do různých oblastí společenských věd.

Zlom v jeho slibné kariéře nastal s nástupem nacismu k moci, což jej donutilo k přerušení nastartované akademické kariéry. V exilu či emigraci pobýval od roku 1933. Už v roce 1949 se ale jako jeden z prvních předválečných myslitelů vrátil zpět do zničeného Německa, aby obnovil původní věhlas Institutu pro sociální výzkum ve Frankfurtu.

Období od roku 1949 až do jeho smrti v roce 1969 bylo vyplněno činností pro Institut a výukou na Frankfurtské univerzitě, díky čemuž se z něj stal uznávaný odborník a jeho názory byly často citovány a rozvíjeny. Obdiv ze strany studentů vedl k zvýšení zájmu o studium sociologie. Zároveň byl i důvodem Adornova životního zklamání, když v roce 1968 došlo k radikalizaci studentských hnutí, což ve svém důsledku vedlo k rozšíření násilí. Adorno se odvážil studenty za takový vývoj kritizovat, ti se od něj následně odvrátili a snad to bylo jednou z příčin Adornovy předčasné smrti v létě roku 1969.

Vraťme se ale na počátek Adornovy kariéry, do roku 1931, kdy se ředitelem Institutu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem stal Max Horkheimer. Jen o rok později začal Institut vydávat svůj vlastní časopis *Zeitschrift für Sozialforschung*, jehož vydavatelem byl kromě Maxe Horkheimera i T. W. Adorno, který v časopise okamžitě začal publikovat své hudebně estetické a kritické články. Přibližně ve stejné době vychází tiskem Adornova habilitační práce, která pojednávala o konstrukci estetiky u Kierkegaarda (*Kierkegaard. Konstruktion des Ästhetischen. 1933*).

Rok 1933 je však zároveň rokem nástupu Hitlera k moci, v důsledku čehož odchází Adorno do Londýna. Místo práce na universitě se intenzivně věnuje studiu Husserlovy filozofie na Oxfordské univerzitě, do Německa se však stále vrací – z finančních, ale i osobních důvodů. Teprve v roce 1938 se rozhoduje pro definitivní emigraci – přijímá místo, které mu již dlouho nabízel Max Horkheimer.

Jako pracovník Institutu pro sociální výzkum na Kolumbijské univerzitě (*Institute for Social Research*) se stává spolupracovníkem Paula F. Lazarsfelda na jeho výzkumu *Princeton Radio Research Project*. Rozčarování z metod kvantitativního výzkumu nakonec vede k ukončení spolupráce a Adorno se nadále věnuje jen práci na monografii *Dialektika osvícenství (1947)*. Kniha je shrnutím pesimismu předválečného a válečného stavu společnosti, ale i výsledkem intenzivní spolupráce s Horkheimerem.

Díky knize *Dialektika osvícenství*, jež byla vyjádřením tehdejší kritiky přeceňovaného významu vlivu osvícenství na vývoj společnosti, se stal slavným, což mu zaručovalo jistotu a stabilitu, zejména po návratu do poválečného Německa. Také během této spolupráce navázal přátelství s Horkheimerem, které jim vydrželo až do konce života. Celkově však období amerického exilu nebylo pro Adorna šťastné – rozčarování se dočkal jak v oblasti vědecké práce, tak při pohledu na americkou kulturu a společnost. Není tedy divu, že se do poválečného Německa vrací jako jeden z prvních.

A hned se vrhá do pilné práce – obnovení Institutu pro sociální výzkum ve Frankfurtu, vybudování katedry sociologie na Frankfurtské univerzitě, všeobecně činnost vedoucí k obnově poválečné společnosti. Všechny úkoly jsou složité jak organizačně, tak finančně. Ale Adorno se může opřít jak o své jméno, ale i o podporu ze strany americké vlády a dalších, zejména finančních zdrojů.

Přesto se jeho práce i nadále vyznačují pesimismem a negativismem, který v sobě nezapře ani jedna z poválečných prací – *Minima moralia. Reflexe z porušeného života* (1951), *Negativní dialektika* (1966) nebo *Estetická teorie* (1970). Všem těmto významným monografiím, které by bylo možné doplnit o stovky různých článků a pojednání,<sup>10</sup> je společný pesimismus, přesvědčení o beznadějnosti víry v pokrok, lepší vývoj společnosti a nereálnost rozumového přístupu ke světu. Adorna k tomu vedla na jedné straně vlastní životní zkušenost, na druhé straně důkladné studium filozofie a sociologie. Michael Hauser, jeho největší současný znalec u nás, jeho sociologii popisuje jako *mimetickou* [Hauser, 2007]. Zároveň byl Adorno i velkým odpůrcem násilí, kriticky vystupoval proti jakékoliv ideologii – komunismu i nacionalismu. Ve vědě zastával pozici kritika pozitivismu, a to jak na poli filozofie, tak sociologie. Společnost chápal jako hlavní předmět zájmu sociologie, který je však natolik neuchopitelný, že je třeba bránit se jakémukoliv diktátu metody a naopak neustále podržovat metodu zkoumanému předmětu. Společnost v sobě odráží všechno, co je vlastní každému jedinci, z čehož vyplývá i její mnohorozměrnost, dynamičnost a celková vnitřní nesjednocenost [Hauser, 2007: 206].

Postihnout stručně Adornův život je stejně nesnadné jako vykreslit jasně jeho vidění společnosti nebo metody sociálních věd. Adorno se neustále snaží o propojení vědy a umění, čímž vzniká myšlenkově bohatý, vpravdě interdisciplinární literární útvar, naprosto nesouměřitelný s příspěvkem Popperovým. Popper zachovává jasnou strukturu, jasné vyjadřování, Adorno se vrací a spíše než rozum poslouchá své srdce.

## **K logice sociálních věd podle Theodora W. Adorna**

Adorno vystoupil jako druhý řečník na již popisovaném pracovním jednání Německé sociologické společnosti v Tübingenu. Svůj koreferát si připravoval stejně

---

<sup>10</sup> Po Adornově smrti byly všechny jeho spisy – monografie, články, recenze – vydány. Dílo, na kterém pracovala jeho manželka Gretel Adorno a jeho žák Rolf Tiedemann, zabírá v nejnovějším vydání celkem dvacet tři svazků a přes 10 000 stran. Poprvé byl soubor vydán v roce 1977, v roce 1997 znovu, nejaktuálnější vydání je z roku 2003 [Adorno 2003]. Sociologii jako takové jsou věnovány 3 svazky: Band 8: Soziologische Schriften I, Band 9: Soziologische Schriften II a Band 10: Kulturkritik und Gesellschaft.

důkladně a poctivě, jako to učinil před ním Popper, se kterým si navíc dopisoval, tak aby následná diskuze mohla být co nejlodnější. Jak už zde ale bylo řečeno, ani pro účastníky ani pro čtenáře později uveřejněných příspěvků bylo nesnadné, či spíše přímo nemožné, nalézt podněty, které by takovou debatu vyvolaly.

Adorno tedy navazoval na Popperův referát, přičemž od prvního odstavce dával najevo, že s názory a závěry prvního referátu souhlasí a pokud s něčím nesouhlasí, jsou to spíše jednotlivosti, než referát jako celek. Ano, většinu Popperových tezí, které nějakým způsobem komentuje, přijímá a poukazuje dokonce na jejich propracovanost nebo důležitost. Většinu z nich také rozvíjí, nebo spíše se zdá, že je rozvíjí, protože již od první strany Adornova příspěvku je patrný obrovský rozdíl ve způsobu pojmání problému logiky sociálních věd. Zatímco Popper se jako uznávaný odborník na otázku struktury vědeckého bádání postupně propracovává jednotlivými úseky toho, jak je koncipována věda, a na konci přichází s návrhem, jak by taková metoda vědecké práce mohla být aplikována v sociologii, Adorno od počátku pracuje s pojmy společnosti, struktury, jedince, metody.

Adornův přístup je tedy bezesporu mnohem sociologičtější, ale tudíž také mnohem více vzdálený obecnému tématu logiky celých sociálních věd. Oba sice shodně tvrdí, že sociologie je tou základní sociální vědou, která má největší zkušenosti, potenciál a možnosti dalšího rozvoje, pokud jde o výzkum společnosti, zároveň však Popper zůstává na teoretické, kdežto Adorno přechází ihned do praktické roviny. Nejvíce zarážející pak je, že všechny tyto rozpory, které pak nejspíš vedly k nulové debatě a tedy k nevyřešení sporů mezi členy DSG, Adorno přiznává, je si jich naplno vědom. Bylo by tedy v tuto chvíli nejsnadnější označit za viníka neurčitosti celé diskuze právě Adorna.

Pokud bychom se však vrátili k jeho referátu, lze stručně říct, že je to propracovaný sociologický text, který částečně navazuje na to, co řekl Popper. Avšak způsob, jakým jsou Popperovy myšlenky rozvíjeny, je často takový, že i Adorno sám přiznává pochybnost, zda by s tím Popper souhlasil. Své pojednání zahajuje tím, že souhlasí s Popperem v jeho odsouzení pojmání sociologie jako vědy opožděné za přírodními vědami. Sociologie má stejné právo na teoretizování jako přírodní vědy, za kterými není opožděná, naopak je nutné si uvědomit její potenciál při hledání odpovědí na důležité otázky.

Podle Adorna tak není možné se neustále ohlížet na to, zda způsob poznávání je jasný a přesný, jinak by věda mohla úplně zapomenout na to, co je vlastně jejím cílem:

„Teoretické úvahy o společnosti a její struktuře jsou často odsuzovány jako nepovolená anticipace budoucnosti. [...] Bez předjímání onoho strukturálního momentu, onoho celku, který lze nejlépe proměnit v jednotlivých pozorováních, by nemělo žádné pozorování svou hodnotu.“ [Adorno, 1972: 126-127]. Cílem sociologie tak podle Adorna je popis struktury společnosti, jelikož bez alespoň nějaké, i když omezené, představy o celku nemůžeme nikdy popsat jeho jednotlivé části. Zde je dobře patrný první významný rozpor mezi Popperem a Adornem. První z nich na mnoha místech svého příspěvku a i v jiných pracích dával na jeho své atomistické vidění společnosti, tedy, že každý jedinec, každé jednotlivé pozorování, je základem toho, jak vidíme celek. Adorno naopak upozorňuje na význam celku, struktury, tedy na holistické uspořádání. O něco dále v textu toto přesvědčení Adorno potvrzuje dalším výrokiem: „*Systém a jednotka na sebe působí navzájem a lze je poznat jen v jejich vzájemnosti.*“ [tamtéž, 127]. Tím však již naráží na další rozdíl, na který bych zde ráda upozornila.

Adorno dále v pomyslném dialogu s Popperem rozvíjí myšlenku významu sociologických výzkumů ve vztahu k hledání řešení problémů. Adorno zde naráží na fakt, že některé sociologické výzkumy jsou tak zaujaté jednotkou, že zapomínají na celek. Konkrétně naráží např. na Simmela a jeho pojednání o penězích, módě nebo obličejích: „*Výběr předmětu výzkumu se často legitimuje podle toho, co je sociolog schopen ze svého vybraného objektu vyčíst.*“ [tamtéž, 130]. Přímou pak vybízí k ostražitosti při aplikaci Popperových metodologických návrhů, přičemž je podle něj důležité mít neustále na paměti, že na prvním místě je vždy společnost jako ústřední předmět zájmu sociologie a až poté přichází metoda [tamtéž, 128-131].

V tomto bodě se tedy opět zdánlivě shoduje s Popperem, který také vybízí nejprve ke stanovení problému a až poté ke hledání té správné metody jeho řešení. Popper však zůstává na teoretické úrovni, tedy jen v návrzích, kdežto Adorno přechází opět na úroveň praktické sociologie. Dostává se tak k vlastnímu pojetí sociologie, jejímž ústředním problémem je podle něj právě společnost, a pokud je způsobem hledání řešení problému kritika, pak je tedy jedinou správnou metodou kritika společnosti: „*Sociologické poznání je ve skutečnosti kritikou.*“ [tamtéž, 132].

K čemu tedy Adorno vlastně došel? Popperovy předpoklady převrátil tak, aby bylo možné je označit za myšlenky vycházející z Hegelovy filozofie. Sociologie je tak podle něj ústřední sociální vědou, jejímž hlavním problémem je právě společnost. Tuto definici však jen nastoluje, aniž by předvedl, jakým způsobem k ní došel. Nejedná se



tak podle něj o rozpor mezi věděním o skutečnosti a skutečností, jak ji vidíme. Vědecký problém nemusí vznikat jako rozpor v Popperově smyslu, ale může být prostě daný – z podstaty své reálné existence. Nakonec dospívá k téměř zvrácenému poznání, že Popperovo vidění problému je vlastně dialektické, že se jedná o stejný způsob, jakým Hegel definuje vznik bohatství a závislosti lidí bohatých na práci chudých v §243 Filozofie práva [tamtéž, 129]. Pokud je tedy společnost základním problémem sociologie a sociologické poznání, tedy poznání společnosti, je ve skutečnosti kritikou, je pro Adorna logické, že sociologie nemůže zůstat pouze u kritiky teorií, ale musí přijít přímo ke kritice společnosti. Protože „*Teorie je cílem ne nástrojem sociologie*“ [tamtéž, 133] a kritiku a řešení nelze oddělit, nelze se ani v sociologii spokojit s kritikou pouze teorémů nebo sociologie jako takové, je nutné přistoupit ke kritice společnosti, což podle Adorna dokázal už Horkheimer ve svém zde již citovaném spise *Traditionelle und kritische Theorie (Tradiční a kritická teorie)* z roku 1936 [Horkheimer, 1985-1996]. Pokud však jde o Popperovu metodu ‚pokus – omyl‘, namítá Adorno, že to příliš připomíná metody přírodních věd a ani není přesvědčen o možnosti aplikace této metody na některé dokonce základní pojmy a myšlenky. Navrhuje proto používat pokus pouze ve spojitosti s kritikou a jejím neoddělitelným řešením, jak již bylo řešeno výše [tamtéž, 135].

Popper však ve svém příspěvku upozornil ještě na jednu souvislost kritické tradice, a to na vztah k vědecké objektivitě. Adorno opět na první pohled bezvýhradně souhlasí s Popperem a jeho odmítnutím požadavku vědecké objektivitě, která by znamenala naprosté rozložení osobnosti vědce. Avšak Adorno jde opět dál a Popperovo pojetí dává na roveň s Hegelovým pojmem určité negace. Adorno doslova říká: „*Tím, že [Popper] identifikuje objektivitu vědy s objektivitou kritické metody, pozvedá tuto metodu k nástroji pravdy. Žádný dialektik si dnes nemůže přát víc.*“ [tamtéž, 134]. Tím se Adorno dostává i k dalšímu problému, který nastínil Popper a to otázka hodnocení ve vědě, neboli spor o hodnocení, ve smyslu jak byl představen v první kapitole. Opět souhlasí s názorem Popperovým, tedy, že nehodnocení a objektivita jsou paradoxními požadavky, jelikož jak jedno, tak druhé jsou vlastně hodnoty. Adorno dodává, že „*ve skutečnosti není nehodnotící chování nemožné psychologicky, ale věcně*“ [tamtéž, 139], čímž se dostává ke vztahu sociologie a psychologie, který hodnotí jako ne tak absolutně oddělený jako např. vztah sociologie a ekonomie nebo sociologie a historie [tamtéž, 141].

Adorno se věnuje ještě několika dalším problémům, většinou se však opakuje stejná situace. Adorno nejprve souhlasí s Popperovou pozicí, poté pojem či jeho definici rozebere, a na základní vlastní definice dospěje buď ke stejnému, nebo mnohem radikálnějšímu cíli. I když tedy oba mluví o kritice, každý tento pojem vnímá jinak. Pro Poppera je to metoda, způsob rozvoje vědění o jakémkoliv vědeckém problému, pro Adorna je to nástroj změny společnosti, vědec podle něj nemůže být nestranný už proto, že se jedná o společnost, ve které sám žije. Je tedy jeho zájmem, najít takové řešení, se kterým bude souhlasit. Zatímco pro Adorna je teorie výsledkem poznávání a pozorování společnosti, pro Poppera je vytváření teorií způsobem jak společnost lépe poznat. Veškeré tyto nepatrné vnitřní argumentační rozpory jsou však dány tím, co Adorno uvádí v jiné souvislosti, ale naprosto odpovídá vztahu těchto dvou příspěvků: „[...] *neboť rozhodující rozdíly vědeckých pozic se častěji skrývají v drobných nuancích než ve významných světonázorových pojmech.*“ [tamtéž, 132]. S určitostí však lze tvrdit, že Popper se ve svém referátu ukázal jako atomista a spíše konsensualista, kdežto Adorno nezapřel své holistické a spíše konfliktualistické a strukturalistické myšlenkové pozadí.

### **Poznámky k diskuzi podle Ralfa Dahrendorfa**

Ralf Dahrendorf se k celé problematice pozdějšího sporu o pozitivismus dostal vlastně náhodou a z různých důvodů neměl zájem se tématem dále zabývat. Jeho poznámky k diskuzi, respektive k následně otevřené debatě, které se zúčastnil Adorno, Popper a členové DGS, jsou však jediným dostupným záznamem či shrnutím toho, jaká vlastně byla atmosféra po přednesení referátu a koreferátu. Jak už bylo zmíněno, k debatě, která by vyřešila neshody mezi členy DGS bohužel nedošlo a situace zůstávala i nadále velmi napjatá. Dahrendorf byl na rozdíl od Poppera a Adorna profesorem sociologie, v této oblasti je jeho nejvýznamnější prací monografie *Třídy a třídní konflikt v průmyslové společnosti (1957)*, kterou se zařadil mezi zastánce konfliktualismu. Svůj veřejný život však zasvětil snaze o aktivní změnu stavu společnosti. Zastával mnoho různých politických funkcí, zároveň se nadále věnoval akademické dráze. Byl vedoucím *London School of Economics*, jedním ze zakladatelů univerzity v Kostnici, prorektorem univerzity v Oxfordu. Jeho vystoupení ve sporu o pozitivismus bylo dáno tím, že v době konání pracovního setkání byl profesorem sociologie na univerzitě v Tübingen a Karla R. Poppera znal z dob svých studií na

*London School of Economics*. Svůj akademický ani veřejný život však nehodlal věnovat takovému druhu teoretizování, jakým se zabývali Popper a Adorno. Jaký byl tedy jeho pohled na diskuzi? Jak vnímal atmosféru místa jako „vnější“ pozorovatel?

Jak už bylo zmíněno, Dahrendorf kritizoval zejména naprostou absenci otevření debaty mezi hlavními řečníky, ale i mezi účastníky. Současně se snažil objasnit příčiny tohoto neúspěchu. Pokoušel se tedy o co nejpřesnější zachycení atmosféry celého shromáždění. Díky tomu se dnes i my můžeme pokusit o krátkou analýzu celé situace.

V první fázi vysledoval velké množství chyb, ke kterým při organizaci došlo. Je v podstatě možné je rozdělit do několika příčinných skupin – příčiny plynoucí z chyb organizátorů, příčiny plynoucí z chyb referentů a příčiny plynoucí z chyb účastníků setkání. V prvním případě se podle Dahrendorfa jedná o špatně definované téma. Jelikož cílem organizátorů bylo diskutovat o rozdílných morálních a politických hlediscích různých směrů v soudobé sociologii, bylo téma *Logika sociálních věd* zvoleno naprosto nevhodně. Mnohem lepší, a zde nezbývá než souhlasit, by bylo téma *etiky sociálně vědních výzkumů a nauky* [Adorno, 1972: 150]. To by umožnilo diskutovat různé metody empirického výzkumu, ale i problematiku hodnocení ve vědě. Tyto dvě otázky se totiž nejčastěji vyskytovaly v následné diskuzi, aniž by však byly plnohodnotně zodpovězeny.

Chyb na straně referentů bylo také několik. Tou nejvýznamnější a pro skutečnou debatu nejfatálnější, bylo nedostatečné uchopení vlastní pozice. Oba referenti se natolik vztahovali k tématu logiky sociálních věd, že jim už nezbyl prostor pro vyjádření vlastní pozice. Popper však k tomu dodává, ano, měl jsem více vyjadřovat svůj politický názor, větší podíl viny je však na straně Adorna, který měl možnost vyvolat diskuzi [Adorno, 1976: 289]. K tomu však došlo až na úplný závěr, kdy Adorno připustil, že teorie, jejíž primát ve vědě je nezpochybnitelný, nikdy nemůže přispět k faktické změně ve společnosti. Připouští tak, že i když své teoretické práce píše se záměrem působit na společnost, nevěří v jejich sílu.

Zdá se, že v tomto bodě je příčina jeho silného pesimismu, který dosáhl vrcholu v okamžiku, kdy se od něj odvrátili studenti a Adorno definitivně musel přijmout nezdar svých celoživotních snah. Z odpovědi Poppera, který poukazuje na to, že pesimismus zde nutně vyvěrá z velkoleposti plánů a z ní vyplývající neuskutečnitelnosti, je patrný jeho vlastní optimismus, založený na vědomí vlastní nevědomosti a snaze překonat ji alespoň dílčími úspěchy – vnitřní uspokojení pramenící i z malého úspěchu je pak základem celoživotního optimismu. Nelze to tedy

chápat tak, že by Popper na rozdíl od Adorna byl nezdolným optimistou, který nevidí to špatné ve společnosti – i on se ji toho všeho bolestně vědom, zároveň však v zájmu zachování vnitřního klidu poukazuje i na drobná pozitiva [Adorno, 1972: 151].

Poslední chyby vidí Dahrendorf na straně účastníků. Ti v důsledku špatně zvoleného tématu a nezájmu referentů věnovat se pro ně skutečně podstatným otázkám (zejména zhodnocení současného stavu problematiky aplikace konkrétních metod a otázky hodnocení ve vědě), neměli zájem o rozvoj další diskuze. Mimo to je třeba si uvědomit, jak napjatá atmosféra panovala mezi jednotlivými „sekcemi“. Každý z účastníků nejspíš pociťoval i určitý strach z vyjádření stanoviska k některé z otázek.

Co však lze na základě Dahrendorfova rozboru hodnotit jako nejpodivnější, je fakt, že spor i přes zjevné neúspěch setkáním neskončil. Naopak mezi lety 1961 a 1969 proběhlo na stránkách časopisu *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* několik dalších polemik, které se týkaly otázek logiky sociálních věd – ovšem v pojetí, které více odpovídalo skutečnému pojetí tématu. Dahrendorf tak správně upozornil na nutnost změny tématu, následující příspěvky však dokázaly na problémy v Německé sociologické společnosti reagovat i pod hlavičkou logiky sociálních věd.

#### **4 Dobové reflexe a další vývoj sporu**

V následující části práce se budeme zabývat tím, jaké byly ohlasy na první referáty přednesené ve sporu o pozitivismus a jaké další reflexe sporu je možné pozorovat. Je třeba vidět rozdíly mezi tím, jak byla diskuze vnímána bezprostředně po jejím uveřejnění a reakcemi, které vyvolalo uveřejnění sborníku pod názvem *Spor o pozitivismus*. Velké rozdíly lze najít zejména u reflexí sporu, které vznikaly v období osmdesátých let a později, jejichž autoři již díky časovému odstupu mohli vidět celkové souvislosti sporu. Navíc ve stejném období docházelo k největším změnám v pojetí problematiky dějin vědy, takže byl kladen větší důraz na sociální faktory ve smyslu již zmíněného silného programu. Každé z těchto období se tak vyznačuje jinou vnitřní dynamikou, na niž měly bezpochyby vliv i významné společenské a politické události bouřlivých šedesátých let a následně také jejich pozdější interpretace, včetně uklidnění společnosti v sedmdesátých a osmdesátých letech.

##### **Bezprostřední reflexe sporu (období 1961 – 1969/1975)**

Setkání v Tübingen bylo pro jeho účastníky na jednu stranu velkým rozčarováním, na druhou stranu se stalo i počátečním bodem pro další diskuze. Zejména zpočátku však nejjasněji vysvítilo, že otázky, které měly být zodpovězeny, nebyly dokonce ani vysloveny. Nadále zůstávaly v platnosti některé významné problémy konce padesátých let, zejména jak vnímat některé významné sociologické osobnosti a jejich angažovanost v období druhé světové války. V tomto problému se spojovaly otázky etické, ale i již nastíněná problematika hodnocení ve vědě, tedy toho, nakolik má sociologie uplatňovat svůj vliv na politickou situaci. Nadále také přetrvávala situace o nejasném dalším směřování německé teoretické sociologie – vrátit se k tradici klasické teorie a jejích velikánů Webera, Durkheima, Simmela, nebo se přiklonit k modernějšímu pojetí amerického pragmatismu a jeho zaujetí pro empirickou vědu?

Cílem pracovního setkání Německé sociologické společnosti bylo, aby se právě k těmto problémům vyjádřily dvě významné osobnosti, uznávané nejen na poli vědeckých úspěchů, ale i díky lidským zásluhám. Popper měl vycházet z pohledu filozofa vědy, jenž se už dlouhodobě věnoval otázkám vztahu empirie a teorie. Adorno měl podle očekávání přijít s odpověďmi k otázkám, jak vnímat události a společenské

změny druhé světové války v kontextu dalšího směřování sociálních věd. Každý z nich zároveň zastupoval jiný způsob vyrovnání se s nucenou emigrací – Popper se rozhodl pro život mimo rodnou zemi, Adorno se naopak vrátil. Oba však dokázali, že je možné odolat nástrahám, které na badatele nacismus nastražil.

Z pohledu, jenž nám poskytl detailní rozbor obou referátů a z pohledu, který se naskýtá podle poznámek Ralfa Dahrendorfa, však Adorno i Popper mluvili o zmíněných problémech jen nejasně. Oba pronesli důležitá zamyšlení nad otázkami vývoje sociálních věd a nad úkolem sociologie, aniž by se však vyjádřili právě k tomu, jak se zachovat v dané chvíli ve vztahu k nutnému vyřešení kontroverzí a nalezení nového směru v bádání.

Naštěstí však na tuto patovou situaci bylo možné navázat. Tématu se ujali jak další řečníci, tentokrát však na stránkách odborných časopisů, tak rozliční odborníci z různých vědeckých oblastí a podoborů sociologie. Díky tomu téma nezapadlo, naopak se stalo nosným na dalších nejméně deset let. Důkazem toho je množství sborníků a monografií, které se zabývají otázkou logiky sociálních věd. Na počátku šedesátých let patřil mezi nejvýznamnější oborové časopisy *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, na jehož stránkách byly nejprve uveřejněny referáty Adorna, Poppera, a současně i Dahrendorfovy poznámky k diskuzi. V letech 1964-1965 se také stal místem druhého kola sporu, tedy polemiky mezi Albertem a Habermasem.

Poté se tématu ujal Ernst Topitsch, za jehož přispění vznikl sborník *Logik der Sozialwissenschaften*,<sup>11</sup> kde se podařilo shromáždit řadu příspěvků z mnoha různých podoborů sociálních věd a z různých názorových směrů. Poslední prací, která byla publikována ještě před vydáním Adornova sborníku, je první ucelené pojednání na téma logiky sociálních věd, se kterým přišel v roce 1967 Jürgen Habermas. Jednalo se o první souvislý příspěvek k této problematice jednak z pera stoupence kritické teorie, zároveň však v pojetí jednotlivce.

Jelikož některé příspěvky ke sporu byly opakovaně otiskovány i ve více než jednom z uvedených sborníků, zastavíme se jen krátce u těch nejvýznamnějších pramenů k tomuto období. Na prvním místě bude krátký rozbor diskuze mezi Albertem a Habermasem, poté příspěvky v Topitschově sborníku a na závěr Habermasova

---

<sup>11</sup> V roce 1966, tedy krátce po vydání Topitschovy *Logiky sociálních věd*, vyšla recenze Reinharda Bluma, která upozorňovala na možnosti aplikace některých přístupů uvedených ve sborníku v ekonomii, přičemž autor nejspíš trochu smísil chápání pojmu logiky v matematickém a sociálně-vědném pojetí [Blum 1966].

monografie k logice sociálních věd. Každý z uvedených pramenů přistupuje k tématu z poněkud jiného úhlu – kolínský časopis se tradičně zaměřuje více na metodologické otázky, Topitsch, jakožto stoupenec kritického racionalismu, klade větší důraz na pojetí sledující otázku logiky vědy a Habermas, jak už bylo řečeno, k tématu přistupuje z pohledu kritické teorie. Bude tedy jistě přínosné sledovat, jak je k tématům logiky vědy přistupováno z těchto různých úhlů pohledu. Další rovinu pak tvoří otázka, jak jednotlivé přístupy ovlivnily další vývoj sociologie a filozofie vědy obecně. Na závěr této části se ještě zastavíme u shrnutí důležitých faktů k Adornovu sborníku a následně k jeho překladu do angličtiny pod vedením Davida Frisbyho.

Na první kolo poněkud nevydařené diskuze reagoval v následujícím krátkém období nejprve Jürgen Habermas, v té době blízký spolupracovník Adorna. Jednalo se v podstatě o otevřený útok na pozice, které zosobňoval kritický racionalismus a Popper. Odpověď z pera Hanse Alberta na sebe nenechala dlouho čekat a tím bylo spuštěno nové kolo polemik. Co je pro tuto část sporu nejpříznačnější, je fakt, že se již vážně jedná o spor. Habermas s Albertem se snažili o vzájemné vyjasnění pozic, ovšem i v tomto případě bez většího úspěchu. Svědčí o tom jejich pozdější hodnocení debaty, která se vyznačuje jednak uznáním některých nepřesností ve vlastním pojetí (Habermas), ale i přetrvávajícím pocitem nepochopení (Albert).

Toto první období navazující přímo na setkání v Tübingen, se však v zásadě vyznačuje snahou sociologů, ale i dalších sociálních vědců, přispět k lepšímu pochopení problematiky sociálních věd. Dříve rozhádaní sociologové jako by se rozčarováním nad referáty Poppera a Adorna spojili ve společném zájmu o vyřešení problémů dalšího směřování německé sociologie. Navíc, otázka se zdá být více než významná i pro mladou generaci, která si z celého tématu vybírá v šedesátých letech aktuální problematiku propojení vědecké a politické dráhy. Jsou to studenti, kteří se od sociologů dožadují odpovědí na palčivé otázky společenské problematiky. Výsledkem je tedy nejen zaujetí teoretickými otázkami, což dokládá např. i sociologický kongres na téma sociologie Maxe Webera, ale i opětovný zájem o empirii propojenou právě s teorií.

Dalším významným znakem druhé „generace“ diskutujících je bezpochyby jejich mnohem silnější sepětí s oborem sociologie. Není cílem této práce zpochybňovat to, zda Adorno nebo Popper byli dostatečně „sociology“, ovšem nelze nevidět, že jejich vědecký zájem se ubíral poněkud jiným směrem než v případě Alberta a Habermase. Dostatečným příkladem rozdílného přístupu k sociologii je dobře známý

rozkol mezi Habermasem a Adornem, který je někdy interpretován i jako rozpad celé frankfurtské školy a konec jejího přístupu kritické teorie společnosti.<sup>12</sup> Albert pak byl sice hluboce věrný Popperovi, jehož názory hájil a hájí dodnes, ale přeci jenom v době, kdy vedl nejbouřlivější diskuze, byl mnohem více napojen na praktickou sociologii, než tomu bylo v případě Poppera. Ten se věnoval mnohem více otázkám filozofie vědy, jak ještě uvedeme v poslední kapitole této práce.

Pokud jde o Adorna, jeho přínos teoretické sociologii je nesporný, ovšem v oblasti praktické sociologie je jeho postoj také velmi dobře znám. Jeho nesouhlas s empirickými metodami vedl k pracovnímu rozchodu s Paulem F. Lazarsfeldem během amerického exilu. Navíc, podle některých jeho životopisců, to byl právě bytostný nesouhlas s americkým pragmatismem, který jej dovedl k návratu do poválečného Německa.

Hans Albert i Jürgen Habermas za sebou tedy měli větší praktickou zkušenost se sociologií a sociologickým výzkumem, takže se poněkud více věnovali výše zmíněným konkrétním otázkám k dalšímu směřování sociologie. Jürgen Ritsert, jeden z těch německých sociologů, který se tématu logiky sociálních věd věnoval v průběhu devadesátých let – tedy s časovým odstupem, ale zároveň s osobní zkušeností z období šedesátých let, kdy měl možnost být přítomen na přednáškách k tomuto tématu, se polemik mezi Albertem a Habermasem zabýval ve své pozdější práci *Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften (Uvedení do logiky sociálních věd)* [Ritsert, 1996].

Debatu, jejíž stěžejní část tvořily čtyři příspěvky,<sup>13</sup> rozdělil na čtyři tematické okruhy. Tím prvním byla otázka metodologického významu zkušenosti v empiricko-analytických vědách. Druhým tématem sporu byly problémy základních vět, na které navázala otázka vztahu metodologických a empirických výpovědí. Poslední oblastí jejich zájmu byl dualismus skutečností a standardů [Ritsert, 1996: 142]. Podle Ritsertova pojetí, se kterým se ztotožňuji, lze shrnout, že polemika mezi Albertem a Habermasem se týkala podrobného rozboru tematiky sporu z pohledu kritického racionalismu a dialektického přístupu.

Uvádím zde právě pojetí Ritsertovo, jelikož jako jeden z mála rozlišuje spor důsledně na dvě etapy – Adorno vs. Popper a Albert vs. Habermas. Ostatní autoři se

<sup>12</sup> Toto pojetí podporuje i Habermasovo pozdější zpochybnění jeho pozice v rámci sporu o pozitivismus.

<sup>13</sup> [Adorno 1972], konkrétně se jedná o články Habermase *Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik (Analytická teorie vědy a dialektika)* [Adorno 1972: 155-192], Alberta *Der Mythos der totalen Vernunft (Mýtus totálního rozumu)* [Adorno 1972: 193-234], Habermase *Gegen einen positivistisch halbierten Rationalismus (Proti pozitivisticky krácenému racionalismu)* [Adorno 1972: 235-266] a na závěr opět Albert *Im Rücken des Positivismus? (V zádech pozitivismu?)* [Adorno 1972: 267-306].



spíše snaží o detailní rozbor všech témat a jejich souvislostí s předchozími debatami. Jak už ale bylo řečeno mnohokrát, v této práci se chceme spíše než na tematické odchylky, kterých je mnoho, soustředit na celkovou charakteristiku a okolnosti sporu.

Na články Habermase a Alberta, které postupně vyšly v časopise *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* navázal v roce 1965 Ernst Topitsch již zmíněným sborníkem *Logik der Sozialwissenschaften (Logika sociálních věd)*, který je příkladem toho, jak odlišné náhledy na problematiku metodologie sociálních věd v šedesátých letech existovaly. Topitsch, jak již bylo řečeno, stranil Popperovi a jeho kritickému racionalismu, a svůj sborník tedy koncipoval jako příležitost zpřístupnit německé vědecké veřejnosti témata a přístupy anglosaských a skandinávských sociálních věd, které logicky považoval za mnohem rozvinutější a pokročilejší, zejména pokud jde o sociologickou metodologii v porovnání se stávajícím stavem německé sociologie [Topitsch, 1965: 13]. Topitsch se tímto sborníkem staví jednak na stranu Popperovu, pokud jde o spor o pozitivismus, zároveň ale jasně vyjadřuje své stanovisko vůči otázce akceptace vlivu amerického pragmatismu, který s hlediska metodologického vnímá jako velmi inspirujícím. I když to tedy nelze chápat jako vyjádření protichůdného stanoviska vůči Adornovi, z dalšího rozboru bude patrné, že kritické teorii a jejím stoupencům ve sborníku příliš prostoru dáno nebylo.

Sborník je rozdělen na osm dílů, přičemž na tomto místě je důležité zastavit se u jeho jednotlivých částí,<sup>14</sup> které – spolu s výběrem příspěvků – dokládají, co to podle Topitsche byla logika sociálních věd. Úvodní článek patří Topitschovi, navazuje na něj příspěvek Lazarsfelda na téma *Logika vědy a empirický sociální výzkum*. Dalším americkým sociologem, kterého je třeba zmínit, je R. K. Merton a jeho příspěvek *Vnitřní dynamika společenských předpovědí* ve třetím oddílu věnovaném logice výzkumu. Ve stejném oddílu najdeme i Popperův příspěvek *Prognóza a proroctví v sociálních vědách*.

Další část je věnována sporu o hodnocení ve vědě, přičemž na pojednání o vývoji sporu v první polovině 20. století navazuje příspěvek Alberta na téma *Nehodnocení jako metodický princip. K otázce nutnosti normativní sociální vědy*. V páté části najdeme mimo jiné příspěvky Poppera *Co je to dialektika?* a Habermase, *Analytická teorie vědy a dialektika. Dodatek ke sporu mezi Popperem*

<sup>14</sup> Pro lepší přehlednost a pochopení následující části jsou názvy článků a oddílů uváděny pouze v českém překladu autorky této práce.

a *Adornem*, což je první z článků druhého kola sporu, později uveřejněný v Adornově sborníku. V Topitschově podání jej lze ale chápat jako odpověď na Popperovu kritiku dialektiky, v pozdějším pojetí se však jedná spíše o zahajující článek druhého kola diskuze.

Následující dva oddíly jsou věnovány příspěvkům, které představují některé metodologické postupy a několik konkrétních příkladů aplikace výzkumných metod na již existující teorie sociálních věd. Na závěr se musíme zastavit u posledního oddílu, který je věnovaný tématu *Věda a praxe: aplikace a výsledky sociálně-vědního výzkumu*, kde najdeme i jediný Adornův příspěvek – *Sociologie a empirický výzkum*. Ten samý článek později Adorno zařadil do sborníku mezi svůj velmi obsáhlý úvod a Popperův referát. Jednalo se však o článek, který byl původně publikován již v roce 1957 v souboru článků k počtě Helmuta Plessnera, jednoho z významných teoretiků sociologie vědění. Opět se tedy ukazuje, že Adorno sporu nepřikládal takovou váhu jako jiní autoři.

Celkově lze shrnout, že Topitschův sborník poskytl mnohem více konkrétních odpovědí na otázky etiky výzkumu a aplikace metodologie, než lze nalézt ve sborníku *Spor o pozitivismus*. Navíc je třeba ocenit i snahu o zahrnutí různých názorů, což u Adornova sborníku nevidíme. Z dnešního pohledu je však nejcennější jako příklad vnímání obsahu pojmu logiky sociálních věd. Ve své době byl navíc jedním z prvních ucelených souhrnů. Na co je však třeba upozornit nejdůrazněji, je fakt, že pro tu část sociálních vědců, kteří přispěli do tohoto sborníku, nebyla diskuze mezi Popperem a Adornem ani v náznaku spojena s otázkami pozitivismu. V době publikace sborníku se stále ještě jednalo o otázky spojené s logikou sociálních věd, částečně už také otázky rozdílných pojetí kritické teorie a kritického racionalismu, nikoliv však o pozitivismus ve smyslu Adornova pojetí.

Nyní bych se ráda už jen krátce zastavila u monografie *K logice sociálních věd*, ve které některé základní otázky spojené s tématy nadnesenými v referátech Poppera a Adorna shrnul Jürgen Habermas. Nejprve tak učinil v roce 1967, nejspíš v odpovědi na Topitschův sborník. Další vydání v roce 1970 se zdá být opět odpovědí, tentokrát na Adornův sborník. V dalším období knihu postupně rozšiřoval, v roce 1985 bylo publikováno již páté rozšířené vydání. I ve svých dalších pracích se však Habermas k některým těmto otázkám vracel.

Habermasův rozbor logiky sociálních věd je rozdělen do čtyř částí, z nichž každá se věnuje některé z oblastí, s nimiž se kritická teorie společnosti v souvislosti

s otázkami sporu o pozitivismus musela v období šedesátých a sedmdesátých let vypořádávat. Kromě kapitoly věnované přímo sporu o pozitivismus, se práce věnuje také otázkám hermeneutiky, sociálně vědního funkcionalismu, epistemologii a filozofii dějin. Habermas sám své pojetí hodnotí jako příspěvek ke změně všeobecného přístupu k sociálním vědám. Díky této knize a samozřejmě i díky diskuzím, které příznivci kritické teorie vedli se stoupenci analytického přístupu ke vědě, se podle Habermase podařilo dosáhnout zejména toho, že analytická teorie vědy a její jednotná věda se nestaly ve druhé polovině dvacátého století vládnoucím přístupem [Habermas, 1985: 11]. Habermasova argumentace, jejíž shrnutí je k dispozici v jeho *K logice sociálních věd*, tak umožnila zachovat pluralitu přístupů k sociálně-vědní metodologii.

Na závěr se ještě krátce zastavme u samotného sborníku *Spor o pozitivismus*, který měl z mnoha důvodů největší šanci na bouřlivou reakci, a to jak laické, tak odborné veřejnosti. Už to, že vyšel až na konci šedesátých let, tedy v době naprosto odlišné od doby počátku sporu o pozitivismus, bylo svým způsobem zlomové. Navíc ale bylo jasné, a to musel tušit i Adorno, že jeho název vyvolá mnoho diskuzí. Obojí se podle všeho ukazuje jako zlomové pro další vývoj problematiky sporu.

Situace byla odlišná jak ve společnosti, kde v té době vrcholily studentské nepokoje – mladí západní Němci vyjadřovali hlasitě svůj nesouhlas s konservatismem tehdejší vlády, ale i ve vztahu studentů k vydavateli sborníku, Adornovi, došlo k velké proměně. Studenti se nejprve bouřili jen proti slepému přehlížení zjevného potírání lidských práv na Blízkém Východě. Později se však museli vyrovnávat i s násilím ze strany státu, které dospělo až k nešťastné smrti jednoho ze studentů. Ve stejné době se Adorno, do té doby stoupenec studentských protestů, v nichž spatřoval aktivní snahy o změnu společenské situace, ostře ohradil proti násilí – nejen proti studentům, ale i ze strany studentů proti policii – a výsledkem bylo odvrácení mladých lidí, kteří to chápali jako zradu a stranění policií. Adorno, který si velmi zakládal na své oblíbenosti, to nesl velmi těžce, dá se říci, že až smrtelně vážně.

Za takto komplikované společenské situace, kdy se navíc začala formovat teroristická skupina RAF, tedy vyšel sborník textů, jejichž společným tématem bylo hledání odpovědi na otázku, jaká je logika sociálních věd. Adorno ke sborníku napsal *Úvod*, který bývá většinou chápán jako odpověď na kritiku ze strany účastníků setkání v Tübingen. Ještě než byl však sborník vydán, byl už cílem kritiky. Nejpříhodněji ji vystihuje, ale zároveň shrnuje i tu dosavadní, závěr, který k celému sborníku připojil Hans Albert.

Ve svém *Krátkém, překvapeném závěru k dlouhému úvodu* (Kleiner, *verwundertes Nachwort zu einer großen Einleitung*), připisuje Adornovi na vrub hned několik zásadních omylů a chyb. Adorno podle něj záměrně jednoduše opakuje neporozumění, ke kterým během jednotlivých polemik docházelo, kritizuje poněkud nepřesně definovaný pozitivismus, a to spíše v podobě logického pozitivismu třicátých a čtyřicátých let, přičemž nedává dostatečný prostor pro vyjádření pozice kritického realismu. Adorno a celá frankfurtská škola má podle Alberta velký problém rozlišit pozitivismus a realismus, což vede k nesprávné argumentaci, navíc bez znalosti pozice Karla R. Poppera. A jen jako celkové shrnutí k úvodu dodává, že Adornovo již obvyklé složité vyjadřování silně kontrastuje s jeho záměrně zjednodušujícími shrnutími. Jako by snad ani neměl chuť a zájem o porozumění tomu, co Popper a ostatní stoupenci kritického racionalismu říkají [Adorno, 1972: 335-339]. Albertovu kritiku jen potvrzuje Popper ve svém článku z roku 1970, který byl odpovědí na toto první vydání sborníku [Popper, 1970].

Určitou kompenzací nedostatečného prostoru, který byl kritickému racionalismu vymezen v německém vydání sborníku, je pak jeho americké vydání z roku 1975, o kterém bylo již mnohé řečeno v úvodu této práce. Opět tedy jen krátce připomenou, že toto vydání je opatřeno zvláštním úvodem, ve kterém David Frisby osvětluje základní myšlenkové prameny, ze kterých spor vzešel. Jedná se tak vlastně o jedno z prvních pojednání, které pohlíží na spor komplexně a vyvozuje propojení sporu o pozitivismus se sporem o hodnocení a sporem o metodu.

Frisby, aniž by se přikláněl na jednu nebo druhou stranu, zároveň ukazuje, co bylo v šedesátých a sedmdesátých letech na celém sporu tak fascinující. Američtí čtenáři díky tomuto vydání měli šanci porovnat přístup kritické teorie a kritického racionalismu mnohem objektivněji, jelikož na závěr sborníku byl přidán onen Popperův článek z roku 1970 – jedno z mála jeho pozdějších vyjádření k celému sporu, který v jeho očích byl jinak velmi nešťastnou kapitolou [Adorno, 1976].

Obě vydání jsou tedy znovu dokladem a velmi názorným příkladem toho, jak osobní hodnoty a charakter konkrétního vědce ovlivňuje celkový výsledek toho, jak vědu může vnímat nezaujatý pozorovatel. A také toho, že nelze nikdy chápat vědecké teorie, a zvláště pokud jde o společenské vědy, jako oddělené entity, jako něco, co s jednou generací skončí a v další je zapomenuto. Naopak, jak si ukážeme dále, největším přínosem sporu o pozitivismus nebyla diskuze mezi Popperem a Adornem, dokonce bych jej neviděla ani v polemice Habermase a Alberta, ale spíše v jakémsi

druhém životě sporu. V jeho zpětném hodnocení a zejména pak v tom, jak účast na dílčích diskuzích ovlivnila další vědecké směřování a smýšlení jeho účastníků.

### **Pozdější vnímání sporu o pozitivismus**

Otázce časového vymezení sporu jsme se obšírně věnovali v první kapitole, přesto se k ní ještě jednou musíme vrátit. Celkově lze shrnout, že z tohoto ohledu lze ke sporu přistupovat dvěma způsoby. Buď čistě faktograficky, čímž bychom spor omezili na období od roku 1961, tedy od uzavřeného setkání DGS, do roku 1969, tedy roku vydání sborníku a smrti hlavního řečníka T. W. Adorna.

Tento přístup by však znamenal, že bychom museli vynechat nejen okolnosti, které ke sporu vedly ještě před rozhodnutím o uspořádání uzavřeného setkání, ale hlavně by tato práce byla ochuzena o celý tzv. druhý život sporu, za který je třeba považovat období od poloviny sedmdesátých let až do současnosti. Mimo pozornost by zůstala celá řada prací, v nichž jejich autoři díky delšímu časovému odstupu nalézali další a další roviny sporu, další propojení s minulými polemikami a samozřejmě i další detailní analýzy konkrétních příspěvků ke sporu. Ochudili bychom se také o poznání, že v sociálních vědách vývoj teorií skutečně neprobíhá tak, jak jej popsal Kuhn, tedy od nadvlády jedné školy prudkým přechodem k jinému teoretickému přístupu.

Spíše se tedy zdá, že právě spor o pozitivismus je dokladem toho, co ve svých pracích k teorii vědy popisoval Popper, tedy neustálého kritického posuzování různých teorií a tím rozšiřování lidského poznání a záběru vědy. K této kontroverzi mezi Popperem a Kuhnem se ještě detailněji vrátím v poslední části této práce. Nyní bych se již ráda věnovala tomu, jak byl spor vnímán v německé sociologii v průběhu osmdesátých a devadesátých let. Krátce se zastavím i u vývoje posledního desetiletí a na závěr se pokusím ukázat, jak je téma sporu o pozitivismus reflektováno v české sociologii.

Na první pohled je patrné, že delší časový odstup od sporu umožňuje mnohem kritičtější přístup. Jak Habermas ve své práci *Zur Logik der Sozialwissenschaften (K logice sociálních věd)* [Habermas, 1985], tak i Keuth (*Wissenschaft und Werturteil – Věda a hodnocení*) [Keuth 1989], Ritsert (*Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften – Uvedení do logiky sociálních věd*) [Ritsert, 1996], Schmid (*Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie – 30 Jahre danach; Spor o pozitivismus v německé sociologii – 30 let poté*) [Schmid, 1993] a i Dahms (*Der Positivismusstreit –*

*Spor o pozitivismus*) [Dahms, 1994] zdůrazňují, že v dnešní době – či spíše v jejich době – už spor nemá tu přitažlivost, se kterou příspěvky autorů k tomuto, ale i jiným tématům, laická i odborná veřejnost přijímala v období šedesátých let. Rekonstruovat čím byl v šedesátých letech spor tak zvláštní a nový, se jim zdá složité.

Pokud si však vzpomeneme, jaká v té době byla ve společnosti nálada a o čem se vlastně spor vedl, jsou důvody zřejmější. Byla to jak snaha vymezit se vůči minulosti, což požadovali mladí lidé bez rozdílu vzdělání nebo odborného zájmu, byl to i pokus zpochybnit empirický přístup ke společnosti, který v té době převládal v americké sociologii, čímž se spor o pozitivismus stal i rebelií vůči stálé sílicímu vlivu USA. A v této souvislosti nesmíme zapomenout ani na význam sporu o nehodnocení, jež v základu navazoval na Maxe Webera a jeho požadavek, aby věda zůstala vědou a nesnažila se aktivně zasahovat do politiky vyhledáváním společenských zákonitostí a koncipováním striktních doporučení. Celkově byl spor svým vyzněním a některými tématy chápán jako vyjádření nesouhlasu se stávajícím stavem společnosti.

Každá z prací k tématu opět přistupuje poněkud rozdílně. V této části práce se tedy pokusíme o rozlišení jednotlivých přístupů, přičemž je třeba hned na začátku upozornit na fakt, že největší rozdíly jsou způsobeny časovým odstupem od sporu. Jinak je spor hodnocen a vnímán v Habermasově práci, která i přes pozdější doplnění stále navazuje na první vydání z roku 1967. Jinak spor vnímá např. Hans-Joachim Dahms v práci z roku 1994, která ke sporu přistupuje s odstupem třiceti let a se znalostí přístupu silného programu k historiografii vědy.

Pokud porovnáme jednu z prvních prací, která se věnuje shrnutí sporu a jeho zasazení do širšího kontextu, tedy práci Habermasovu, s pozdějšími výše jmenovanými, narazíme na několik dalších rozdílů. Habermas ještě zůstává čistě v intencích sporu, nehledá přesahy do jiných oblastí, spor šedesátých let propojuje spíše s aktuálními problémy v sociologii. Naopak čím vzdálenější je hodnocení sporu, tím širší je jeho záběr, tím více se autor snaží postihnout všechny okolnosti sporu a zdůraznit ty, které jsou podle něj nejdůležitější.

Například už zmíněný Dahms, jehož práce je svým záběrem naprosto jedinečná, klade důraz na vliv politiky, přičemž jeho práce je v tomto smyslu vsutku jedinečná. Na počátku devadesátých let podnikl rozsáhlý výzkum korespondence účastníků první a druhé generace sporu, zároveň s mnoha z nich mluvil a na základě

těchto zdrojů vznikla rozsáhlá práce, ve které, jak sám říká, přináší dosud nepublikované údaje a informace [Dahms, 1994]. Kromě politiky se zaměřil také na rovinu osobních vztahů mezi vědci a na jejich vliv na vývoj sporu. Dahms tak svým přístupem potvrzuje již zmíněný sociologický obrat v historiografii a metodologii vědy, jak jej ve své práci popisuje Daniel Špelda [Špelda, 2009].

Mnozí pozdější autoři se naopak zabývají sporem o pozitivismus a jeho propojením se sporem o hodnocení ve vědě, jak bylo řečeno výše. Zejména Herbert Keuth charakterizuje druhý ze sporů jen jako pokračování toho prvního, přičemž hlavní důraz klade na detailní analýzu obou diskuzí z hlediska sociologické teorie – na rozdíl od Habermase a mnoha pozdějších učebnicových textů, které se orientují spíše na stránku logiky sociálních věd. Z těch, které zde už byly zmíněny, to je např. práce Jürgena Ritserta, obecně se však téma sporu o pozitivismus postupně stává běžnou součástí učebnic sociologie, samozřejmě ale spíše těch německých.

Ovšem jakékoliv hledání jednotících a spojujících momentů je u těchto pozdějších prací stejně obtížné jako v případě celého sporu – příliš mnoho témat nastíněných Popperem a Adornem opět vede k široké škále možností uchopení a pochopení sporu. Což lze na jednu stranu chápat jako negativum, které znesnadňuje celkové pochopení sporu, na druhou stranu to dává každému příležitost uchopit téma vlastním způsobem a rozšířit tak opět o něco sociologické a vědecké poznání jak současnosti, tak minulosti.

Celkově lze tedy říci, že pozdější hodnocení sporu se shodují v jeho nevelké důležitosti s ohledem na rozvoj současného uspořádání a chápání sociologie, ale vyzvedávají jeho význam v období šedesátých let. V této souvislosti je třeba ještě krátce zmínit právě to, čím byl v té době spor nejpřitažlivější. Jak už bylo řečeno, šedesátá léta byla plná změn. A to jak politických, tak také společenských. Mladí lidé intenzivně hledali odpovědi na své otázky, a zdá se, že spor o pozitivismus byl pro ně jednou z mála oblastí, která jim takové odpovědi poskytovala. Bylo to střetnutí levice a pravice, revoluce a konservatismu. Tedy alespoň navenek a podle některých interpretací, které se však záhy staly vůdčími a částečně tak přispěly i k dalšímu životu sporu. Jeho propojení s událostmi šedesátých let mu zajistilo nesmrtelnost.

I když v současnosti se tato problematika přesunuje z pole filozofie vědy a sociologie spíše do učebnicových přehledů, nebo se stává marginálním tématem výročních konferencí, stále se jedná o živé téma, např. v souvislosti s dalšími tématy jeho hlavních účastníků. Ale také jako téma z dějin sociologie, čehož je příkladem

konference u příležitosti sta let od narození Theodora W. Adorna v roce 2003 a deseti let od úmrtí Karla R. Poppera v roce 2004. V prvním případě se našlo mnoho jiných témat než jen otázka sporu o pozitivismus, a to i z toho důvodu, že Adorno sám se jím podle všeho zabýval sice zapáleně, ale přeci jeho okrajově, pouze pod tlakem snahy o dokončení svých dvou nejvýznamnějších pozdějších prací, tedy *Negativní dialektiky*, ale hlavně *Estetické teorie*. Větší prostor pro rekapitulaci sporu tak přinesla konference k jubileu Karla R. Poppera, na základě níž vznikl později i již zmíněný sborník s příznačným názvem *Was bleibt vom Positivismusstreit? (Co zbývá ze sporu o pozitivismus?)* [Neck, 2008].

Co tedy podle závěrů z konference k výročí úmrtí Karla R. Poppera zbývá ze sporu o pozitivismus? Reinhard Neck nechává odpověď na čtenářích jednotlivých příspěvků, sám jen shrnuje, jak se v posledních desetiletích přístup ke sporu o pozitivismus proměnil. Důraz klade také na problém jeho ukončení, s čímž souvisí právě otázka, zda z něj ještě něco zbývá. Něco zde ale ještě pořád být musí, jinak by se na konferenci nesešlo velké množství účastníků a sborník by neobsahoval celkem devět různých pojednání o některém z témat sporu.

Pokud se ale podíváme, kdo se konference zúčastnil, najdeme nejméně tři významné osobnosti sporu a jeho hodnocení. Tou první je Hans-Joachim Dahms, který se díky své původně disertační práci o skrytých pramenech sporu nakonec stal jedním z největších znalců původů sporu o pozitivismus, což dokazuje i v tomto nejnovějším příspěvku, který se týká opět vzájemných konfrontací pozitivistů a levicově smýšlejících badatelů. Na Dahmse navázal další významný „historik“ sporu – Herbert Keuth, který se původně zaměřoval na paralely mezi sporem o hodnocení a sporem o metodu. Na konferenci na počest Poppera se snažil opět poukázat na úskalí, kterých se věda ve vztahu k politice musí obávat. Poslední významnou postavou je Hans Albert, jediný pamětník sporu, který ve svém referátu poukázal na diskuze po sporu – na kritiku, se kterou se Popper musel vyrovnávat ze strany Thomase Kuhna, Imre Lakatose a Paula K. Feyerabenda [Neck, 2008].

Konference v Klagenfurtu se tak sice omezila v podstatě jen na příspěvky stoupenců kritického racionalismu, což ale bylo dáno vnějšími podmínkami, ale při celkovém pohledu vyplývá, že v podstatě došla ke stejným výsledkům jako dosud tato práce – spor byl významný v šedesátých letech, mnohem více pro německé než pro anglosaské prostředí, ale nejvýznamnější zůstávají jeho dozvuky, které jsou



nejpatrnější v problematice filozofie vědy, do níž přináší důraz na sociologicky orientované otázky.

Poslední, co snad zbývá dodat v odpovědi na otázku, jak je spor o pozitivismus hodnocen v německé sociologii od sedmdesátých let do současnosti, je fakt, že postupně se spor začíná stávat nosným tématem i z hlediska filozofie. To je bezpochyby dáno jeho vysokou filozofickou propracovaností, tedy díky tomu, že se jej zúčastnili v prvním kole osobnosti se silnými filozofickými kořeny a zájmem o filozofické otázky. Abychom zmínili jen některé, je to např. práce *Gefühl und Urteilskraft. Ein Plädoyer für die emotionale Vernunft (Smysl a síla rozhodnutí. Obhajoba emociálního rozumu)* autorky C. Meier-Seethaler, jejíž hlavní oblastí odborného zájmu je otázka významu emocí v epistemologii. Ve své práci postupuje opět podle metody sociologického přístupu k historii vědy. Odpovědi na své otázky hledá jak v historii vědy, tak v propojení společenských, politických a ekonomických vlivů na vytváření vlastních teorií poznání. Spor o pozitivismus tvoří také nedílnou součást biografii Adornových, méně často Popperových, o to významněji je však pojímán např. v dějinách frankfurtské školy [Wiggershaus, 1987].

Vzhledem k tomu, co zde bylo řečeno k tématu současné reflexe sporu a k otázce významu sporu v dějinách frankfurtské školy, není jistě příliš překvapivé, že v české sociologii je téma sporu o pozitivismus téměř neznámé. V období šedesátých let se k nám téma nemohlo dostat z ideových důvodů, nyní je i pro české badatele v oblasti dějin sociologie natolik marginálním, že s ohledem na jiná a mnohem důležitější témata, zapadá. Zmiňuje se o něm v současné literatuře v podstatě jen Michael Hauser v článku *Adornova mimetická sociologie*, publikovaném jednak ve sborníku *Historická sociologie* a také ve své práci *Prolegomena k filozofii současnosti*. Ze starších prací se téma objevuje ve dvou publikacích k dějinám frankfurtské školy, které však pocházejí ze sedmdesátých let a je tedy nutné číst je velmi opatrně (*Sociální filosofie frankfurtské školy* a *Filosofie a ideologie frankfurtské školy*, obě práce z roku 1976, obě ve spolupráci se sovětskými sociology).

## **5 Odras sporu v další vědecké práci Poppera, Habermase, Dahrendorfa a Alberta**

### **Proměny filozofie vědy**

Diskuze mezi zastánci kritické teorie společnosti a kritického racionalismu byla v jistém smyslu předznamenáním změny vývoje ve filozofii a historii vědy v průběhu šedesátých let. Tento tzv. sociologický obrat se vyznačuje zejména zvýšeným důrazem na kontextualitu a jiné sociologické faktory vývoje vědeckého poznání. Jako první signál tohoto obratu lze proto v jistém smyslu chápat i spor o pozitivismus s jeho sociologickým důrazem na význam poznání a na vztah poznání a společnosti. I když výběr referentů byl nejspíš z velké části náhodný, nebo spíš vedený určitými představami, které přepokládaly jiný vývoj než jaký nastal, pozdější události ukázaly, že ve způsobu výběru byla i určitá osudovost.

Původním záměrem bylo na základě referátů o základních otázkách metodologie sociálních věd, či spíše sociologie, rozšířit sporné otázky mezi sociology. Později se však proměnil do podoby vysoce odborné diskuze o dalším směřování sociologie, o jejích základních stavebních kamenech, ale i o otázkách, jejichž řešením se postupně zabývalo několik generací sociologů. Můžeme tedy spor pojímat čistě racionálně, jako uzavřenou kapitolu, ale i jako historický okamžik, který v dané době nic o dalším vývoji nevyprávěl, pohled zpět však ukazuje, že jeho místo v celkovém vývoji filozofie a historiografie vědy je více než pevné. Důkazem toho je, že to byl právě Karl R. Popper, který jako první otevřel tuto polemiku o sociologii, aby posléze své celoživotní dílo diskutoval s Thomasem S. Kuhnem, významným teoretikem metodologie vědy.

V této závěrečné kapitole se tedy vlastně vracíme zpět na začátek, k otázkám, které jsme nastínili v první kapitole – k otázkám vztahu poznání a společnosti, vlivu poznání na rozvoj vědy, k otázkám sociologie poznání nebo vědění a hlavně k tématům sociologie vědy a obecně filozofie vědy. Několikrát naznačený kruhový charakter problematiky této práce se zde konečně objevuje v celém důsledku. Na počátku jsme sledovali a hledali, co bylo vlastně tématem sporu o pozitivismus. Přes problematiku jednotlivých teoretických přístupů ke společnosti jsme se dostali k hlavní otázce, co je to vlastně poznání a jak lidská společnost poznává sama sebe. Epistemologii a její pojetí v sociologii a sociálních vědách obecně jsme se pak snažili postihnout na konkrétním příkladu sporu o pozitivismus, který, jak jsme si ukázali,

vycházel z mnoha konkrétních obecných, ale i individuálních souvislostí, v důsledku však byl opět jen součástí velkého projektu vývoje lidského poznání. A nyní, když se zabýváme tím, jak spor o pozitivismus ovlivnil další vědecké názory svých hlavních účastníků, vracíme se opět k otázkám sociologie vědění a vědy, které právě v období od šedesátých let tak výrazně ovlivnily další směřování filozofie a později historiografie vědy.

Právě myšlenkové směry, které se střetávaly v šedesátých letech ve významných postavách Poppera a Kuhna, Habermase a Gadamera, byly přelomové svým vstupem do filozofie vědy, která se do té doby zabývala čistě problematikou přírodních věd, z jejího pohledu jediných věd. Popper, Kuhn, Habermas, Gadamer a velkou měrou i Foucault, byli nositeli nových otázek epistemologie, díky nimž došlo k významné sociologizaci filozofie vědy a definitivnímu uznání sociologie a ostatních sociálních věd za disciplíny rovnocenné přírodním vědám [Špelda, 2009: 87]. Poněkud odlišný názor na celou problematiku filozofie vědy zastává Břetislav Fajkus, jeden z mála odborníků starší generace. V jeho podání se totiž filozofie přírodních věd, tedy disciplína, která jediná má ono právo na hledání zákonitostí a postupů rozšiřování vědeckého poznání a vzniku nových teorií, díky pronikání sociálních faktorů naopak přiblížila neuchopitelnosti a roztržitosti sociálních věd. Podle Fajkuse tak došlo k naprosto opačnému vývoji, než jaký předpokládali pozitivisté a po nich i jejich nejzarytější odpůrci. Na místo přizpůsobení se sociálních věd metodologii a uspořádání přírodních věd, změnilo se pojetí filozofie přírodních věd. Fajkus tento obrat bohužel vidí právě z pohledu přírodních věd a jako stoupenec přísné logiky a dá se i říci pozitivismu přírodních věd, jej chápe spíše jako negativní vývoj směrem, který přináší nejasnost a přílišnou volnost v interpretaci. Z pohledu sociálních věd se jedná téměř o zlomové vítězství. Z pohledu účastníků sporu o pozitivismus lze hovořit o jeho konci. Pokud i přírodní vědy mohou uznávat metody sociálních věd, není třeba se dále snažit o přiblížení se jejich normativnímu uspořádání.

V období sedmdesátých let došlo také ke změně v pojetí oborového uspořádání disciplín. Postupně se stále častěji zmiňuje nutnost interdisciplinarit, přičemž vrcholné období tohoto trendu v přístupu ke vědě přichází v devadesátých letech. I v této práci věříme spíše na interdisciplinaritu jako na nejplodnější způsob spolupráce, ale důraz je kladen i na významnou roli sociologie v oblasti poznávání poznání. Určitým propojením těchto dvou přístupů i ve filozofii vědy byla právě v devadesátých letech činnost Gulbenkianovy komise pro restrukturalizaci sociálních věd. Shrnutí závěrů

obsahuje známá práce skupiny kolem Immanuela Wallersteina, nazvaná *Kam směřují sociální vědy?*. To už je ale výsledek všech změn, na nichž se podílely i diskuze některých přímých účastníků sporu o pozitivismus. Dvěma nejvýznamnějším debatám se budeme věnovat v následující části práce.

### **Kuhn – Popper diskuze**

V roce 1962 vyšla na poli filozofie vědy naprosto převratná práce, jejímž autorem nebyl filozof, ale původním oborem studia fyzik. Thomas S. Kuhn se na základě dlouholetých úvah, na které navázalo později i praktické studium, začal zabývat otázkou historie vědy, tedy tím, jak je vědecké poznání předáváno a rozvíjeno. Výsledkem byla práce nazvaná *Struktura vědeckých revolucí*, později jedna z nejdiskutovanějších knih o dějinách vědy. Kuhn v ní přichází s úplně novými názory, které sám vidí jako nedokonalé, ale ne nemožné. Jen o něco později, v roce 1965, dochází na půdě Bedford College University of London k setkání Kuhna s Popperem. Podnět k vzájemnému porovnání těchto dvou rozdílných přístupů dal další z členů University of London, Imre Lakatos [Parusniková, 2007: 123]. Popper se při tomto setkání a následné diskuzi opírá nejen o *Logiku vědeckého bádání*, ale i o svou v té době nejnovější práci z oblasti filozofie vědy, *Conjectures and Refutations* [Popper, 1969]. Vazba na spor o pozitivismus je tedy jasná, pro Poppera je to opět příležitost posunout své poznání na poli metodologie vědy o něco dále.

Diskuze, ke které byli Popper a Kuhn pozváni, se stala přelomovou jak pro Poppera, jež byl nucen revidovat některá svá tvrzení, navíc z podnětů svého žáka, ale zásadní byl i její vliv na již zmíněný vývoj disciplíny do té doby zvané filozofie vědy. Kuhnovy postřehy směrem k metodologii vědy však byly předznamenáním odmítnutí pozitivistických přístupů k filozofii vědy a signálem k přijetí historických a sociologických metod k lepšímu pochopení historiografie vědy. I tento okamžik by tak bylo možné považovat za faktický konec sporu o pozitivismus, jak jsme však viděli v předchozí části, téma zůstalo pro mnoho německých sociologů i nadále významné, zejména z hlediska vývoje dějin sociologie, ale i jako důležitá sociologická kontroverze.

Zaměříme-li se na spor mezi Popperem a Kuhnem, který však byl spíše řízenou diskuzí na akademické půdě, vidíme několik spíše vnějších rozdílů, přičemž mnohem významnější jsou obsahové, vnitřní rozdíly. Hlavní vnější rozdíl mezi oběma badateli je zejména ten, že v Kuhnově teorii je mnoho nového, nečekaného, kdežto Popperův

kritický racionalismus je svým způsobem shrnutím dosavadních způsobů poznávání. Popper tak v podstatě nepřináší nic nového, v jeho teorii je patrný silný důraz na starověké filozofy, ale kromě důsledného odsouzení induktivního přístupu a nahrazení verifikace falzifikací nepřichází s žádnou převratnou a překvapivou myšlenkou. Kuhn naproti tomu provokuje a nabízí nová témata k zamyšlení. Jeho nedokonalost, která je terčem silné kritiky, tak dává větší prostor k dalším úvahám a rozvoji jeho myšlenek do dalších směrů. Kuhn svou argumentaci také zakládá na konkrétních příkladech z dějin, ukazuje, jak konkrétní vědecké objevy působily na další vývoj vědy. Popper se striktně drží teoretické roviny, svá tvrzení dokládá logickými argumenty. Popper je tedy mnohem přesnější, kdežto Kuhn se opírá o obecně známá tvrzení, která případně dokládá několika detaily k doložení jejich platnosti. Popper se snaží o postižení dějin vědy obecně, a to i přesto, že jej lze v detailní argumentaci považovat spíše za atomistu než za holistu. Možná i právě tento fakt, že Popper zůstává atomistou v období, kdy se filozofie dějin obrací spíše holistickým směrem, je příčinou nevelkého zájmu o Popperovy myšlenky. Pokud se však vrátíme k otázce vývoje filozofie dějin, byl přínos obou pro změny, které přišly v průběhu druhé poloviny dvacátého století, neopomenutelný. Oba k nim přispěli svou částí a jejich spojením vznikla nová podoba tohoto oboru, která je ziskem pro všechny.

V tomto faktu lze také spatřovat hlavní příčinu nepochopení jeho logiky vědeckého bádání – jeho kritici v ní spatřovali filozofii vědy jako celku, Popper se však vztahoval spíše k jednotlivým částem. Stejně tak je tomu i u Kuhna, který se také zabýval spíše jednotlivými částmi než celkem, přesto je obecně považován za holistu. Zdá se, že posedlost jednotnou vědou vedla u mnoha kritiků k nesprávným předpokladům, kdy Popperovi i Kuhnovi přisuzovali myšlenky, k nimž ani jeden, ani druhý, dosud nedospěl.

Velmi často se také zmiňuje Popperova kritika Kuhna a jeho normální vědy. Popper ji charakterizuje jako nudnou, doslova říká, že vědce pracujícího pro dané paradigma normální vědy bychom měli litovat, jeho práce nepřináší nic nového. Pokud však porovnáme to, jak oba autoři o práci vědců smýšlí, zjistíme, že se ubírají stejným směrem – vědec řeší hádanku, věda je pro něj dobrodružstvím. A to dokonce podle Kuhna i v období normální vědy. Jak to? Zkusme se na oba přístupy podívat trochu jinak. Zkusme Popperovu kritiku hypotézy a její falzifikaci vidět jako práci vědce v období normální vědy. Pokud totiž přijmeme možnost vidět paradigma zároveň jako hypotézu, uvidíme, že vlastně oba mají na mysli to stejné, jen každý používá jiné

pojmy. Kuhn i Popper uvažují o významných objevech, které jsou následně podrobovány kritice, díky níž je rozšiřováno poznání daného paradigmatu. Z dnešního pohledu se zdá i tvrzení o diskontinuitě vývoje vědeckého poznání poněkud přehnané. Pokud by Kuhn přijal některé Popperovy postupy, byla by jejich společná teorie jistě velice podnětná. Tento poněkud odvážný návrh však můžeme vyslovit až nyní, kdy se ani jeden z myslitelů nemůže ohradit proti směšování nespojitelného a nepochopení jejich vlastní argumentace. Vraťme se však v čase ještě o pár let nazpět a podívejme se, jak spolu diskutovali o rozdílných přístupech k vývoji a dějinám vědy na setkání v roce 1965. Tedy krátce poté, co byla do angličtiny přeložena Popperova práce *Logika vědeckého bádání (1959)* a Kuhn publikoval svou *Strukturu vědeckých revolucí (1962)*.

Kuhn se na vědu dívá příliš přírodovědecky, jeho cyklus od normální vědy přes krizovou situaci po vědeckou revoluci je aplikací přírodních cyklů na vědu, která je však čistě společenským produktem. Je třeba na ni hledět pomocí nástrojů sociálních a kulturních věd. Tak, jak to v současnosti činí historiografie vědy, tak, jak je věda přijímána po sociologickém obratu. Celkově lze oba předkládané přístupy k vývoji vědy chápat jako jeden z prvních příspěvků k praktickému užití přístupu interdisciplinarity. Původně přírodní vědec Kuhn používá čistě filozofický a historický přístup, kdežto filozof Popper se vrací k logice a hledá přírodní zákonitosti ve vývoji kultury. Jejich první pokusy vedli k lepšímu uchopení interdisciplinarity a lepšímu zapojení sociologických přístupů.

### **Habermas – Gadamer diskuze**

Diskuzí mezi Jürgenem Habermasem (\*1929) a Hansem-Georgem Gadamerem (1900-2002) se dostáváme ještě o stupeň hlouběji do problematiky filozofie vědy a sociologické teorie vědy. Gadamer byl svým vědeckým zaměřením filozof, který vycházel z myšlenek Husserla, Heideggera a novokantovců. Polemiku s Habermasem vedl zejména ve vztahu k jeho pracemi, které vznikly po období sporu o pozitivismus. Vše začalo Habermasovou polemikou s některými pojmy z oblasti hermeneutiky, se kterými pracoval právě Gadamer.<sup>15</sup>

Jak k diskuzi mezi těmito dvěma významnými osobnostmi došlo? V roce 1967 vyšla již zmíněná Habermasova práce *K logice sociálních věd* [Habermas, 1985], které

<sup>15</sup> Diskuze byla shrnuta v práci [Apel 1986]. Jednotlivé příspěvky vycházely časopisecky, např. v časopise *New German Critique* debatu shrnul Jack Mendelson [Mendelson 1979].

předcházel jednak spor o pozitivismus, ale také obsáhlý výzkum, který se týkal problematiky kritické teorie a vlivů, jež na ni v šedesátých letech působily. Jednou z oblastí jeho zájmu se tak stala i hermeneutika, jejímž hlavním zájmem je kritika textu. I v tomto podoboru filozofie však došlo v období druhé poloviny dvacátého století k velkým změnám v jejím pojetí. Debata mezi Habermasem a Gadamerem se týkala zejména otázky vlivu kontextu a situace na porozumění zkoumanému textu. Opět se tedy dostáváme k problematice vlivu sociologie a jejího zájmu o sociální kontext daného problému. Lze předpokládat, že na Habermasův postoj v této otázce mohl mít vliv i v té době probíhající spor o pozitivismus.

### **Hans Albert**

Hans Albert (\*1921) se během sporu o pozitivismus zasadil zejména o rozšíření myšlenek Popperových, v čemž zdařile pokračoval i v následujícím období, kdy spor již nebudil takový zájem odborné, ale i laické veřejnosti. Tento, v českém prostředí téměř neznámý německý sociolog, se věnoval i dalším tématům, vždy však zachovával věrnost základním Popperovým myšlenkám – zejména v otázce významu rozumu v procesu poznání a v problematice role indukce, dedukce a empirie jako poznávacích nástrojů. I po skončení sporu se tak zasazoval o změnu postoje vůči Popperovi jako pozitivistovi, avšak o jeho úspěšnosti na tomto poli lze pochybovat.

Mezi jeho nejznámější práce na poli filozofie a sociologie vědy patří zejména *Traktat über kritische Vernunft (Traktát o kritickém rozumu)* [Albert, 1968], dále několik prací k otázkám kritického racionalismu a filozofii vědy.<sup>16</sup> Do výše popisovaných debat o otázkách dalšího vývoje filozofie vědy se příliš nezapojoval, jelikož zastával souhlasné stanovisko s Popperem, které nezměnila ani dlouholetá výměna dopisů s Paulem Feyerabendem.<sup>17</sup>

Své stanovisko vůči sporu o pozitivismus naposledy vyjádřil např. v již zmíněném příspěvku na konferenci v Klagenfurtu. Článek nazvaný *Sozialwissenschaft und soziale Praxis: vom Positivismusstreit zur Analyse der sozialen Ordnung (Sociální vědy a sociální praxe: od sporu o pozitivismus k analýze sociálního řádu)* [Neck, 2008: 175-189] koncipoval opět jako obranu Popperových myšlenek proti útokům ze strany Habermase a Feyerabenda. Ani po téměř čtyřiceti letech se z jeho pojetí sporu nevytratil jistý pocit ukřivděnosti a nepochopení. Stále se snaží apelovat na levicové

<sup>16</sup> [Albert 1991], dále [Albert 1982] nebo také [Albert 2000].

<sup>17</sup> Ve dvou svazcích byla uveřejněna korespondence Feyerabenda a Alberta z let 1958 - 1971 a 1972 - 1986, [Albert, Feyerabend 2008,2009].

kritiky, kteří podle něj nikdy nepochopili, co vlastně Popper svým kritickým racionalismem vyjadřoval. Pokud však jeho postoj zasadíme do celkového obrazu sporu, vyznívá poněkud zpátečnický. Ostatní sociálně vědci badatelé byli schopni z neuskutečněné diskuze vytěžit prakticky maximum a posunuli tak sociologii, ale i ostatní sociální vědy vpřed, Albert zůstává stále v intencích sporu šedesátých let, aniž by byl schopen vidět další souvislosti.

### **Ralf Dahrendorf**

Jediný Ralf Dahrendorf (1929-2009) se dokázal víceméně oprostít od všech otázek, které s sebou debata mezi Popperem a Adornem, později mezi Albertem a Habermasem přinesla. Od počátku dával jasně najevo svůj spíše neutrální postoj k problematice logiky sociálních věd. Jak vyplývá z některých poznámek na okraj, nejevil ani příliš velký zájem o spory mezi německými sociology, jeho zapojení do organizace setkání v Tübingen bylo spíše vynucené okolnostmi, než vážným zájmem o danou problematiku. Je tedy zřejmé, že jeho další vědecké práce se spíše než teorií sociálních věd nebo praktickými otázkami sociologie zabývají otázkami politologickými a sociálně ekonomickými.

Kromě několikaletého vedení *The London School of Economics* (1974 – 1984) působil také aktivně v politice. Díky mnoha různým veřejným pozicím nasbíral mnoho poznatků o různých společenských uspořádáních. Po celý svůj život však zůstával věrný původní Popperově myšlence o nepopiratelném nároku člověka na svobodný život a o neplatnosti představy o určitém směřování dějin. Ve všech svých pracích se tak snažil hájit přesvědčení o schopnosti člověka určit si svůj vlastní osud, který by však vždy měl být svobodný. Stal se tak jedním z následníků a šířitelů díla Karla R. Poppera, což bylo patrné i z jeho poznámek k diskuzi. Na rozdíl od Hanse Alberta se však nestal nekritickým obdivovatelem obhajujícím kritický racionalismus, ale spíše jedním z pokračovatelů, který sice zachovával hlavní myšlenky, ale také aktivně přispíval k dalšímu rozvoji.

Pokud se vrátíme k jeho roli ve sporu o pozitivismus, je možné ji hodnotit jen kladně. Přesto, nebo či spíše právě proto, že o spor nejevil velký zájem, bylo jeho největším přínosem ve sporu o pozitivismus shrnutí prvních dvou referátů, ke kterému přistoupil plně v duchu rovného a neutrálního přístupu. Snaha zachytit jak klady, tak záporny obou referátů vyrovnaně, vystává o to jednoznačněji, o kolik chybí v referátu Adornově. Co však tento přístup s sebou nesl také, je nemožnost zpětně zhodnotit, do



jaké míry pro něj vůbec účast ve sporu byla přínosem nebo újmou. V případě Alberta i Habermase je celkem zřejmé, že spor byl pro ně zlomovým okamžikem jak v oblasti dalšího vývoje kariéry, tak vlastních badatelských zájmů. Dahrendorf se však později ke svému působení v okruhu spolupracovníků Adorna již nevracel. Můžeme se tedy jen dohadovat, zda to pro něj bylo například poučením, aby se sám podobných debat nezúčastňoval.

## **Shrnutí**

Některé otázky a spory, kterými jsme se v této části práce zabývali, měly bezpochyby významný vliv na další vývoj vědy, například diskuze Poppera a Kuhna. Jiné jsou z pohledu filozofie vědy spíše okrajové, přesto však nelze nevidět, že spor o pozitivismus měl v každém z uvedených příkladů své místo.

Z dnešního pohledu se jedná o marginální otázky, při pohledu zpět se však ukazuje, že i ta nejmenší zmínka může mít později nedozírné důsledky. Toto pojetí historie vědy lze najít jak u Daniela Špeldy, tak u Břetislava Fajkuse. Každý svůj důraz na detail vyjadřuje jinak, ale v obou případech nelze jinak, než s nimi souhlasit. Tuto část práce věnované sporu o pozitivismus bych proto ráda zakončila citáty právě obou zmíněných badatelů.

*„Některé vědecké objevy a teorie představují dramatické body obratu ve vývoji vědy. Na druhé straně však existuje i kontinuita, která je charakteristická pro vývoj vědeckého poznání jako celku. V rámci této kontinuity mají své místo i překonané a odmítnuté teorie jako historické stupně vývoje vědy, z nichž se věda poučila a které umožnily řešit problémy, jež překonané teorie řešit nedokázaly.“ [Fajkus, 2005: 129]*

*„Z radikální sociologické interpretace [...] vzešlo základní stanovisko sociologie vědeckého poznání, podle něhož vědecké poznání není určováno výlučně přírodní skutečností nebo logikou vědeckého zkoumání, ale v různé míře a v různých podobách do něj vstupují i společenské vztahy a vlivy.“ [Špelda, 2009: 233]*

## **ZÁVĚR – O čem vlastně byl spor o pozitivismus?**

Spor o pozitivismus se do dějin sociálních věd, a to jak německých, tak širších, zapsal nesmazatelnou stopou. Nejde tak ani o množství prací, které jsou věnovány jeho rozboru a hledání souvislostí mezi tématy sporu a otázkami jiných oborů nebo jiných časových období. Jejich výčet je nyní již nedílnou součástí předkládané práce, jejímž cílem bylo mimo jiné přispět k lepšímu poznání této významné kapitoly dějin sociologické metodologie právě přehledem a stručným tematickým zařazením práce. Mnohem větší vliv však měl spor o pozitivismus na vývoj sociologie, a to především díky uvědomění si propojenosti různých oblastí vědy a společenského života. Snaha vysledovat jednotlivé příklady toho, kdy vývoj vědy šel ruku v ruce s vývojem společenským se line celou touto prací. Stejně jako snaha ukázat na to, že i když se spor měl týkat pozitivismus, týkal se mnohem více různých přístupů k chápání rozvoje vědeckého poznání.

Cílem této práce bylo ukázat, jak základní okolnosti, které předcházely sporu o pozitivismus, ovlivnily jednak další vývoj německé sociologie, ale později i filozofie vědy. Nemenší důraz byl kladen na snahu zjistit, jaký vliv měla účast ve sporu na jeho hlavní řečníky. Za tímto účelem bylo představeno několik prací autorů, kteří se podobnému tématu věnovali dříve. Jejich přínos rozvoji sociologického vědění je nesporný. Avšak mnohem důležitější jsou ta zjištění, která se týkají vlivu sporu o pozitivismus na další vývoj filozofie vědy, tedy vědního oboru, jehož hlavním zájmem je, podobně jako ve velmi příbuzné disciplíně sociologii vědění, co nejlépe poznat a popsat mechanismy a procesy, které přispívají k rozvoji a přenosu vědeckého poznání.

Tou nejzásadnější myšlenkou, která se opakuje od úvodu přes rozbor jednotlivých článků až po důsledky sporu pro Habermase, Poppera, Alberta a Adorna je propojení jednotlivých oblastí lidského života, které dřívější pozitivisticky laděné chápání světa vidělo odděleně. Velké změny k nimž došlo v šedesátých letech jak ve společnosti, tak ve vědě, nelze chápat odděleně. Pro tuto chvíli je třeba to brát jako jedinečný důkaz propojení dění ve společnosti s děním ve vědě, jsem však přesvědčena o tom, že podobné souznění bychom našli v minulosti mnohem častěji. Nechci zde tvrdit, že je to obecně platné pravidlo, ale zdá se, že určitou spojitost mezi společenskou situací a situací ve vědě vidět lze. Důkazem je jak spor o pozitivismus,

tak následující změny v chápání filozofie, metodologie, historiografie a sociologie vědy.

Příkladem propojení společenské situace a přístupu ke vědě, je právě skutečnost vedoucí k tomu, proč pozitivisté tolik odmítali propojení sociologie a psychologie. V tomto pojetí se společnost skládala z mnoha různých faktů a dat, jejichž popis umožnil pochopení hlubších souvislostí a převedení poznatků na zákony, podobné přírodovědným zákonům. Ale už první myslitelé sociologie vědění, jako Mannheim a Scheler, upozorňovali i na další faktory, které na společnost spolupůsobí. Leč právě tyto neuchopitelné faktory znemožňovaly svázat poznání o společnosti do čísel a zákonů, čímž se i celá společnost stávala pro pozitivisty neuchopitelnou. Popper a Adorno se takové snaze o násilné uchopení předmětu svého zájmu bránili, jak je možné v jejich pracích z první poloviny dvacátého století vysledovat. V té době však svým přístupem představovali stoupence opozičního pojetí vědy. Větší část sociálních vědců, navíc s podporou společnosti, pevně věřila v predikační schopnosti vědy, které již zanedlouho povedou k nekonečnému růstu. Ovšem již o pár let později se situace úplně otočila.

Po druhé světové válce se německá sociologie ocitá ve složité situaci. Víra v predikovatelnost vývoje a oprávněnost lidských zásahů do struktury společnosti přivedla Německo a celý svět až na samý pokraj lidskosti. Bylo tedy zřejmé, že i sociologie se musí s těmito událostmi nějak vyrovnat. Na krátkou dobu tak převládaly snahy o bezpodmínečné přijetí metod anglosaské sociologie, úzce zaměřené na pragmatismus a analytický výzkum. Zároveň se však postupně začínaly ozývat hlasy nabádající k důrazu na klasickou tradici zastoupenou osobnostmi Webera, Simmela, Tönniese. Otázkou však bylo, zda se tím sociologie příliš nepřiblíží nebezpečnému spekulativnímu přístupu.

Přístup německé sociologie, tak jak jej popisuje tato práce, v podstatě svou strukturou opisuje pomyslný kruh, jímž pojetí sociologie a sociologie vědění během dvacátého století prošlo: od pozitivismu v první polovině dvacátého století, jehož největší snahou bylo nalézt nový směr lidské společnosti a dát tak lidem naději v lepší svět a v jeho lepší rozvoj. Přes pochybování o něm a oscilaci mezi návratem k chápající sociologii nebo k příklonu k pragmatickému a analytickému pojetí. Až po sociologizaci filozofie vědění, čímž končí v podstatě i spor o pozitivismus.

Spor o pozitivismus se všemi jeho skrytými tématy, jako je sociologie vědění, epistemologie, heuristika nebo naopak rozdílné přístupy kritické teorie a kritického

racionalismu, je příkladem toho, jak se věda dokáže změnit, pokud se změní pohled společnosti na předmět jejího zájmu. Bylo to právě období osmdesátých let, kdy se převládajícím viděním společnosti stalo všeobecné přesvědčení o nemožnosti univerzálního pokroku lidstva a neexistenci universálně platných kategorií [Špelda, 2009: 139]. Byla to ale i šedesátá léta, která ukázala, že společnost již není možné ovládat pomocí direktivy, ale je třeba se věnovat jejímu poznání skrze přijetí všech odlišností.

Dějiny a filozofie vědy se tak svým způsobem vrací před období nadvlády pozitivistického přístupu, jehož zastánci se snažili vědu a poznání zpětně vtěsnat do nějakého schématu, zpětně odhalit zákonitosti vývoje, a to pod zástěrkou predikce dalšího vývoje. Opět se tedy musíme odvolat na Poppera a jeho brilantní rozklad historicismu. Jelikož společnost se skládá z nepředvídatelných jedinců, nelze předvídat ani její další vývoj. Dějiny vědy po Kuhnovi, Habermasovi, Lakatosovi a zejména Feyerabendovi, ale celé řadě významných postmodernistů už nejsou tím, co dříve. Jejich cílem je nyní popsat celou šíři společenských, přírodních a kulturních jevů, které se spolupodílí na rozvoji lidského poznání přírody a společnosti. Příspěvkem ke snaze o takové poznání minulosti je i tato práce.

O čem tedy vlastně byl spor o pozitivismus? Aby bylo možné tuto otázku zodpovědět, je nutné si nejprve jasně definovat, jak je v této práci pojem spor o pozitivismus definován. Díky tomu bude možné se i krátce zastavit u jednotlivých zjištění práce, které se týkají zejména základní charakteristiky sporu a dalších s tímto spojených pojmů. Uvidíme, že práce boří některé mýty, které se objevují, pokud je jejich základem jen povrchní znalost okolností sporu. Jde zejména o výše položenou otázku, oč se ve sporu vlastně jednalo, jak jej časově vymezit a jak je spor vnímán v současnosti.

Jako spor o pozitivismus jsou obecně označovány dvě dílčí diskuze – jednak ta z roku 1961 mezi Popperem a Adornem, ale hlavně se tento název týká pozdější debaty Habermase a Alberta, definitivně pojaté jako myšlenkový střet kritické teorie a kritického racionalismu. Právě tyto polemiky tvoří základ sborníku z roku 1969, který dal celému souboru příspěvků na téma logiky sociálních věd poněkud sporný název. Později však začalo být jasné, že spíše než čistě těmto debatám jako takovým, je třeba se věnovat i kořenům sporu, za které jsou v pozdější literatuře nejčastěji považovány spory konce devatenáctého a počátku dvacátého století, tedy spor o metodu mezi

Schmollerem a Mengerem a spor o hodnocení mezi Weberem a Schmollerem. Poukázat na význam celkového zasazení diskuzí šedesátých let do těchto širších souvislostí bylo i cílem této práce.

Přesvědčivě se tedy podařilo dokázat zejména fakt, že název sporu nemá příliš společného s jeho faktickým tematickým záběrem. Pokud by se skutečně jednalo čistě o diskuzi o kladech a záporech pozitivistického přístupu k vědeckému poznání, spor by se neseťkal s tak širokým ohlasem ani u současníků ani u pozdějších badatelů. Zvláště v pohnutém období šedesátých let, kdy se mladí lidé snažili o pochopení minulosti svých rodičů, se logicky jednalo spíše o otázky spojené s kritikou společnosti a s problematikou jejího poznání.

O tom, že se mnohem více jednalo v prvním kole o vzájemné nepochopení zastávaných stanovisek, svědčí i fakt, že hlavní řečníci, tedy Popper a Adorno sdíleli mnoho ze svých názorů, v jiných se však naprosto rozcházeli. První kolo sporu se tak nese ve znamení snahy o převrácení Popperových myšlenek tak, aby o nich bylo možné tvrdit, že jsou shodné s názory kritické školy. Jak jsme však viděli ve třetí kapitole, Popper stál vždy v opozici proti hegelovskému a marxistickému myšlení.

Tento myšlenkový směr vnímal jako nepochopení, které míchalo od počátků snahy postihnout, jak lidé vnímají svou skutečnost se snahou ovlivnit toto vidění skutečnosti. Pro Poppera byla nepředstavitelná myšlenka předvídatelnosti vývoje lidské společnosti, neuznával tedy jakékoliv vytváření trvalých zákonitostí. Naopak vycházel z přesvědčení, které vyslovil už ve své práci *Bída historicismu*. Předložil v ní několik argumentů, které znemožňují platnost predikce budoucnosti, hlavním však je, že jelikož nelze předvídat stav lidského poznání, který silně ovlivňuje budoucí vývoj, nelze jej ani předpovídat. [Popper, 1994: 11]. Lze tedy říci, že zásadně stál i proti vměšování a směšování sociologie a politiky. Proto jej můžeme označit za pokračovatele Webera ve smyslu sporu o hodnocení ve vědě. To bylo prvním znakem nesouhlasného stanoviska s Adornem, který se však této otázce věnoval jen okrajově a zaměřil se jiná témata.

I ve druhém kole byla problematika pozitivismu nastíněna jen okrajově. Jak už bylo řečeno, sociologie se v té době zabývala spíše otázkami etiky výzkumu, vlivu výzkumníka na předmět poznání a zejména se rozhodovala mezi analytickým přístupem a vlivem teorie na sociologii. Z tohoto pohledu je možné chápat druhou fázi polemik mezi Habermasem a Albertem spíše jako vyjasňování rozdílů mezi kritickou teorií a kritickým racionalismem. S důrazem na fakt, že v pozdějším hodnocení se oba

účastníci shodují v tom, že debaty jsou silně ovlivněny jak nepochopením sebe sama, tak i protiřečníka. Stále však lze debaty chápat jako předstupeň k dalšímu vývoji, který vedl zejména již naznačeným směrem zasazování sporu do širších souvislostí.

Mnohem důležitější však je, jak už bylo řečeno, sledovat, jakým směrem se vyvíjely pozdější příspěvky k tomuto tématu, tedy jakým směrem se ubíralo pojetí sporu u mladších generací sociologů. Bezprostředně po prvních kontroverzích, tedy ještě před vydáním sborníku, se jednalo zejména o problematiku logiky sociálních věd. Jak bylo uvedeno u rozboru tohoto pojmu, jednalo se v podstatě o diskuze směřující k otázce předávání a rozvoje vědění, kterým se v té době věnovala již etablovaná sociologie vědění a ve filozofii epistemologie. V německém prostředí se téma objevilo zejména ve dvou pracích – sborníku *Logik der Sozialwissenschaften (Logika sociálních věd)* původem rakouského sociologa Ernsta Topitsche [Topitsch, 1965], po druhé světové válce náležejícího ke křídlu kolínské sociologie, která kladla důraz na propojení sociologie a psychologie. Druhou knihou byla v té době první monografie, ale i první pojetí z pohledu čistě kritické teorie, tedy práce Jürgena Habermase nazvaná *Zur Logik der Sozialwissenschaften (K logice sociálních věd)* [Habermas, 1985]. Oběma pracím byl vlastní důraz na propojení tematiky debat ze sporu s dalšími otázkami z oblasti rozvoje sociálně vědního poznávání.

V následujícím období po vydání sborníku se téma objevovalo vždy v souvislosti s pojmem *spor o pozitivismus*. Postupně se však ve většině pojetí, ať už na straně kritického racionalismu, tak na straně kritické teorie, ustanovovalo pevné propojení tohoto a starších sporů týkajících se problematiky hodnocení ve vědě a přístupů vědecké metody. Jakkoliv se jednotlivé diskuze zdají být časově i tematicky odlišné, stále v nich zaznívaly otázky, které byly aktuální i pro členy Německé sociologické společnosti před jejich pracovním setkáním v Tübingen v roce 1961, tedy v roce, kdy *spor* započal.

Postupně však bylo stále jasnější, že i když se jednalo o geograficky úzké téma, zasazené do problematiky čistě německy hovořících sociologů, jelikož ze strany anglosaských badatelů byl jen malý zájem o překlady nebo vlastní příspěvky k těmto otázkám, problematika se dotýkala i těchto badatelů a jejich témat. Paralelně se sporem totiž vyšla převratná práce Thomase Kuhna, ve které přišel s myšlenkou, že rozvoj vědění, a to zejména v přírodních vědách, probíhá jako střídání fází normální vědy a vědecké revoluce. Diskuze mezi ním a Popperem, který své pojetí představil i v rámci referátu na setkání v Tübingen, se stala neodvratnou. Stejně jako se Habermas ve

svých pojednáních o logice sociálních věd nevyhnul polemice s Hansem Georgem Gadamerem.

Tato argumentace je i stěžejním obsahem práce, přičemž je zřejmé, že o mnohém by bylo možné pochybovat. Některá spojení a tematická propojení lze posuzovat jako příliš vykonstruovaná, na druhou stranu, proběhlé diskuze spolu nesporně souvisely. Avšak míru vzájemného ovlivnění by bylo složité hledat stejně tehdy, jako nyní. Je celkem pravděpodobné, že důkladnější studium, jaké by si téma bezesporu zasloužilo, by přineslo mnohem přesnější závěry. Tato práce si však od počátku kladla za cíl nastínit souvislosti a být svým způsobem první vlaštovkou dalších možných výzkumů problematiky vlivu sociologických diskuzí na vývoj filozofie a historiografie vědy.

Na závěr se ještě krátce zastavme u problematiky, jejíž osvětlení bylo jedním z velkých témat této práce. Vliv vědy na společnost, o kterém Fajkus hovoří jako o evidentní skutečnosti, se zdá být v dnešní době jedním z významných témat sociologie. Fajkus má sice stále na mysli spíše přejímání jednotlivých poznatků, tedy faktů, jelikož se pohybuje v úzce vymezené problematice přírodních věd [Fajkus, 2005]. Cílem této práce však bylo ukázat, že i společenské vědy mají nepopiratelný vliv na společnost. A to nejen v případě, že společnost uzná některé skutečnosti předkládané sociálně vědním výzkumem, ale zároveň že vývoj v jednotlivých společenských vědách se promítá do celkové situace ve společnosti. Je nesporné, že to, jak o předmětu svého zájmu jednotliví vědci hovoří na veřejnosti, i to, jaká mezi nimi panuje atmosféra, se určitým způsobem přenáší dál.

Spor o pozitivismus je toho do jisté míry důkazem – napětí mezi vědci odráželo napětí ve společnosti, které na odborné úrovni eskalovalo až do otevřené diskuze. Její průběh se zájmem sledovala i veřejnost a jedním z projevů mohou podle mého názoru být i studentské nepokoje šedesátých let. A právě tyto změny byly jeho hlavním tématem.

## **SUMMARY**

The concept of positivism dispute in this work seeks to better understand the full range of issues associated with it. The aim is to show that the dispute was not about positivism, but rather the differences between the concept and theory of sociology by critical rationalism and the critical theory of society. It is also the place the dispute in the overall social situation of its formation and development, was undoubtedly a great influence. The present work, however, presents the dispute not just as a dry list of works relating to the topic, the goal is to find a connection between the individual stages of the dispute and the broader development of science.

Generally regarded as the beginning of discussions is the year 1961, when due to long-term disagreements among members of the German Sociological Association, concerning the future direction of sociology, was decided to hold a closed workshop. There were selected two main speakers, who basically did not represent any of the warring parties, but they were generally considered to be experts in matters of controversial topics. At the same time both featured in the eyes of German sociologists strong personalities, whose way of coping with the dangers of Nazism was exemplary. But their papers presented at a meeting in Tübingen failed to meet expectations.

However, the topic of logic of social sciences, to which papers were presented by Popper and Adorno, become important for the next ten years. Gradually expanded range of researchers involved, first scholarly articles and comprehensive monograph were published. Especially the manner of how a positivism dispute was accepted – that's how the debate was called in the first anthology, published 1969 by Adorno - by professional and lay public, is an important theme of this work. The aim is to highlight both the impact of these discussions on the transformation of German sociology, and also on the philosophy of science as such, because many themes of the debate respects similar related issues. With the only difference being that the philosophy of science conceived issues of epistemology from the perspective of natural sciences, while in German sociology this theme was developed from the perspective of social sciences.

Thanks to the dispute and further discussions, that some participants later led with prominent philosophers of science, among other things, has changed the concept of philosophy of science. Development of course can not be understood as a



consequence of a positivism dispute, it is rather about a parallel development, to which discussions on the logic of the social sciences contributed their share.

## **Seznam literatury**

U citované literatury není rozlišováno mezi primárními a sekundárními prameny. Pokud je citován jen některý z příspěvků sborníku, je odkazováno na celou knihu s detailním údajem o příslušných stranách.

ADORNO, Theodor Wiesengrund. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt: Luchterhand. 1972. ISBN 3-472-61072-7.

ADORNO, Theodor Wiesengrund. *The Positivist Dispute in German Sociology*. London: Heinemann Educational Books. 1976. ISBN 0-435-82655-7.

ADORNO, Theodor Wiesengrund. *Gesammelte Schriften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2003. ISBN 3-518-06511-4.

ADORNO, T. W. HORKHEIMER, M. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: OIKOYMENH. 2009. ISBN 978-80-7298-267-7.

ALBERT, Hans. *Die Wissenschaft und die Fehlbarkeit der Vernunft*. Tübingen: Mohr Siebeck. 1982.

ALBERT, Hans. *Traktat über kritische Vernunft*. Tübingen: Mohr Siebeck. 1991. ISBN 3-8252-1609-8.

ALBERT, Hans. Ein hermeneutischer Rückfall. Jürgen Habermas und der kritische Rationalismus. *LOGOS. Zeitschrift für systematische Philosophie*. 1994. Band 1. S. 3-34. ISSN 0941-9683.

ALBERT, Hans. *Kritischer Rationalismus*. Tübingen: Mohr Siebeck. 2000. ISBN 3-8252-2138-5.

ALBERT, Hans, FEYERABEND, Paul. *Briefwechsel*. Klagenfurt, Wien: Kitab. 2008/2009. ISBN 978-3-902585-27-1.

APEL, Karl Otto. *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 1986. ISBN 978-3518063576.

BERGER, P. L. LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BLUM, Reinhard. Die Logik der Sozialwissenschaften aus ökonomischer Sicht. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1966, Band 122, Zeitschriftenheft 3, s. 528-534. ISSN 0044-2550.

CLAUSSEN, Detlev. *Theodor W. Adorno. Ein letztes Genie*. Frankfurt am Main: Fischer. 2003. ISBN 3-10-010813-2.

CUIN, Charles-Henry. GRESLE, François. *Dějiny sociologie*. Praha: SLON. 2004. ISBN 80-86429-33-4.

DAHMS, Hans-Joachim. *Der Positivismusstreit. Die Auseinandersetzungen der Franfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem kritischen Rationalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1994. ISBN 3-518-28658-7.

DAHRENDORF, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press. 1959. ISBN 0-8047-0560-7.

DAŇKOVÁ, Šárka. *RAF – Frakce rudé armády*. Praha: Nakladatelství Lidových novin. 2006. ISBN 978-80-7106-871-6.

FAJKUS, Břetislav. *Filosofie a metodologie vědy. Vývoj, současnost, perspektivy*. Praha: Academia. 2005. ISBN 80-200-1304-0.

FRISBY, David. The Popper – Adorno Controversy: the Methodological Dispute in German Sociology. *Philosophy of the Social Sciences*. 1972. June. P. 105-119.

FRISBY, David. Introduction to the English Translation. *The Positivist Dispute in German Sociology*. London: Heinemann Educational Books. 1976. ISBN 0-435-82655-7.

HABERMAS, Jürgen. *Zur Logik der Sozialwissenschaften. Erweiterte Ausgabe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 1985.

HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál. 2006. ISBN 80-7367-093-3.

HAUSER, Michael. *Prolegomena k filosofii současnosti*. Praha: Filosofia. 2007. ISBN 97-88070-0727-07.

HAUSER, Michael. *Adorno: moderna a negativita*. Praha: Filosofia. 2005. ISBN 80-70007-223-7.

HORKHEIMER, Max. Traditionelle und kritische Theorie. In SCHMIDT, A. a NOERR SCHMID, G. (ed.). *Gesammelte Schriften. Max Horkheimer*. Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1985-1996, Band 4: Schriften 1936-1941. ISBN 3-10-031814-5.

HUBÍK, Stanislav. *Sociologie vědění: základní koncepce a paradigmata*. Praha: Slon. 1999. ISBN 80-85850-58-3.

IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2002. ISBN 80-7106-504-8.

JÄGER, Lorenz. *Adorno. Eine politische Biografie*. München: DVA. 2003. ISBN 3-421-05493-2.

JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál. 2003. ISBN 80-7178-749-3.

JAVŮREK, Zdeněk et al. *Filosofie a ideologie frankfurtské školy. Kritika některých koncepcí*. Praha: Academia. 1976.

JAY, Martin. Adorno in America. *New German Critique*. 1984. Winter. No. 31. West German Culture and Politics. Pp. 157-182. ISSN 0094033X.

KEUTH, Herbert. *Wissenschaft und Werturteil. Zur Werturteilsdiskussion und Positivismusstreit*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1989. ISBN 3-16-345452-6.

Kolektiv autorů. *Sociální filosofie frankfurtské školy. Kritické studie*. Praha: Svoboda. 1976.

*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. Forschungsinstitut für Sozial- und Verwaltungswissenschaften Köln. 1948-, Jahrgang 1-. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. 1962, Jahrgang 14. ISSN 0023-2653.

KUHN, Thomas Samuel. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH. 1997. ISBN 80-86005-54-2.

LEVIN, Thomas Y., VON DER LINN, Michael. Elements of a Radio Theory: Adorno and the Princeton Radio Research Project. *The Musical Quarterly*. 1994. Summer. Vol. 78. No. 2. Pp. 316-324. ISSN 00274631.

MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. Bratislava: Archa. 1991. ISBN 80-7115-022-3.

MEIER-SEETHALER, Carola. *Gefühl und Urteilskraft. Ein Plädoyer für die emotionale Vernunft*. München: Beck. 2001. ISBN 3-406-45979-X.

MENDELSON, Jack. The Habermas-Gadamer Debate. *New German Critique*. 1979, Autumn. No. 18. Pp. 44-73. ISSN 0094033X.

MÜLLER, Helmut M. a kol. *Dějiny Německa*. Praha: Lidové noviny. 1995. ISBN 80-7106-125-5.

MÜLLER-DOHM, Stefan. *Adorno. Eine Biographie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2003. ISBN 3-518-58378-6.

NECK, Reinhard. *Was bleibt vom Positivismusstreit?*. Frankfurt am Main: Lang. 2008. ISBN 978-3-631-54701-4.

PARUSNIKOVÁ, Zuzana. *Rozum, kritika, otevřenost. Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha: Filosofia. 2007. ISBN 978-80-7007-253-0.

PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie. 11 improvizovaných přednášek*. Praha: Hermann. 1997.

POPPER, Karl Raimund. *Conjectures and Refutations: the Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge. 1963. ISBN 0-415-04318-2.

POPPER, Karl Raimund. Reason or Revolution? *European Journal of Sociology*. 1970, November. Vol. 11, Issue 02. Pp. 252-262. ISSN 0003-9756.

POPPER, Karl Raimund. *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press. 1972. ISBN 0-19-875024-2.

POPPER, Karl Raimund. *Věčné hledání. Intelektuální biografie*. Praha: Prostor. 1995. ISBN 80-85190-37-0.

POPPER, Karl Raimund. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH. 1997. ISBN 80-86005-45-3.

POPPER, Karl Raimund. *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH. 2000. ISBN 80-86005-80-1.

POPPER, Karl Raimund. *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. Tübingen: Mohr Siebeck. 2003. ISBN 3-16-148068-6.

RITSERT, Jürgen. *Einführung in die Logik der Sozialwissenschaften*. Münster: Westfälisches Dampfboot. 1996. ISBN 3-929586-74-6.

RUSSELL, Bertrand. *Logika, věda, filosofie, společnost*. Praha: Svoboda-Libertas. 1993. ISBN 80-205-0219-X.

SCHÄFERS, Bernard. *Soziologie in Deutschland: Entwicklung, Institutionalisierung und Berufsfelder, theoretische Kontroversen*. Opladen: Leske + Budrich. 1995. ISBN 3-8100-1300-5.

SCHMID, Michael. Der Positivismusstreit in der Deutschen Soziologie. 30 Jahre danach. *LOGOS. Zeitschrift für systematische Philosophie*. 1994. Band 1. S. 35-81. ISSN 0941-9683.

ŠPELDA, Daniel. *Proměny historiografie vědy*. Praha, Filozofia. 2009. ISBN 978-80-7007-310-0.

TOPITSCH, Ernst. *Logik der Sozialwissenschaften*. Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch. 1965.

WALLERSTEIN, Immanuel. *Kam směřují sociální vědy: zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalaci sociálních věd*. Praha: SLON. 1998. ISBN 80-85850-65-6.

WIGGERSHAUS, Rolf. *Die Frankfurter Schule. Geschichte, Theoretische Entwicklung, Politische Bedeutung*. München, Wien: Carl Hanser Verlag. 1987. ISBN 3-446-13132-9.